ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν Πλάτωνα ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προπτυχιακῶν μου σπουδῶν. Παρακολουθώντας, μάλιστα, τὸ μάθημα «Εἰσαγωγὴ στὴν πλατωνικὴ ὀντολογία καὶ γνωσιολογία», ποὺ δίδαξε κατὰ τὸ χειμερινὸ ἑξάμηνο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2006-2007 ἡ τότε Λέκτορας καὶ νῦν Ἐπίκουρη Καθηγήτρια κ. Βασιλικὴ Σολωμοῦ-Παπανικολάου, μοῦ ἔκανε ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἡ πλατωνικὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση καὶ ἔθεσα ἀπὸ τότε στόχο στὶς μεταπτυχιακές μου σπουδὲς νὰ ἀσχοληθῶ διεξοδικὰ μὲ τὴ θεωρία αὐτή. Τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸν Πλάτωνα ἀναζωπυρώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μεταπτυχιακῶν μου σπουδῶν, στὸ πλαίσιο τοῦ Διατμηματικοῦ Προγράμματος Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία - Φιλοσοφία τῶν Ἐπιστημῶν» τοῦ Τομέα Φιλοσοφίας, τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καὶ Ψυχολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, καθὼς παρακολούθησα τρία μαθήματα ποὺ εἶχαν ὡς ἀντικείμενό τους διαφορετικὲς πτυχὲς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Μὲ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκπόνησης τῆς παρούσης Ἐργασίας θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὶς πιὸ εἰλικρινεῖς εὐχαριστίες μου πρὸς τὴν Ἐπιβλέπουσα, Ἐπίκουρη Καθηγήτρια κ. Βασιλικὴ Σολωμοῦ-Παπανικολάου, γιὰ τὸ πραγματικὰ μεγάλο ἐνδιαφέρον ποὺ ἐπέδειξε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν μου, προπτυχιακῶν καὶ μεταπτυχιακῶν. Τὴν εὐχαριστῶ, ἐπίσης, διότι μὲ τὶς πολύτιμες συμβουλὲς καὶ τὶς παρατηρήσεις της, μὲ τὸν χρόνο ποὺ διέθεσε, καθὼς καὶ μὲ τὴ μεθοδική της καθοδήγηση σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ἔρευνας καὶ τῆς συγγραφῆς, συνέβαλε καθοριστικὰ στὴν ὁλοκλήρωση τῆς Ἐργασίας αὐτῆς. Ἡ μαθητεία μου πλησίον της ἐμφύσησε στὴν ψυχή μου τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀγάπη ποὺ θὰ ἀποτελεῖ σταθερὸ

εὐδαιμονιστικὸ στοιχεῖο στὸν βίο μου. Οἱ συνεχεῖς παροτρύνσεις της νὰ κάνω τὴ φιλοσοφία τρόπο ζωῆς θὰ μὲ συνοδεύουν παντοτινά.

Εὐχαριστίες ὀφείλω καὶ πρὸς τὰ ἄλλα δύο μέλη τῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, τὸν Καθηγητὴ καὶ Διευθυντὴ τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν κ. Κωνσταντῖνο Πέτσιο γιὰ τὶς πολύτιμες ἐπισημάνσεις του, καθὼς καὶ γιὰ ὅσα σημαντικὰ ἀποκόμισα παρακολουθώντας τὰ μεταπτυχιακά του μαθήματα, καὶ τὴν ἀφυπηρετήσασα Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Ἑλένη Καραμπατζάκη γιὰ τὶς εὔστοχες παρατηρήσεις της καὶ τὴν προθυμία της —ἀπὸ τὰ προπτυχιακά μου ἤδη χρόνια— νὰ μὲ στηρίζει πάντα μὲ μία συνεργασία οὐσιαστική, εὐχάριστη καὶ ἐποικοδομητική.

Θὰ ἤθελα, ἀκόμη, νὰ ἀπευθύνω εὐχαριστίες καὶ πρὸς τόν, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσαντα Διευθυντὴ τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν, Καθηγητὴ κ. Παναγιώτη Νοῦτσο γιὰ τὶς σημαντικὲς ὑποδείξεις του σὲ θέματα ἐρευνητικῆς μεθοδολογίας, ὅπως καὶ γιὰ τὸ γενικότερο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὶς ἐρευνητικές μου προσπάθειες.

Θὰ ἦταν παράλειψη νὰ μὴν εὐχαριστήσω καὶ τὸν Ὁμότιμο Καθηγητὴ κ. Χρίστο Τέζα, στὸν ὁποῖον ὀφείλω πολλά, ὅσον ἀφορᾶ τὴν κατάρτισή μου στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Θὰ θυμᾶμαι πάντα τὶς μεθοδολογικὲς ὑποδείξεις του γιὰ τὸν τρόπο προσέγγισης, μελέτης καὶ κατανόησης τῶν πηγῶν.

Θὰ ἤθελα, ἐπίσης, νὰ ευχαριστήσω τὴν Ὁμότιμη Καθηγήτρια κ. Γεωργία Ἀποστολοπούλου γιὰ τὶς σημαντικὲς γνώσεις ποὺ ἀπέκτησα ἀπὸ τὰ μαθήματά της καὶ γιὰ τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον της σχετικὰ μὲ τὶς σπουδές μου.

Εὐχαριστῶ, ἐπιπλέον, τὸν φίλο καὶ συνάδελφο κ. Κωνσταντῖνο Κοσκερίδη γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ μοῦ προσέφερε, καθὼς καὶ γιὰ τὴ δυνατότητα ποὺ μοῦ παρεῖχε νὰ ἔχω διαρκῶς πρόσβαση στὸ *Ἐργαστήριο Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν Μελετῶν* (τὸ ὁποῖο ἵδρυσε ὁ κ. Τέζας καὶ διευθύνει τώρα ὁ Καθηγητὴς κ. Ἰωάννης Πρελορέντζος), δυνατότητα ποὺ ὑπῆρξε πολύτιμη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγγραφῆς τοῦ παρόντος πονήματος.

Εὐχαριστῶ καὶ τὴ διοικητικὴ ὑπάλληλο τοῦ Τομέα Φιλοσοφίας κ. Παναγιώτα Σιούλα, καθὼς καὶ τὴ γραμματέα κ. Μαρία Παππᾶ γιὰ τὴν ἄψογη συμπεριφορά τους ἀπέναντί μου σὲ θέματα ὑπηρεσιακά.

Τέλος, ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνη μου πρὸς τοὺς γονεῖς μου καὶ τὴν ἀδελφή μου γιὰ τὴν ὅλη ἐνθάρρυνσή τους νὰ συνεχίσω τὶς σπουδές μου, γιὰ τὴν πολύπλευρη στήριξή τους ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια καὶ γιὰ τὴν ἀγάπη τους. Ἕνα μεγάλο εὐχαριστῶ ἐκφράζω καὶ πρὸς τὴν Ἰωάννα, «συνοδοιπόρο» στὴ ζωὴ καὶ σὲ αὐτὴ τὴ διαδρομή, καθὼς καὶ πρὸς τὸν γιό μου Χρῆστο, τοῦ ὁποίου ἡ ἔλευση καὶ τὸ χαμόγελο θὰ ἀποτελοῦν πάντα γιὰ ἐμένα «κινητήρια δύναμη».

Ἰωάννινα, 2015 Ματθαῖος Χ. Τσολερίδης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ*

Σκοπὸς αὐτῆς τῆς Μεταπτυχιακῆς Διπλωματικῆς Ἐργασίας εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ καὶ γνωσιοθεωρητικοῦ ὀπτιμισμοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅπως θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε, χαρακτηρίζει τὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα. Ἡ συγκεκριμένη θεωρία τοῦ Πλάτωνα ἀναπτύσσεται μὲ σαφήνεια στοὺς διαλόγους *Μένων*, *Φαίδων* καὶ *Φαῖδρος*. Πρόκειται γιὰ μία «ἐντυπωσιακὴ»[1] θεωρία, ποὺ ἔχει, ὅμως, ἀρκετὲς ἑρμηνευτικὲς δυσκολίες[2].

---

* Πλήρη βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα παρατίθενται μόνο κατὰ τὴν πρώτη ἀναφορὰ βιβλίου ἢ ἄρθρου, καθὼς καὶ στὸ μέρος *Βιβλιογραφία* στὸ τέλος τῆς Ἐργασίας. Τὶς ἄλλες φορὲς δίδονται μόνο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, ὁ τίτλος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων. Στὰ παραθέματα, καθὼς καὶ στοὺς τίτλους βιβλίων καὶ ἄρθρων τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τῶν συγγραφέων ἢ τῶν μεταφραστῶν τους.

Οἱ συντομογραφίες τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων στὶς παραπομπὲς καὶ τὶς ὑποσημειώσεις γίνονται σύμφωνα μὲ τὶς συντομογραφίες ποὺ προτείνονται στὸν Συμπληρωματικὸ Τόμο τοῦ *Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης* τῶν H.G. Liddell καὶ R. Scott. Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα στὴν ὀνομαστικὴ πτώση διατηροῦνται ἀρχαιόκλιτα, ἐνῶ στὶς ὑπόλοιπες πτώσεις ἀναφέρονται σύμφωνα μὲ τὴν νεοελληνική τους κλίση.

Οἱ μεταφράσεις τῶν χωρίων ποὺ παρατίθενται ἀπ' εὐθείας στὸν νεοελληνικὸ λόγο –ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένα σημεῖα, ὅπου κρίθηκε σκόπιμη ἡ ἐπεξεργασία τῆς μετάφρασής τους– προέρχονται, κυρίως, γιὰ τὸν *Μένωνα* ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Ι. Πετράκη, *Πλάτων, Μένων, Εισαγωγή - Μετάφραση - Ερμηνευτικά σχόλια*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2008· γιὰ τὸν *Φαίδωνα* ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Θ.Γ. Μαυρόπουλου, *Πλάτων, Φαίδων, Εισαγωγή, περιλήψεις, μετάφραση, ανάλυση, θέματα-ερωτήματα για επεξεργασία, επίμετρα*, Προλεγόμενα Τ. Φάλκος - Αρβανιτάκης, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2007, καὶ γιὰ τὸν *Φαῖδρον* ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλου, *Πλάτωνος Φαῖδρος, Εἰσαγωγή, ἀρχαῖο καὶ νέο κείμενο μὲ σχόλια*, Ἀθῆναι, 1971[3] [1948[1]].

[1] Βλ. S. Everson (ed.), *Companions to Ancient Thought* 1. *Epistemology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, σ. 257.

[2] Οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφαίνονται στὴ χαρακτηριστικὴ φράση τοῦ I.M. Crombie: «δὲν εἶναι καὶ τόσο εὔκολο νὰ ποῦμε τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὴ ἡ διδασκαλία» (*An Examination of Plato's Doctrines*. II: *Plato on Knowledge and Reality*, London, Routledge and Kegan Paul, 1979[4] [1962[1]], σ. 135).

Ἡ θέση ποὺ κατέχει ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση ἐντὸς τοῦ μεταφυσικοῦ οἰκοδομήματος τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, καθὼς συνδέεται ἄρρηκτα μὲ ὅ,τι ὁ F.M. Cornford[3] ἀποκάλεσε «δίδυμους πυλῶνες» τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς θεωρητικὲς συλλήψεις τοῦ Πλάτωνα, δηλαδὴ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴ θεωρία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, προβάλλεται ἡ γνωσιολογική, ἡ ὀντολογικὴ καὶ ἡ ἀξιολογικὴ ἀνωτερότητα τοῦ νοητοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας. Ὁ νοητὸς κόσμος συγκροτεῖται ἀπὸ τὶς ἰδέες, οἱ ὁποῖες εἶναι ὄντα ὑπεραισθητά, αὐθυπόστατα, ἀκίνητα, ἀδιαίρετα, ἀσώματα, αἰώνια καὶ ἄφθαρτα[4], καὶ συνιστοῦν «τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης γένος»[5]. Οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι κατ' οὐσίαν συνδέονται, ὅσο χωριστοὶ καὶ ἂν παρουσιάζονται, καθὼς τὰ ἀντικείμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου μετέχουν στὶς ἰδέες ἢ τὶς μιμοῦνται, ἐνῶ οἱ ἰδέες κάνουν τὴν παρουσία τους σὲ αὐτά[6].

Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν δὲν εἶναι σημαντικὴ μόνο γιὰ τὸν χῶρο τῆς ὀντολογίας καὶ τῆς γνωσιολογίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν χῶρο τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς[7], ἀφοῦ αὐτὸς ποὺ κατορθώνει νὰ θεαθεῖ τὶς ἰδέες, μὲ ὕπατη

---

[3] *The Republic of Plato, Translated with Introduction and Notes*, London, Oxford, New York, Oxford University Press, 1941, σ. xxvii.

[4] Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ γνωρίσματα τῶν ἰδεῶν βλ., μεταξὺ ἄλλων, Πλάτ., *Φαίδ.* 78 c-79 a, 79 d, 80 b· *Συμπ.* 211 a-b, 211 e· *Πολιτ.* 476 a, 479 e, 500 c, 507 b· *Φαῖδρ.* 247 c, *Τίμ.* 27 d-28 a, 52 a· *Παρμ.* 132 d, 135 e· *Φίληβ.* 15 b.

[5] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 247 c.

[6] Γιὰ τὴ σχέση ἰδεῶν καὶ αἰσθητῶν πραγμάτων βλ. ἐνδεικτικὰ Πλάτ., *Φαῖδρ.* 250 a-b· *Παρμ.* 132 d· *Τίμ.* 48 e. Γιὰ τὴ διαλεκτικὴ σχέση *εἶναι* καὶ *γίγνεσθαι* στὸν Πλάτωνα βλ. Β.Σ. Πανούσης, «Η πλατωνική γνωσιοθεωρία και η ενορατική της διάσταση», στό: Κ. Βουδούρης (επιμ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*, Αθήνα, εκδ. Ιωνία, 2001, 120-133, σ. 120.

[7] Γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Πλάτων ἐπινόησε τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν γιὰ νὰ λύσει μᾶλλον ἠθικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του βλ. H. Cherniss, "The Philosophical Economy of the Theory of Ideas", *American Journal of Philology*, 57 (1936), 445-456, καὶ ἰδιαίτ. σ. 446-447. Σύμφωνα, ὅμως, μὲ τὸν Ἀριστοτέλη (*Μ.τ.φ.* 987 a 32-b 8, 1078 b 9-17 καὶ 1086 b 2), οἱ βασικοὶ λόγοι ποὺ ὁδήγησαν τὸν Πλάτωνα στὴν ἐπινόηση τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν ἦταν τὸ γνωσιολογικὸ πρόβλημα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ προσπάθεια ἀναγωγῆς σὲ μιὰ βέβαιη καὶ ἀσφαλῆ γνώση, ἀφοῦ εἶχε ἐπηρεασθεῖ μέσῳ τοῦ Κρατύλου ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἡράκλειτου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία γιὰ τὸν κόσμο τῶν «ῥεόντων» δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἐπιστήμη.

ἀνάμεσά τους τὴν ἰδέα τοῦ *ἀγαθοῦ*[8], κατακτᾶ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν πραγματικὴ γνώση καὶ εἶναι ἱκανός, κατὰ τὸν Πλάτωνα, γιὰ τὴν ὕψιστη μορφὴ πράξης, ποὺ εἶναι ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς. Ὁ κάτοχος τῆς ὕψιστης ἐπιστήμης, δηλαδὴ τῆς διαλεκτικῆς[9], ποὺ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν φιλόσοφο, ἀναλαμβάνοντας τὰ ἡνία τῆς ἐξουσίας εἶναι σὲ θέση, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, νὰ διαμορφώσει κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὴν πολιτικὴ κοινωνία καὶ νὰ συμβάλει στὴν ἠθική της προαγωγή, καθὼς μὲ τὴν ὀρθὴ νομοθεσία καὶ τὴν κατάλληλη παιδεία ποὺ θὰ προτείνει, θὰ ἐνσταλάξει στὶς ψυχὲς τῶν πολιτῶν ὀρθὲς πίστεις γιὰ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ καὶ θὰ τοὺς καταστήσει ἐνάρετους, κατευθύνοντάς τους, ἔτσι, πρὸς τὴν *εὐδαιμονίαν*.

Ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας ἔχοντας ὡς ἀπώτερο στόχο νὰ συμβάλει στὴ λύση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος, ποὺ πρόβαλε ἰδιαίτερα ἔντονο στὴν ἐποχή του, καὶ νὰ πάρει θέση στὸ ἐρώτημα «πῶς βιωτέον» ἢ «ὅντινα τρόπον χρὴ ζῆν»[10], δὲν δίστασε νὰ θέσει τὴ μεταφυσικὴ στὴν ὑπηρεσία τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. Γι' αὐτὸ ἔχει θεωρηθεῖ ὡς «εισηγητὴς ὄχι μιας αφηρημένης-ενατενιστικής μεταφυσικής, αλλά μιας μεταφυσικής με κοινωνική και ανθρωπολογική προοπτική»[11]. Ἐπιθυμοῦσε, ἐπίσης, νὰ συμβάλει καὶ στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς γνώσης, τὸ ὁποῖο μὲ τὸ κίνημα τῶν Σοφιστῶν βρισκόταν στὸ προσκήνιο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος.

---

[8] Ἡ ἰδέα τοῦ *ἀγαθοῦ* χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς «τὸ ἄριστον ἐν τοῖς οὖσι» (*Πολιτ.* 532 c) ἢ ὡς «τοῦ ὄντος τὸ φανότατον» (*Πολιτ.* 518 c).

[9] Ἡ διαλεκτικὴ ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὴν κορωνίδα τῶν ἐπιστημῶν (*Πολιτ.* 534 e), ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενό της τὸ *ὄντως ὄν*. Ἀποτελεῖ, ἐπίσης, καὶ τὴν κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὴ μέθοδο πρόσβασης στὴν ἀλήθεια, ἀκολουθώντας δύο πορεῖες, ἤτοι τὴν ἀνοδικὴ ἢ συνοπτικὴ καὶ τὴν καθοδική, ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὴ μέθοδο τῆς διαίρεσης. Γιὰ μιὰ διεισδυτικὴ ἀνάλυση τῆς διαλεκτικῆς στὸν Πλάτωνα βλ. J. Adam, *The Republic of Plato, Edited with Critical Notes, Commentary and Appendices*, Second Edition with an Introduction by D.A. Rees, 2 Vols., Cambridge, Cambridge University Press, 1963[2] (1902[1]), Vol. II, σ. 168-179.

[10] Γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα βλ. Πλάτ., *Γοργ.* 500 c· *Πολιτ.* 352 d. Πβ. *Γοργ.* 492 d.

[11] Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, αδημοσ. Διδακτ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2003, σ. 98. Πβ. Εὐ. Μαραγγιανοῦ-Δερμούση, *Αἰσιόδοξες καὶ ἀπαισιόδοξες ἀντιλήψεις γιὰ τή ζωὴ καὶ τὸν κόσμο στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, Μέρος Α', Ἀπὸ τὸν Ὀρφέα στὸν Πλάτωνα*, Ἀθήνα, Ἰνστιτοῦτο τοῦ βιβλίου Α. Καρδαμίτσα, 2000, σ. 103.

Ὁ Πλάτων, ὡς γνωστόν, πέρασε τὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τῆς ζωῆς του στὴ σκιὰ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431-404 π.Χ.), γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ «κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων, ὡς δὲ εἰπεῖν καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρώπων» (I. 1. 7-9). Ἐξ αἰτίας τοῦ πολέμου αὐτοῦ οἱ ἑλληνικὲς πόλεις περιέπεσαν σὲ βαθύτατη κοινωνικοπολιτικὴ καὶ ἠθικὴ κρίση ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν κατόρθωσαν οὐσιαστικὰ νὰ ἐξέλθουν ποτέ[12]. Συμπτώματα αὐτῆς τῆς κρίσης ὑπῆρξαν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ ἡδονισμὸς καὶ ὁ ἀτομικισμός, ποὺ ἔκαναν αἰσθητὴ τὴν παρουσία τους στὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς *πόλεως* καὶ ὡς τρόποι ζωῆς συνέτειναν στὴ διάβρωση τῆς συνείδησης τῶν πολιτῶν, ὑποσκάπτοντας, ἔτσι, τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς κοινωνίας[13].

Κατὰ τὸ δεύτερο μισό, ἐξ ἄλλου, τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα ἐμφανίζεται τὸ κίνημα τῶν Σοφιστῶν[14], τοῦ ὁποίου οἱ σημαντικότεροι ἐκπρόσωποι

---

[12] Γιὰ τὴν κρίση αὐτὴ βλ. ἐνδεικτικὰ C. Mossé, *Τὸ τέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ὄψεις τῆς παρακμῆς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως στὸν 4ο αἰώνα π.Χ.*, ἐπιμ. Γ.Κ. Βλάχου, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήσης, 1978 [γαλλ. πρωτότ. 1962]· M.M. Austin and P. Vidal-Naquet, *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*, trans. and rev. by M.M. Austin, London, B.T. Batsford, 1977, καὶ κυρίως σ. 131-155 καὶ 334-383· V. Solomou-Papanikolaou, *Polis and Aristotle. The World of the Greek Polis and its Impact Upon Some Fundamental Aspects of Aristotle's Practical Philosophy*, Δωδώνη, Suppl. no. 40, Ioannina, University of Ioannina, 1989, σ. 44· S. Hornblower, *The Greek World 473-323 BC*, Third Edition, London and New York, Routledge, 2002, σ. 184-209. Ἡ κρίση αὐτὴ συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴ μάχη τῆς Μαντινείας (362 π.Χ.), ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν στὸ Ζ Βιβλίο τῶν *Ἑλληνικῶν* του: «ἀκρισία δὲ καὶ ταραχὴ ἔτι πλείων μετὰ τὴν μάχην ἐγένετο ἢ πρόσθεν ἐν τῇ Ἑλλάδι» (VII. 5. 27).

[13] Βλ. σχετ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, σ. 29-30.

[14] Γιὰ τοὺς Σοφιστές, τὴ διδασκαλία τους καὶ τὴν ἐν γένει ἀπήχηση τοῦ κινήματός τους βλ. ἐνδεικτικὰ M. Untersteiner, *The Sophists* [1949], trans. from the Italian by K. Freeman, Oxforn, B. Blackwell, 1954· W. Nestle, *Ἀπὸ τὸν Μῦθο στὸν Λόγο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς σκέψης ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὴν Σοφιστικὴ καὶ τὸν Σωκράτη*, Τόμος β', μτφρ. Ἄν. Γεωργίου, ἐπιμ. Π. Κονδύλης, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα, 1999 [γερμ. πρωτότ. 1966], σ. 373-776· W.K.C. Guthrie, *Οἱ Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, Ἀθήνα, M.I.E.T., 1989 [ἀγγλ. πρωτότ. 1969]· Β. Μπρακατσούλας, *Ὁ Διαφωτισμὸς στὴν ἀρχαία Ἀθήνα*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἀτέρμων, 1976· Α. Μπαγιόνας, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἠθικῆς ἀπό τούς προσωκρατικούς ὡς τήν Ἀρχαία Ἀκαδημία*, Θεσσαλονίκη, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1978, σ. 47-75· G.B. Kerferd, *Ἡ Σοφιστικὴ κίνηση*, μτφρ. Π. Φαναρᾶ, Ἀθήνα, Ἱνστιτοῦτο τοῦ Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, 1996 [ἀγγλ. πρωτότ. 1981[1]· rpt 1984]· Β.Α. Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1992[2] [1987[1]]· J. de Romilly, *Οι*

προβάλλουν θέσεις πού χαρακτηρίζονται ἀπό τό πνεῦμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, τοῦ σχετικισμοῦ, τοῦ σκεπτικισμοῦ, τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ἀκόμη καί τοῦ μηδενισμοῦ. Το πνεῦμα αὐτό ἀποτυπώνεται, γιά παράδειγμα, στή ρήση τοῦ Πρωταγόρα «πάντων χρημάτων μέτρον ἐστίν ἄνθρωπος, τῶν μέν ὄντων ὡς ἔστιν τῶν δέ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν»[15], στή ριζοσπαστική διακήρυξη τοῦ σοφιστῆ Γοργία «ἓν μέν καί πρῶτον ὅτι οὐδέν ἔστιν, δεύτερον ὅτι εἰ καί ἔστιν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπωι, τρίτον ὅτι εἰ καί καταληπτόν, ἀλλά τοί γε ἀνέξοιστον καί ἀνερμήνευτον τῶι πέλας»[16] καί στόν προκλητικό ὁρισμό τοῦ

μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή, μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, 1994 [γαλλ. πρωτότ. 1988]· G. Romeyer-Dherbey, *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Γ. Αραμπατζής, Αθήνα, «Δαίδαλος» - Ι. Ζαχαρόπουλος, 2009 [γαλλ. πρωτότ. 2002]· F. Tenbruck, «Die Sophistik als Aufklärung», στό: Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἑταιρεία, *Ἡ ἀρχαία Σοφιστική*, Ἀθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, σ. 294-311· Κ.Ἰ. Βουδούρης, *Ἑλληνική Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, 2004, σ. 255-284.

[15] Βλ. Πρωτ., DK 80 B1. Ἐνδιαφέρουσες ἑρμηνεῖες γιά τό πρωταγορικό αὐτό ἀπόσπασμα βλ. ἐνδεικτικά A. Levi, «Studies on Protagoras. The Man-measure Principle: Its Meaning and Applications», *Philosophy*, 15 (1940), 147-167· L.O. Kattsoff, «Man is the Measure of All Things», *Philosophy and Phenomenological Research*, 13 (1953), 452-466 καί ἰδιαιτέρως τίς σ. 453-459· W. Nestle, *Ἀπό τόν Μῦθο στόν Λόγο, Τόμος Β'*, σ. 401-414· W.K.C. Guthrie, *Οἱ Σοφιστές*, σ. 227-239· Γ. Ἀλατζόγλου-Θέμελη, *Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος. Ἡ πλατωνική καί ἡ ἀριστοτελική μαρτυρία*, Διδακτ. διατρ., Ἀθήνα, Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός», 1976, καί ἰδιαιτέρως σ. 28-52· G.B. Kerferd, *Ἡ Σοφιστική κίνηση*, σ. 134-144· Β.Α. Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, κυρίως σ. 114-133· C. Farrar, *Οι αρχές της δημοκρατικής σκέψης στην κλασική Αθήνα*, Μτφρ. Α.Η. Σακελλαρίου, Αθήνα, εκδ. Δ.Ν. Παπαδήμας, 1991 [ἀγγλ. πρωτότ. 1988· rpt 1990], σ. 84-119.

[16] Βλ. Γοργ., DK 82 B3. Τό ἀπόσπασμα αὐτό ἔφθασε στά χέρια μας σέ δύο ἐκδοχές ἤ παραφράσεις. Ἡ μία προέρχεται ἀπό τό ἔργο *Πρός Μαθηματικούς* (VII. 65-87) τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, ἐνῶ ἡ ἄλλη περιλαμβάνεται στό ψευδο-Ἀριστοτελικό ἤ Ἀνωνύμου ἔργο *Περί Μελίσσου, Ξενοφάνους, Γοργίου (ΜΞΓ)*, 979 a 12-980 b 21. Τό κείμενο, ὡστόσο, τοῦ ἔργου *ΜΞΓ* δέν ἔχει συμπεριληφθεῖ στήν ἔκδοση τῶν H. Diels καί W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker* (*VS*) μέχρι σήμερα, ἄν καί ὁ Diels γνωρίζουμε ὅτι τό ἐξέδωσε χωριστά τό 1900. Γιά ἀρκετά χρόνια λαμβανόταν, κυρίως, ὑπ' ὄψιν ἡ ἐκδοχή ἤ παράφραση τοῦ Σέξτου Ἐμπειρικοῦ ὡς σαφέστερη καί καλύτερη καί γι' αὐτό μᾶλλον συμπεριλήφθηκε ἀρχικά ἀπό τόν Diels στό *VS*. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ G.B. Kerferd, τά τελευταῖα χρόνια παρατηρεῖται μία μεγάλη προτίμηση ἀπό τήν ἔρευνα γιά τό *ΜΞΓ*. Ὁ ἴδιος προσωπικά συμφωνεῖ μέ τόν M. Untersteiner ὡς πρός τό ὅτι χρειάζεται μᾶλλον μία ἀμοιβαία συμπλήρωση τῶν δύο ἐκδοχῶν. Γιά ἀναλυτικότερη ἔκθεση τῆς συγκεκριμένης προβληματικῆς βλ. G.B. Kerferd, «Ἡ ἑρμηνεία τῆς πραγματείας τοῦ Γοργία *Περί τοῦ μή ὄντος ἤ Περί φύσεως*», μτφρ. Ἰ. Πατέλλη, *Δευκαλίων*, 36 (1981), 329-338, καί κυρίως σ. 330-331. Στήν ἐκδοχή-παράφραση τοῦ ψευδοαριστοτελικοῦ ἤ ἀνωνύμου κειμένου διαβάζουμε τίς ἴδιες θέσεις τοῦ Γοργία μέ διαφορετική, ὅμως, διατύπωση: «Οὐκ εἶναι φησιν οὐδέν· εἰ δ' ἔστιν, ἄγνωστον εἶναι· εἰ δέ καί ἔστι καί γνωστόν, ἀλλ' οὐ δηλωτόν ἄλλοις» (Ἀν., *Π. Γοργ.* 979 a12-13). Γιά

Θρασύμαχου γιὰ τὴ δικαιοσύνη, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο «εἶναι τὸ δίκαιον οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ τοῦ κρείτονος ξυμφέρον»[17]. Ὁ Πλάτων διέβλεψε πόσο ἐπικίνδυνες μποροῦν νὰ ἀποβοῦν οἱ ἀνωτέρῳ θέσεις, ὅσον ἀφορᾶ τὸν χῶρο τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς, γι' αὐτὸ καὶ δὲν δίστασε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς φιλοσοφικῆς του πορείας νὰ στρέφει τὰ πυρὰ τῆς κριτικῆς του ἐναντίον τους. Ὡς αὐθεντικὸς πολιτικὸς φιλόσοφος, εἶχε σχηματίσει τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ *σωτηρία* τῆς *πόλεως* ἀπαιτεῖ τὴν ὕπαρξη ἀντικειμενικῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ἀξιῶν, δηλαδή, ποὺ νὰ ἑδράζονται στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια, καθὼς ἡ «ἰδίωσις»[18] καὶ ὁ σχετικισμὸς ὑπονόμευαν, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴν πολιτικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία ὤφειλε νὰ ἐνσαρκώνει τὴν ἰδέα τοῦ κοινοῦ καὶ νὰ κάνει πράξη τὴν ἀπαίτηση γιὰ ἑνότητα. Οἱ ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς διδασκαλίας τῶν Σοφιστῶν γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς συνείδησης ὅσων μαθήτευαν πλησίον τους ἐπισημαίνονται καὶ ἀπὸ ἄλλους σύγχρονους τοῦ Πλάτωνα ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὅπως τὸν Ἀριστοφάνη, τὸν

ἑρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ βλ. ἐνδεικτικὰ G. Martano, «Ἡ ἀντινομία στὸν Γοργία», *Παρνασσός*, ΙΔ' (1972), 351-377 καὶ ἰδιαιτέρως σ. 362 κ.ἑ.· Γ. Ἀλατζόγλου-Θέμελη, «Γνωσιολογικὲς ἀπόψεις τῶν Σοφιστῶν», *Φιλοσοφία*, 10-11 (1980-81), 241-264, καὶ ἰδιαίτερα σ. 249-255· G.B. Kerferd, *Ἡ Σοφιστικὴ κίνηση*, σ. 150-155· Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλᾶ, *Γοργίας*, Θεσσαλονίκη, Ζῆτρος, 1999, σ. 145-205· G. Gilbert-Romeyer, *Οι Σοφιστές*, σ. 44-46· Μ. Μπακαούκας, *Από την οντολογία των Προσωκρατικών στον αγνωστικισμό του Γοργία*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2008, σ. 125-244. Γιὰ τὸν σχετικισμὸ καὶ τὸν σκεπτικισμὸ στὴ σκέψη τοῦ Πρωταγόρα καὶ τοῦ Γοργία βλ. P. Woodruff, «Ρητορική και σχετικισμός: Πρωταγόρας και Γοργίας», στό: A.A. Long, *Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι: Συναγωγὴ συστατικῶν μελετημάτων*, μτφρ. Θ. Νικολαΐδης - Τ. Τυφλόπουλος, επιμ. Δ.Ι. Ιακώβ, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2005, 415-441 [ἀγγλ. πρωτότ. 1999].

[17] DK 85 B6 a. Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχει προκαλέσει στὴ σχετικὴ ἔρευνα βλ. π.χ. G.B. Kerferd, "The Doctrine of Thrasymachus in Plato's Republic", *Durham University Journal*, n.s. 9, (1947-48), 19-27· G.F. Hourani, "Thrasymachus' Definition of Justice in Plato's *Republic*", *Phronesis*, 7 (1962), 110-120· T.U. Henderson, "In Defendence of Trasymachus", *American Philosophical Quarterly*, 7 (1970), 218-228· Κ.Ε. Φραγκομίχαλος, «Ἀδικεῖ τὸν Θρασύμαχο ὁ Πλάτων;», *Πλάτων*, 41 (1989), 58-64· S. Everson, "The Incoherence of Thrasymachus", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 16 (1998), 99-131.

[18] Ὁ ὅρος αὐτὸς ἀπαντᾶ στὴν *Πολιτείαν* μόνο μία φορὰ (462 b). Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς *ἰδιώσεως* βλ. Α. Μπαγιόνας, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἠθικῆς ἀπό τούς προσωκρατικούς ὥς τήν Ἀρχαία Ἀκαδημία*, σ. 216-217.

Ξενοφῶντα, τὸν Ἰσοκράτη, καθὼς καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, οἱ ὁποῖοι, ἐπίσης, κατακρίνουν μὲ δριμύτητα τὶς θέσεις τους[19].

Ὁ Πλάτων δὲν ὑπῆρξε ἀπαθὴς θεατὴς τῆς ἀσταθοῦς καὶ κρίσιμης κατάστασης τῆς ἐποχῆς του. Ὁ ἴδιος στὴν *Ἐπιστολὴν Ζ,* ἡ ὁποία ἔχει θεωρηθεῖ ὡς ἡ φιλοσοφική του αὐτοβιογραφία[20], ὁμολογεῖ ὅτι τὸν προβλημάτισαν σοβαρὰ τὰ γεγονότα τῆς σύγχρονής του ἠθικοπολιτικῆς πραγματικότητας. Τὸ εἰδεχθὲς καθεστὼς τῶν Τριάκοντα Τυράννων (404 π.Χ.) καὶ ἡ ἄδικη καταδίκη τοῦ Σωκράτη σὲ θάνατο (399 π.Χ.) ἀπὸ τὸ δικαστήριο τῆς Ἡλιαίας, κορυφαίου θεσμοῦ τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ὑπῆρξαν δύο καθοριστικοὶ λόγοι ποὺ τὸν ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὶς νεανικές του φιλοδοξίες νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν ὤθησαν νὰ στραφεῖ στὴ φιλοσοφία.

Καθὼς διαπίστωνε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὅτι οἱ ἑλληνικὲς πόλεις «κακῶς σύμπασαι πολιτεύονται» (*Ἐπ. Ζ* 326 a), ἔτεινε νὰ πιστεύει πὼς μόνον ἡ *ὀρθὴ φιλοσοφία* θὰ μποροῦσε νὰ συμβάλει στὴν πολιτικὴ καὶ πολιτειακὴ ἐξυγίανση καὶ συνέλαβε μία ἰδέα, ποὺ σφράγισε ἔκτοτε τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του, ἰδέα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, «κακῶν οὖν οὐ λήξειν τὰ

---

[19] Γιὰ ὑποτιμητικοὺς χαρακτηρισμοὺς ἐναντίον τῶν Σοφιστῶν ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους συγγραφεῖς βλ. π.χ. Ἀριστοφ., *Νεφ.* 98-103 «ΣΤΡ. οὗτοι διδάσκουσ', ἀργύριον ἤν τις διδῷ, λέγοντα νικᾶν καὶ δίκαια κἄδικα... ΦΕΙΔ. αἰβοῖ, πονηροί γ', οἶδα. τοὺς ἀλαζόνας τοὺς ὠχριῶντας τοὺς ἀνυποδήτους λέγεις»· Πλάτ., *Σοφ.* 231 d-e, ὅπου ἀναφέρεται: «τὸ πρῶτον ηὑρέθη [sc. ὁ σοφιστὴς] νέων καὶ πλούσιων ἔμμισθος θηρευτής... τὸ δὲ γε δεύτερον ἔμπορός τις περὶ τὰ τῆς ψυχῆς μαθήματα... τρίτον δὲ ἆρα οὐ περὶ αὐτὰ ταῦτα κάπηλος ἀνεφάνη; ... καὶ τέταρτόν γε αὐτοπώλης περὶ τὰ μαθήματα ἡμῖν ‹ἦν›... πέμπτον δὲ... τῆς γὰρ ἀγωνιστικῆς περὶ λόγους ἦν τις ἀθλητής, τὴν ἐριστικὴν τέχνην ἀφωρισμένος... τό γε μὴν ἕκτον ἀμφισβητήσιμον μέν, ὅμως δ' ἔθεμεν αὐτῷ συγχωρήσαντες δοξῶν ἐμποδίων μαθήμασιν περὶ ψυχὴν καθαρτὴν αὐτὸν εἶναι»· Ξεν., *Ἀπομν.* I 6,13: «καὶ τὴν σοφίαν ὡσαύτως τοὺς μὲν ἀργυρίου τῷ βουλωμένῳ πωλοῦντας σοφιστὰς ὥσπερ πόρνους ἀποκαλοῦσιν»· Ἰσοκρ., *Κατὰ Σοφ.*: «τίς γὰρ οὐκ ἂν μισήσειεν ἅμα καὶ καταφρονήσειεν πρῶτον μὲν τῶν περὶ τὰς ἔριδας διατριβόντων, οἳ προσποιοῦνται μὲν τὴν ἀλήθειαν ζητεῖν, εὐθὺς δ' ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπαγγελμάτων ψευδῆ λέγειν ἐπιχειροῦσιν;»· Ἀριστ., *Σοφ. ἔλ.* I 165 a 21: «ἔστι γὰρ ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία οὖσα δ' οὔ, καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας ἀλλ' οὐκ οὔσης». Γιὰ τὴ στάση γενικότερα τοῦ Ἀριστοτέλη ἐναντίον τῶν Σοφιστῶν βλ. C.-J. Classen, «Σοφιστικὴ καὶ Σοφιστὲς στὸν Ἀριστοτέλη», μτφρ. Γ. Καλογεράκος, *Παλίμψηστον*, Τεῦχ. 9/10 (1989-1990), 69-92.

[20] Βλ. π.χ. R.S. Bluck, "Plato's Biography: The *Seventh Letter*", *The Philosophical Review*, 58 (1949), 503-509· H. Thesleff, *Studies in Platonic Chronology*, 'Commentationes Humanarum Litterarum, 70', Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 1982, σ. 200-201.

ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἢ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἔκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφήσῃ»[21]. Ἡ ἰδέα αὐτὴ συνιστᾶ τὴν ριζοσπαστικὴ πρόταση τοῦ Πλάτωνα γιὰ κοινωνικοπολιτικὴ ἀλλαγὴ καὶ ἐγκαθίδρυση «τῆς τέλειας γήινης πολιτείας»[22], καθὼς ἐπίσης καὶ μιὰ θέση ποὺ διέπεται ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ὀπτιμισμοῦ. Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου πολλοί, μὲ βασικότερο, ἴσως, ἐκπρόσωπο τὸν Θουκυδίδη[23], ἐκφράζονταν ἀπαισιόδοξα γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο τὰ πράγματα νὰ ὁδηγηθοῦν πρὸς τὸ καλύτερο, ὁ Πλάτων διατράνωσε τὴν πίστη του στὴ δυνατότητα μεταβολῆς πρὸς μιὰ καλύτερη κατάσταση, προτείνοντας –ταυτόχρονα– τρόπους ὑπέρβασης τοῦ πολιτικοῦ ἀδιεξόδου καὶ τῆς ἠθικῆς ἀποτελμάτωσης.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς, ὁ Πλάτων ὁρμώμενος ἀπὸ τὴν πίστη του στὴ δυνατότητα γιὰ πρόοδο τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας[24] «ὁραματίζεται τὴν πιθανότητα καὶ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀλλαγῆς»[25] –κάτι ποὺ προσιδιάζει σὲ ἕναν γνήσιο πολιτικὸ φιλόσοφο– ὅπως αὐτὸ

---

[21] Βλ. Πλάτ., *Ἐπ. Ζ* 326 a-b. Ἡ ἴδια ἀντίληψη προβάλλεται καὶ στὴν *Πολιτείαν* (473 c-d): «Ἐὰν μή... ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλῆς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταὐτὸν συμπέσῃ, δύναμίς τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία... οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα... ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει».

[22] Ἄ. Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*, Πρόλ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν - Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1982, σ. 25.

[23] Ὁ Θουκυδίδης θεωροῦσε ὅτι οἱ συμφορὲς συμβαίνουν καὶ θὰ συμβαίνουν πάντα, ὅσο δὲν ἀλλάζει ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἄποψη ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα πνεῦμα πεσιμισμοῦ, ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυνατότητα προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (Βλ. *Ἱστορ.* III. 82: «καὶ ἐπέπεσε πολλὰ καὶ χαλεπὰ κατὰ στάσιν ταῖς πόλεσι, γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ»).

[24] Γιὰ τὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς προόδου στὸν Πλάτωνα βλ. E.O. Bassett, "Plato's Theory of Social Progress", *International Journal of Ethics*, 38 (1928), 467-477.

[25] Βλ. R.C. Lodge, "Plato and Progress", *The Philosophical Review*, 55 (1946), 651-667, σ. 667. Κατὰ τὸν G. Vlastos, ἡ αἰσιοδοξία δὲν ἐγκατέλειψε ποτὲ τὸν Πλάτωνα. Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Ἡ κύρια τάση ποὺ χαρακτηρίζει τὰ τελευταῖα του χρόνια εἶναι ἡ διακαὴς ἐπιθυμία του νὰ κατανοήσει τὸν κόσμο ὅσο τὸ δυνατὸ καλύτερα καὶ νὰ τὸν βελτιώσει ὅσο μπορεῖ» («Σωκρατικὴ γνώση καὶ πλατωνικὴ "ἀπαισιοδοξία"», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, μτφρ. Ἰ. Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, M.I.E.T., 1994, 295-312, σ. 311 [ἀγγλ. πρωτότ. 1973[1]]).

ἀποτυπώνεται καὶ στὰ τρία βασικὰ ἔργα, στὰ ὁποῖα ξετυλίγεται ἡ πολιτική του σκέψη, δηλαδὴ τὴν *Πολιτείαν*, τὸν *Πολιτικὸν* καὶ τοὺς *Νόμους*. Ἀπὸ τὴ στάση του αὐτὴ καθίσταται ἐμφανὴς ὁ ὀπτιμισμός του, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἀφοῦ ποτὲ δὲν παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν προσπάθεια ποὺ θὰ ὁδηγοῦσε, κατὰ τὴ γνώμη του, στὴ βελτίωση τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ στὴν ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης, τόσο ἐντὸς τῆς *πόλεως* ὅσο καὶ ἐντὸς τῆς ψυχῆς.

Ἡ γενικότερη αἰσιοδοξία τοῦ Πλάτωνα πηγάζει σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴ βαθιὰ πίστη του στὸν λόγο καὶ στὶς δυνατότητές του, πίστη πού, ἐπίσης, τὸν διακατεῖχε καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ βίου του. Ὁ λόγος, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει μόνον πρὸς τὸ καλὸ καὶ δὲν δύναται νὰ δρᾶ ὡς «μῆτις», ὡς μία μορφή, δηλαδή, νόησης ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν πανουργία, δεδομένου ὅτι ὁ Πλάτων καταδικάζει αὐτὴ τὴ μορφὴ νόησης[26]. Ὁ λόγος κατευθύνεται μόνον πρὸς τὸ καλό, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, γιατὶ εἶναι μία σπίθα θεϊκοῦ νοῦ στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ[27] καὶ ὁ θεὸς δὲν ἔχει καμμία σχέση μὲ τὸ κακὸ (*Πολιτ*. 379 b-c).

Χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς μεγάλης πίστης τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου στὸν λόγο ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἄποψη ποὺ ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἐκφράζει στὸν *Φαίδωνα* γιὰ τὴν *μισολογίαν*. Ἡ μισολογία, τὸ νὰ μισήσει, δηλαδή, κάποιος τὸν λόγο, εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, τὸ μεγαλύτερο κακὸ ποὺ μπορεῖ νὰ πάθει ἕνας ἄνθρωπος[28]. Στὸν *Τίμαιον*, ἐπίσης, ὁ λόγος εἶναι τὸ οὐσιαστικὸ αἴτιο τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ὡραιότερο δημιούργημα (29 a), καθὼς ἡ ἀγαθοποιὸς δύναμη τοῦ θεϊκοῦ νοῦ κατορθώνει

---

[26] Βλ. M. Dettiene, J.-P. Vernant, *Μῆτις. Ἡ πολύτροπη νόηση στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, «Δαίδαλος» - Ἰ. Ζαχαρόπουλος, 1993 [γαλλ. πρωτότ. 1974], σ. 368. Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ λόγος ἀναφορικὰ πρὸς τὸ ὂν δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ μὲ ὅρους *μήτιδος*. Σὲ σχέση, ὅμως, πρὸς τὴν πολιτική, ὁ λόγος δρᾶ καὶ ὡς *μῆτις*, ἀφοῦ ὁ φιλόσοφος-βασιλιάς, ποὺ ἐνσαρκώνει πλήρως τὸν λόγο, εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐξαπατᾶ τοὺς πολίτες καὶ νὰ ψεύδεται «ἐπ' ὠφελίᾳ τῆς πόλεως» (*Πολιτ*. 389 b) ἢ «ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀρχομένων» (*Πολιτ*. 459 c-d).

[27] Γιὰ τὴ θεϊκὴ καταγωγὴ τοῦ λόγου βλ. π.χ. *Τίμ*. 44 d-45 a, 90 a, 90 c-d.

[28] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ*. 89 d: «Μὴ γενώμεθα, ἦ δ' ὅς, μισόλογοι, ὥσπερ οἱ μισάνθρωποι γιγνόμενοι· ὡς οὐκ ἔστιν, ἔφη, ὅτι ἄν τις μεῖζον τούτου κακὸν πάθοι ἢ λόγους μισήσας». Γιὰ τὴν *μισολογίαν* βλ. ἐπίσης *Λάχ*. 188 c-e καὶ *Πολιτ*. 411 d-e.

νὰ πείσει τὴν ἄλογη ἀνάγκη νὰ κατευθύνει «τῶν γιγνομένων τὰ πλεῖστα ἐπὶ τὸ βέλτιστον» (48 a). Ὁ ὀπτιμισμὸς τοῦ Πλάτωνα γίνεται, ἐπίσης, ἐμφανὴς καὶ στὴν ἐκπεφρασμένη πίστη του ὅτι τὸ κακὸ στὸν κόσμο, ὅσο καὶ ἂν εἶναι δυνατό, μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ὀρθολογικῆς βούλησης[29]. Στὴν *Πολιτείαν* ὁ Πλάτων δὲν διστάζει νὰ ἐναποθέσει τὶς ἐλπίδες του γιὰ τὴ σωτηρία τῆς *πόλεως* στὸν λόγο, ποὺ βρίσκεται σὲ πλήρη ὡριμότητα καὶ ἀνάπτυξη στὸ πρόσωπο τοῦ φιλοσόφου-βασιλιᾶ, ἐνῶ στοὺς *Νόμους* ὁ λόγος ὡς νόμος[30] εἶναι αὐτὸς ποὺ θὰ ὁδηγήσει τὴν κρίση καὶ τὴν πράξη πρὸς ὅ,τι ἐξασφαλίζει τὴν ὕπαρξη καὶ τὴν εὐδαιμονία τῆς πολιτικῆς κοινότητας.

Ἡ πίστη τοῦ Πλάτωνα στὸν λόγο συνδέεται καὶ μὲ τὴν πίστη του στὴν ἐπιστήμη, τὴν ὁποία χαρακτηρίζει «πασῶν γε δυνάμεων ἐρρωμενεστάτην»[31], καθὼς καὶ μὲ τὴν πίστη του στὴν παιδεία. Ἡ παιδεία γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι τὸ «ἓν μέγα»[32], αὐτὴ ποὺ δύναται νὰ μεταστρέψει τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ *γίγνεσθαι* στὴν περιοχὴ τοῦ *ὄντος*[33] καὶ αὐτὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἑνότητα, τὴν ὁμοδοξία καὶ τὴν εὐημερία τῆς πολιτείας. Δὲν ὑπάρχει κάτι *θειότερον*, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τοὺς οἰκείους του, ἀπὸ τὴν παιδεία[34]. Ἄλλωστε, ἂν ὁ ἄνθρωπος λάβει ὀρθὴ παιδεία καὶ ἔχει ἀγαθὴ φύση μπορεῖ νὰ γίνει τὸ «θειότατον» καὶ «ἡμερότατον» τῶν ὄντων, ἐνῶ, ἂν δὲν λάβει, μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ στὸ «ἀγριώτατον» ἀπὸ ὅσα παράγει ἡ γῆ ὄν[35]. Ἡ παιδεία στὴ θεώρηση τοῦ

---

[29] Βλ. σχετ. *Νόμ.* 904 b.

[30] Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ λόγου μὲ τὸν νόμο βλ. Πλάτ., *Νόμ.* 644 d, 645 a, 713 e-714 a.

[31] Βλ. Πλάτ., *Πολιτ.* 477 d.

[32] Βλ. Πλάτ., *Πολιτ.* 423 e.

[33] Βλ. Πλάτ., *Πολιτ.* 518 c: «οὕτω σὺν ὅλῃ τῇ ψυχῇ ἐκ τοῦ γιγνομένου περιακτέον εἶναι, ἕως ἂν εἰς τὸ ὂν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον δυνατὴ γένηται ἀνασχέσθαι θεωμένη». Γιὰ τὴ σημασία τῆς περιαγωγῆς τῆς ψυχῆς στὸν Πλάτωνα βλ. G.D. Farandos, *Platons Philosophie der Periagoge*, Würzburg, Verlag Königshausen und Neuman, 1979.

[34] Βλ. Πλάτ., *Θεάγ.* 122 b: «οὐ γὰρ ἔστι περὶ ὅτου θειοτέρου ἂν ἄνθρωπος βουλεύσαιτο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὑτοῦ καὶ τῶν αὑτοῦ οἰκείων».

[35] Βλ. Πλάτ., *Νόμ.* 766 a.

Πλάτωνα, ὅπως εὔστοχα ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἀποτελεῖ τὴν «κύρια τροφὴ τῆς ψυχῆς» [36].

Μὲ βάση τὰ προαναφερθέντα, κατέστη, νομίζουμε, σαφὲς ὅτι ὁ Πλάτων δὲν παραιτήθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος. Ἂν καὶ συχνὰ ἀναφέρεται σὲ πολὺ πρώιμα στάδια ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας[37] καὶ ἐξαίρει τὸ ἦθος τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ἀνυπαρξία ἀδικίας στὶς μεταξύ τους σχέσεις, σὲ καμμία περίπτωση δὲν προβάλλει ὡς κήρυκας τοῦ πρωτογονισμοῦ[38], μιᾶς κατάστασης, δηλαδή, ποὺ παραπέμπει σὲ ἕνα μακρινὸ εἰδυλλιακὸ παρελθόν, στὸ ὁποῖο καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψουμε. Ἀπεναντίας, ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς προόδου, τὴν ἰδέα, δηλαδή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «η ανθρωπότητα, ξεκινώντας από την άγνοια, την αθλιότητα και το φόβο, κατάφερε βαθμιαία να ανεβεί σε όλο και υψηλότερα επίπεδα στις τέχνες, τις επιστήμες, την τεχνολογία και τον τρόπο διαβίωσης, και γενικότερα στη γνώση»[39]. Ἡ θέση μας γιὰ τὴν πίστη τοῦ

---

[36] Ἄ. Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*, σ. 23. Γιὰ τὴ σημασία τῆς παιδείας στὸν Πλάτωνα βλ. τὸ θεμελιῶδες ἔργο τοῦ W. Jaeger, *Παιδεία. Ἡ μόρφωσις τοῦ Ἕλληνος ἀνθρώπου*, τόμ. I-III, μτφρ. Γ.Π. Βέρροιος, Ἀθήνα, Παιδεία, 1968-1974. Βλ. ἐπίσης H.-I. Marrou, *Ἱστορία τῆς ἐκπαίδευσης στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ ἑλληνικὸς κόσμος*, μτφρ. Β. Σερέτης, Ἀθήνα, ἐκδ. «Δαίδαλος» - Ἰ. Ζαχαρόπουλος, 2009 [γαλλ. πρωτότ. 1948], σ. 154-184.

[37] Βλ. π.χ. *Πολιτ.* 372 a-d· *Πολιτικ.* 271 d-272 d· *Νόμ.* 677 b, 678 e, 679 a-c.

[38] Βλ. Γ. Ἀλατζόγλου-Θέμελη, «Ὁ Πλάτων, τὸ "χρυσὸ" παρελθὸν καὶ τὸ "σιδερένιο" παρόν», στό: E. Moutsopoulos, M. Protopapas-Marneli (eds), *Plato, Poet and Philosopher. In Memory of Ioannis N. Theodorakopoulos. Proceedings of the 3rd International Conference of Philosophy, Magoula-Sparta, 26-29 May 2011*, Athens, Academy of Athens – Research Centre on Greek Philosophy, 2013, 245-258, ὅπου ἡ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Πλάτων ἀναφέρεται συχνὰ σὲ ἕνα «χρυσὸ» παρελθὸν καὶ σὲ ἕνα «σιδερένιο» παρόν, ἀλλὰ πουθενὰ στὴ μελέτη αὐτὴ δὲν φαίνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐπιθυμεῖ ἐπιστροφὴ στὸ λαμπρὸ αὐτὸ παρελθόν. Βλ. ἐπίσης Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφικές ἔννοιες ως τρόπος επιχειρηματολογίας στους αττικούς ρήτορες*, αδημοσ. Διδακτ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1993, ὅπου, μεταξὺ ἄλλων, ἐπισημαίνεται ὅτι καὶ στοὺς ἀττικοὺς ρήτορες παρατηρεῖται «εξιδανίκευση του παρελθόντος» (σ. 106-114), ὄχι ὡς ἀπαίτηση ἐπιστροφῆς «σε μια παρωχημένη μορφή κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, αλλά ως υπόμνηση ενός τρόπου πολιτικής διαγωγής που θα επέτρεπε τη διέξοδο από την κρίση» (σ. 108-109).

[39] Βλ. Ζ. Σαρίκας (επιμ.), *Η ιδέα της προόδου στην κλασική αρχαιότητα*, μτφρ. Γ. Τραϊανός, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 2000, σ. 9. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἰδέα τῆς προόδου βλ. ἐνδεικτικὰ G.S. Painter, "The Idea of Progress", *American Journal of Sociology*, 28 (1922), 257-282· J.B. Bury, *The Idea of Progress. An Inquiry into Its Origin and Growth*, Introd. C.A. Beard, New York, Dover Publications, 1960 [1932[1]] (rpt)· S.B. Fay,

Πλάτωνα στὴν ἰδέα τῆς προόδου ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὶς τεκμηριωμένες ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες α) ὁ Πλάτων δὲν τάσσεται ὑπὲρ τῆς κυκλικῆς διαδοχῆς τῶν πολιτειῶν[40], ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν ἐνστερνίζεται μία κυκλικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας καὶ β) ἡ ἱστορία τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας στοὺς *Νόμους* διακρίνεται ἀπὸ φάσεις, στὶς ὁποῖες περιγράφεται μὲ σαφήνεια ἡ «βαθμιαία μετάβαση» ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο «πρὸς τὸν πολυσύνθετο πολιτισμό»[41]. Ὑπέρμαχος τῆς ἄποψης ὅτι ὁ Πλάτων ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς προόδου εἶναι καὶ ὁ L. Edelstein[42].

Ἡ ἰδέα τῆς προόδου, ὅπως παρατηρεῖ ὁ L. Sklair[43], παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι παρουσιάζεται ἀπὸ πολλοὺς νὰ ἀναδύεται «πλήρως μόλις τὸν δέκατο ἕβδομο ἢ δέκατο ὄγδοο αἰῶνα», ἀνάγεται στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς Μέσους χρόνους. Ὁ Edelstein[44], ἐπίσης, διατείνεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι «διατύπωσαν τὶς περισσότερες σκέψεις καὶ αἰσθήματα ποὺ οἱ μεταγενέστερες γενιὲς ὡς τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα συνήθιζαν νὰ τὰ συνδέουν μὲ τὴν εὐλογημένη ἢ καταραμένη λέξη—"πρόοδος"». Χαρακτηριστικὸ

"The Idea of Progress", *The Americal Historical Review*, 52 (1947), 231-246· L. Edelstein, *The Idea of Progress in Classical Antiquity*, Baltimor, Md., The Johns Hopkins Press, 1967· R. Nisbet, "The Idea of Progress", *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought*, 2 (1979), 7-37· Z. Σορέλ, *Οἱ ψευδαισθήσεις τῆς προόδου*, μτφρ. Φ. Παπαδοπούλου, Ἀθήνα, ἐκδ. «Γνώση», 1990· C. Lasch, *The True and only Heavens. Progress and Its Critics*, New York/London, W.W. Norton & Company, 1991.

[40] Βλ. σχετ. *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Παπαζήση, 1980, σ. 177-181.

[41] Βλ. σχετ. *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ τὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Παπαζήση, 1982, σ. 41-52. Ὁ «πολυσύνθετος πολιτισμός» πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ εὐρύτατα, κατὰ τὸν Δεσποτόπουλο, ὡς «συμπερίληψη τῶν κοινωνικοπολιτικῶν συστημάτων καί σχηματισμῶν τῶν στοιχείων ἐπιστήμης καί τεχνικῆς, τῶν νόμων καί τῆς ἠθικῆς τροπῆς τῶν ἀνθρώπων εἴτε πρός τήν κακία εἴτε πρός τήν ἀρετή» (σ. 45).

[42] *The Idea of Progress in Classical Antiquity*, σ. 70, 102-118, 121-123. Γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. E.R. Dodds, «Εισαγωγή», στό: Ζ. Σαρίκας (επιμ.), *Η ιδέα της προόδου στην κλασική αρχαιότητα*, 11-51, σ. 34-36, ἐνῶ γιὰ μιὰ ἐνδιάμεση θέση βλ. Εὐ. Μαραγγιανοῦ-Δερμούση, *Αἰσιόδοξες καί ἀπαισιόδοξες ἀντιλήψεις γιά τή ζωή καί τόν κόσμο στήν ἀρχαία ἑλληνική φιλοσοφία*, σ. 61.

[43] *The Sociology of Progress*, London, Routledge & Kenan Paul, 1970, σ. 3.

[44] *The Idea of Progress in Classical Antiquity*, σ. xxxiii.

παράδειγμα φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητας, ποὺ διακατέχεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς προόδου ἀποτελεῖ, κατὰ πολλοὺς ἐρευνητές, ὁ Ξενοφάνης[45].

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁρισμένες φορὲς ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ διακατέχεται ἀπὸ ἕνα πνεῦμα ἀπαισιοδοξίας σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἐν γένει κατάστασή του[46]. Ἡ συνολική, ὅμως, ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του φανερώνει ὅτι κυρίαρχο στοιχεῖο στὴ σκέψη του εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ὀπτιμισμοῦ. Ὁ ὀπτιμισμός, ἀναμφίβολα, διέπει καὶ τὴ γνωσιοθεωρητικὴ πτυχὴ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ποτὲ ὁ Πλάτων δὲν ἐγκαταλείπει τὴν προσπάθεια γιὰ τὴ γνώση τῆς φύσης τῶν ἐννοιῶν, γνώση ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ, κατὰ τὴ γνώμη του, μὲ τὸν οὐσιολογικὸ ὁρισμό τους. Οἱ ὁρισμοί, ὅπως πίστευε, «ἐξασφάλιζαν τὰ θεμέλια τῆς γνώσης»[47]. Στοὺς ὁρισμικοὺς πρώιμους διαλόγους ὁ Σωκράτης δὲν ὁδηγεῖται, ἀσφαλῶς, σὲ ὀρθοὺς καὶ ἀξιόπιστους ὁρισμούς, χωρίς, ὅμως, αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀπογοητεύεται καὶ παραιτεῖται ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἐγχείρημα. Ἡ ἀπόρριψη ἑνὸς ὁρισμοῦ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐλεγκτικῆς μεθόδου καὶ ἡ ἐκ νέου ἀναζήτηση ἑνὸς ἄλλου ὁρισμοῦ, μαρτυροῦν τὴν πίστη τοῦ Πλάτωνα ὅτι, ἂν δὲν παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴ ζήτηση, μποροῦμε νὰ ἐπιτύχουμε κάτι τὸ καλύτερο, πίστη ποὺ ἀποπνέει ἕναν χαρακτήρα αἰσιοδοξίας.

Στὴν *Πολιτείαν* ἡ πίστη τοῦ Πλάτωνα στὴ δυνατότητα ριζικῆς ἀλλαγῆς στὸ κοινωνικοπολιτικὸ πεδίο συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀταλάντευτη πίστη του ὅτι ἡ ἔσχατη ὑπερβατικὴ ἀρχή, δηλαδὴ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι προσιτὴ στὴν ἀνθρώπινη γνώση[48]. Στὸν ἴδιο, ἐπίσης, διάλογο στόχος τῆς διαλεκτικῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι καὶ ἡ ἀποκάλυψη τῆς οὐσίας τῆς ἰδέας αὐτῆς διὰ τοῦ ὁρισμοῦ (534 b-c· πβ. 532 a-b), ἀφοῦ σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα «ὅ γε ἴσμεν κἂν εἴποιμεν δήπου τί ἐστιν» (*Λάχ.*

[45] Γιὰ τὴν ἰδέα τῆς προόδου στὸν Ξενοφάνη βλ. ἐνδεικτικὰ Ἀ.Γ. Μάρκου, *Ἡ ἰδέα τῆς προόδου στόν Ξενοφάνη*, Διδακτ. διατρ. Πάτρα, 1983. Πβ. Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφικές έννοιες ως τρόπος επιχειρηματολογίας στους αττικούς ρήτορες*, σ. 300, ὑποσ. 49.

[46] Βλ. π.χ. *Πολιτ.* 604 b12-c1· *Ἐπ. Ζ* 343 e-344 a· *Νόμ.* 644 d-e· 709 a-b, 803 c, 804 b.

[47] H. Karabatzaki-Perdiki, *Individual and Society in Plato and Durkheim: A Comparative and Critical Analysis*, unpubl. Ph.D Diss., School of Econimic and Social Studies, University of East Anglia, U.K., 1988, σ. 57.

[48] Βλ. π.χ. *Πολιτ.* 508 e, 516 b, 517 b-c, 518 c-d, 540 a.

190 c)[49]. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ μπορεῖ νὰ λάβει προτασιακὴ μορφή, πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται τὴ δυνατότητα δημοσιοποίησης τῆς ἀλήθειας, καὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἐκληφθεῖ ὡς μία ἄλλη ἔκφραση τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ ὀπτιμισμοῦ τοῦ Πλάτωνα. Ἡ ἀναζήτηση ὀρθῶν ὁρισμῶν δὲν ἐγκαταλείπεται οὔτε στοὺς ὕστερους διαλόγους, ὅπως συμβαίνει γιὰ παράδειγμα στὸν *Σοφιστὴν* καὶ στὸν *Πολιτικόν*, καθὼς γίνεται σὲ αὐτοὺς χρήση τῆς μεθόδου τῆς διχοτομικῆς διαίρεσης, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ στὴ διατύπωση ὁρισμῶν, χάρη στὴ δυνατότητα ποὺ παρέχει στὸν διαλεκτικὸ φιλόσοφο νὰ διακρίνει ἐντὸς μιᾶς ἔννοιας, ποὺ ἐπέχει θέση γένους, τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν φυσικῶν της ἀρθρώσεων καὶ νὰ προβαίνει σὲ ποιοτικὸ προσδιορισμὸ τῶν ἀρθρώσεων αὐτῶν («ὁπόσα καὶ ὁποῖα»)[50]. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι ὁ Πλάτων διατηρεῖ σταθερὴ τὴν πίστη ὅτι ἡ ἀλήθεια μπορεῖ νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ νὰ λάβει γλωσσικὴ ἔκφραση.

Μὲ βάση, λοιπόν, τὸν γενικότερο κοινωνικοπολιτικὸ καὶ γνωσιοθεωρητικὸ ὀπτιμισμὸ τοῦ Πλάτωνα θὰ ἐπιχειρήσουμε στὴ συγκεκριμένη Ἐργασία νὰ ἐξετάσουμε διεξοδικὰ τὴν πλατωνικὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ἡ ὁποία, ὅπως θὰ προσπαθήσουμε νὰ δείξουμε, συνιστᾶ τὴν ἀπάντηση τοῦ Πλάτωνα στὶς σχετικιστικὲς καὶ τὶς σκεπτικιστικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσει τὴ θέση ὅτι ἡ πρόσβαση στὴν *ἐπιστήμην* καὶ στὴν *ἀλήθειαν* εἶναι ἐφικτή.

Κατὰ τὴν ἐκπόνηση αὐτῆς τῆς Ἐργασίας, προκειμένου νὰ σχηματίσω σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ἐπικεντρώθηκα στὴν προσεκτικὴ μελέτη τόσο τῶν διαλόγων ἐκείνων στοὺς ὁποίους ἐκτίθεται ἡ συγκεκριμένη θεωρία ὅσο καὶ ἐκείνων στοὺς ὁποίους ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ ὑπονοεῖται. Μελέτησα, ἐπίσης, τὰ πορίσματα τῆς σχετικῆς μὲ τὸ θέμα αὐτὸ σύγχρονης ἔρευνας, ὥστε, συνδυάζοντας τὶς πηγὲς μὲ τὴ δευτερεύουσα βιβλιογραφία, νὰ ὁδηγηθῶ σὲ ὅσο τὸ δυνατὸν ἀσφαλέστερα συμπεράσματα. Προσπάθησα, ἀκόμη, νὰ κατανοήσω τὴν πλατωνικὴ θεωρία

[49] Πβ. *Λάχ*. 194 a-b.

[50] Βλ. Πλάτ., *Φίληβ*. 19 b.

γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τὸ γενικότερο ἱστορικὸ καὶ πολιτιστικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου.

Ἡ παρούσα Μεταπτυχιακὴ Διπλωματικὴ Ἐργασία ἀποτελεῖται ἀπὸ Πρόλογο, Εἰσαγωγή, τέσσερα Κεφάλαια, Κριτικὴ ἐπισκόπηση–Συμπεράσματα, Βιβλιογραφία καὶ Περίληψη στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

Στὴν Εἰσαγωγὴ διασαφηνίζεται τὸ πρῖσμα ὑπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἐξέταση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης. Καταβάλλεται, ἐπίσης, προσπάθεια νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Πλάτων ἐμφορεῖται ἀπὸ ἕνα πνεῦμα αἰσιοδοξίας καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυνατότητα βελτίωσης τῆς κοινωνικοπολιτικῆς κατάστασης καὶ ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυνατότητα πρόσκτησης καὶ κοινοποίησης τῆς ἀληθινῆς γνώσης, στοιχεῖα ποὺ φανερώνουν τὴ γενικότερη ὀπτιμιστική του στάση ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ τὶς ποικίλες καταστάσεις της.

Στὸ πρῶτο Κεφάλαιο, ποὺ τιτλοφορεῖται «*Μένων*: Ἡ "μάθησις" ὡς "ἀνάμνησις"», ἐπιχειρεῖται διεξοδικὴ παρουσίαση τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ στὸν διάλογο *Μένων*. Δίδεται ἔμφαση στὸ ἀποκαλούμενο ἐριστικὸ ἢ σοφιστικὸ «παράδοξο τῆς γνώσης», σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦμε νὰ ἐρευνήσουμε οὔτε κάτι ποὺ ἤδη γνωρίζουμε, δεδομένου ὅτι τὸ γνωρίζουμε καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη διερεύνησής του, οὔτε, ἐπίσης, μποροῦμε νὰ ἐρευνήσουμε κάτι ποὺ δὲν γνωρίζουμε, δεδομένου ὅτι τὸ ἀγνοοῦμε καὶ δὲν ξέρουμε τί ἀκριβῶς νὰ ἀναζητήσουμε. Στὸ πεσιμιστικὸ αὐτὸ παράδοξο, ὅσον ἀφορᾶ τὴ δυνατότητα ἔρευνας καὶ γνώσης, ἀναλαμβάνει νὰ δώσει ἀπάντηση ὁ Σωκράτης, ἀναπτύσσοντας τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, χωρίς, ὅμως, ἡ θεωρία αὐτὴ νὰ συνδέεται στὸν συγκεκριμένο διάλογο μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴν ὁποία, ὅπως φαίνεται, ὁ Πλάτων δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως διαμορφώσει.

Δίδεται, ἐπίσης, ἔμφαση στὰ σημεῖα τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης ποὺ ἀναφέρονται στὴν προϋπαρξη τῆς ψυχῆς καὶ στὴ γνώση ποὺ αὐτὴ εἶχε ἀποκτήσει, τὴν ὁποία, ἂν καὶ λησμόνησε λόγῳ τῆς ἐνσωμάτωσής της σὲ σῶμα ἀνθρώπου, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνακτήσει. Περιγράφεται, ἐπιπλέον,

ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς, ὅπου ἕνας νεαρὸς δοῦλος μὲ πλήρη ἄγνοια γεωμετρίας μέσῳ τῶν κατάλληλων ἐρωτήσεων τοῦ Σωκράτη βρίσκει τὴν ὀρθὴ λύση ἑνὸς γεωμετρικοῦ προβλήματος. Αὐτὸ συμβαίνει διότι ἀφυπνίζονται μέσα του οἱ ὀρθὲς ἢ ἀληθεῖς δόξες, οἱ ὁποῖες ἐν συνεχείᾳ μεταβάλλονται σὲ ἐπιστήμη, δηλαδὴ σὲ μία μόνιμη καὶ βέβαιη γνώση. Ἔτσι, ὁ νεαρὸς δοῦλος «ἀναλαβὼν αὐτὸς ἐξ αὑτοῦ τὴν ἐπιστήμην» (85 d) ἀναμιμνήσκεται τὴν ἀπωλεσθεῖσα γνώση, ποὺ εἶχε ἀποκτήσει ἡ ψυχή του παλαιότερα, ἀλλὰ τὴν λησμόνησε, ὅταν πέρασε στὴν ἐπίγεια ζωή. Καθίσταται, ἔτσι, σαφὲς ὅτι ἐπιστημονικὴ γνώση, κατὰ τὸν Πλάτωνα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει, ἂν δὲν προϋπάρχει αὐτὴ ἡ γνώση μέσα μας. Μιὰ τέτοια ἀντίληψη, ἐμφορεῖται ἀπὸ ἕνα πνεῦμα αἰσιοδοξίας, δεδομένου ὅτι ὁ Σωκράτης φαίνεται ὅτι θεωρεῖ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους φορεῖς γνώσης.

Στὸ δεύτερο Κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο φέρει τὸν τίτλο «*Φαίδων*: Τὸ ἐπιχείρημα γιὰ τὴν "γνώσιν" ὡς "ἀνάμνησιν"», γίνεται ἐκτενὴς παρουσίαση τῆς θεωρίας γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται στὸν πλατωνικὸ διάλογο *Φαίδων*. Ἐπισημαίνεται ὅτι στὸν *Φαίδωνα* ὁ Πλάτων διατυπώνει γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, συνδέοντάς την μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, καθὼς καὶ ὅτι ἡ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν θὰ εἶχε νόημα χωρὶς τὴν θεώρηση τῆς γνώσης ὡς ἀνάμνησης καὶ τὴν βεβαιότητα ποὺ προβάλλει ὁ Πλάτων γιὰ τὴν μετὰ θάνατον ὕπαρξη τῆς ψυχῆς, ἐξαιτίας τῆς συγγένειας ποὺ αὐτὴ ἔχει μὲ τὰ *ὄντως ὄντα*. Ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ποὺ συνιστᾶ βασικὸ στόχο αὐτοῦ τοῦ διαλόγου, στηρίζεται σὲ τρία ἐπιχειρήματα, ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης. Ἐπισημαίνεται, ἐπίσης, ὅτι μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἀνάμνησης ἀποδεικνύεται μὲν ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπῆρχε τῆς ἐνσωμάτωσής της, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι θὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει καὶ ὅταν ἐπέλθει ὁ βιολογικὸς θάνατος.

Δίδεται, ἐπίσης, ἔμφαση στὸν ρόλο ποὺ διαδραματίζουν ἡ αἰσθητηριακὴ ἐμπειρία καὶ ὁ συνειρμός, ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐκκίνηση τῆς διανοητικῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης, σὲ ἕναν διάλογο, ὅπου ὁ Πλάτων ἐμφορεῖται ἀπὸ

ἕνα πνεῦμα ἀσκητισμοῦ καὶ βάλλει ἐναντίον τῶν αἰσθήσεων. Ἐπιπλέον, ἐπιχειρεῖται αἰτιολόγηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἐπιλέγει νὰ ἀναφερθεῖ στὸ παράδειγμα τῆς ἔννοιας τῆς ἰσότητας, προκειμένου νὰ διασαφηνίσει τὴ σχέση ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ ἰδέα μὲ τὶς ἐπιμέρους αἰσθητὲς ἐκφάνσεις της.

Στὸ τρίτο Κεφάλαιο, ποὺ ἐπιγράφεται «*Φαῖδρος*: Ἡ "ἀνάμνησις" στὸν μεγάλο μῦθο τῆς ψυχῆς», ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων στὸν *Φαῖδρον* θίγει ἀκροθιγῶς τὸ θέμα τῆς ἀνάμνησης ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ μεγάλου μύθου τῆς ψυχῆς, ἐπειδή, ὅπως φαίνεται, τὸ θεωρεῖ ἐν πολλοῖς γνωστό. Γίνεται, ἐπίσης, ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὸν μεγάλο μῦθο τῆς ψυχῆς, στὸν ὁποῖον δηλώνεται ρητὰ ὅτι ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ψυχὲς στὴν πρὸ τῆς ἐνσωμάτωσης κατάστασή τους ἀντίκρυσαν καὶ κατέκτησαν τὴν ἀλήθεια τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, ἄλλες σὲ μεγαλύτερο καὶ ἄλλες σὲ μικρότερο βαθμό. Δίδεται ἔμφαση, ἀκόμη, στὴν κατηγορηματικὴ δήλωση τοῦ Πλάτωνα ὅτι «πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα» (249 e), καθὼς καὶ στὴν πεποίθησή του ὅτι μία ψυχὴ ποὺ δὲν ἐθεάθη ἔστω καὶ ἕνα μικρὸ κομμάτι *ἀληθείας*, δὲν θὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ σῶμα ἀνθρώπου, κατὰ τὴν πρώτη ἐνσωμάτωσή της, ἀλλὰ σὲ σῶμα ζώου. Ἐπιχειρεῖται, μάλιστα, ἀξιοποίηση τῶν προαναφερθεισῶν ἀπόψεων, ὑπὲρ τῆς τεκμηρίωσης τῆς θέσης γιὰ τὸν γνωσιοθεωρητικὸ ὀπτιμισμὸ τοῦ Πλάτωνα. Καταβάλλεται, ἐπίσης, προσπάθεια νὰ ἀναδειχθεῖ ὁ ρόλος ποὺ διαδραματίζει τὸ αἰσθητὸ κάλλος καὶ ὁ ἔρωτας στὴν ἔναρξη τῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης καὶ γενικότερα στὴν πρόσκτηση τῆς ἀληθινῆς γνώσης.

Στὸ τέταρτο Κεφάλαιο, μὲ τίτλο «*Συμπόσιον–Πολιτεία–Φίληβος*: Ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση σὲ λανθάνουσα μορφή», ὑποστηρίζεται ὅτι στοὺς προαναφερθέντες διαλόγους ὑπάρχει ὑπαινικτικὴ μόνον ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης.

Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ὅσον ἀφορᾶ τὸ *Συμπόσιον*, φαίνεται ὅτι ὑπονοεῖται στοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Διοτίμας. Ἐπισημαίνεται, ὅμως, ὅτι στὸν συγκεκριμένο διάλογο δὲν ἀπαντᾶ ἡ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν τρόπο ποὺ αὐτὴ διατυπώνεται σὲ ἄλλους διαλόγους τῆς

μεσαίας συγγραφικῆς περιόδου, στοὺς ὁποίους οἱ θεωρίες τῆς ἀνάμνησης καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐμφανίζονται ἀλληλένδετες.

Στὴν *Πολιτείαν* ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης φαίνεται ὅτι ἀφ' ἑνὸς ὑπονοεῖται στὶς τρεῖς ἀλληγορίες ποὺ ἐπιλέγει ὁ Πλάτων γιὰ νὰ διασαφηνίσει τὴν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ χωρίο 518 c, ὅπου ὁ φιλόσοφος ἀναφέρεται στὴν ἐντὸς τῆς ψυχῆς *δύναμιν* νὰ μαθαίνει καὶ στὸ ἐνυπάρχον στὴν ψυχὴ ὄργανο γιὰ μάθηση.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸν *Φίληβον*, ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἐξετάζει στὸ ἔργο αὐτὸ τὴν ἔννοια τῆς ἀνάμνησης μαζὶ μὲ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα τῆς αἴσθησης, τῆς μνήμης καὶ τῆς ἐπιθυμίας, ὅταν ἀναλύει τὴν κατηγορία τῶν προκαταβολικῶν ἡδονῶν ἢ ἡδονῶν τῆς προσμονῆς. Στὸ συγκεκριμένο πλαίσιο ἐξέτασης, ἡ ἀνάμνηση φαίνεται νὰ χάνει τὴ μεταφυσικὴ χροιὰ ποὺ εἶχε σὲ προγενέστερους διαλόγους. Ἐντοπίζονται, ὅμως, καὶ χωρία στὸν *Φίληβον*, στὰ ὁποῖα ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ἐνδεχομένως, ὑπονοεῖται στὴν κλασικὴ γνωσιολογική της ἐκδοχή.

Ἀκολουθοῦν «Κριτικὴ ἐπισκόπηση - Συμπεράσματα» καὶ ἡ Ἐργασία ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν παράθεση τῆς βιβλιογραφίας ποὺ χρησιμοποιήθηκε, καθὼς καὶ περίληψη στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΝΩΝ: Η «ΜΑΘΗΣΙΣ» ΩΣ «ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ»

Τὸ πλατωνικὸ ἔργο *Μένων* [*ἢ περὶ ἀρετῆς, πειραστικός*][1] εἶναι ἕνας διάλογος σὲ πρῶτο πρόσωπο ἀνάμεσα στὸν Σωκράτη καὶ τὸν Μένωνα, ἕνα νεαρὸ ἀρχοντόπουλο ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ποὺ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ σοφιστῆ Γοργία καὶ μετέπειτα στρατηγὸς τῶν ξένων μισθοφόρων στὸ πλευρὸ τοῦ Κύρου, ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀρταξέρξη[2]. Ὁ *Μένων* θεωρεῖται ἕνας μεταβατικὸς διάλογος, ποὺ ἐντάσσεται μεταξὺ τῆς πρώιμης καὶ τῆς μεσαίας περιόδου τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς τοῦ Πλάτωνα[3]. Ἡ θέση ποὺ κατέχει ἐντὸς τοῦ *Corpus platonicum* εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, διότι, ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἕλλη Λαμπρίδη[4], «ὁ διάλογος αὐτὸς ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ κλειδὶ καὶ τῶν προηγούμενων καὶ τῶν ἑπόμενων διαλόγων, ὡς μία σύνοψις τῶν προηγούμενων θεωριῶν καὶ συγχρόνως ὡς ἐξόρμησις πρὸς τοὺς νέους δρόμους ποὺ ἀνοίγονται». Σύμφωνα μὲ τὴν Εὐαγγελία Μαραγγιανοῦ-Δερμούση[5], πρόκειται γιὰ ἕναν διάλογο μὲ ἔντονο τὸ ὀπτιμιστικὸ στοιχεῖο, ἀφοῦ «ἡ ζήτηση τῆς ἀλήθειας πού προϋποθέτει τήν ἐλπίδα ὅτι αὐτή μπορεῖ νά εὑρεθεῖ

---

[1] Διογ. Λ., III. 59-60.

[2] Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Μένωνα ὡς ἱστορικοῦ προσώπου βλ. ἐνδεικτικὰ R.S. Bluck, *Plato's Meno, Introduction and Commentary*, London, Cambridge University Press, 1964[2] [1961[1]], σ. 120-126· Ε. Ροῦσσος, «Μένων, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργία», *Φιλοσοφία*, 1 (1971), 229-251.

[3] Βλ. σχετ. A.E. Taylor, *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, μτφρ. Ἰ. Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2003[3] [1990[1]· ἀγγλ. πρωτότ. 1926[1]· 1960[7]· rpt], σ. 166, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «ὁπωσδήποτε ὁ *Μένων* εἶναι ἔργο παλαιότερο ἀπὸ τοὺς δύο μεγάλους δραματικοὺς διαλόγους μὲ τοὺς ὁποίους συνδέεται στενότερα, τὸν *Φαίδωνα* καὶ τὸν *Πρωταγόρα*»· Γ. Βλαστός, *Σωκράτης: Εἰρωνευτὴς καὶ ἠθικὸς φιλόσοφος*, Προλεγόμενα - Ἐπιμέλεια μετάφρασης Ἀ. Νεχαμᾶς, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., 1993, σ. 91-93, καὶ ἰδιαίτερα σ. 92· Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 12.

[4] *Πλάτωνος Μένων (ἢ περὶ ἀρετῆς, πειραστικός), Εἰσαγωγὴ-μετάφρασις-σημειώσεις*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Πάπυρος, 1938, σ. 6.

[5] *Αἰσιόδοξες καὶ ἀπαισιόδοξες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμο στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία*, σ. 182.

ἁπαντᾶ κατ' ἐξοχήν στόν *Μένωνα*», καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη της, «ἕνα ἀπό τά πιό αἰσιόδοξα μηνύματα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας».

Πρωταγωνιστικὸ ρόλο καὶ σὲ αὐτὸν τὸν διάλογο τοῦ Πλάτωνα ἔχει ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τοὺς συνομιλητές του ἐξετάζει τὸν τρόπο ἀπόκτησης τῆς ἀρετῆς καὶ ἀναζητεῖ τὴν οὐσία της. Ὁ διάλογος ξεκινᾶ μὲ τὴν ἐρώτηση τοῦ Μένωνα ἂν εἶναι διδακτὴ ἡ ἀρετὴ ἢ ὄχι καὶ στοχεύει στὴν ἐξεύρεση ἑνὸς ὁρισμοῦ[6] γιὰ τὴν ἀρετὴ καθολικῆς ἰσχύος. Ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀνεπιτυχεῖς προσπάθειες ὁρισμοῦ τῆς φύσης τῆς ἀρετῆς[7] καὶ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Σωκράτη νὰ συνεχισθεῖ ἡ συζήτηση, ὥστε νὰ καταστεῖ σαφὲς «τι τέλος πάντων είναι η αρετή» (80 d4), ὁ Μένων θέτει τὴν ἀκόλουθη σειρὰ ἐρωτημάτων, ποὺ συγκροτοῦν τὸ λεγόμενο «γνωστικὸ παράδοξο» ἢ τὸ «παράδοξο τοῦ Μένωνα»: «Και με ποιον τρόπο, Σωκράτη, θα ερευνήσεις κάτι το οποίο δεν ξέρεις καν τι είναι; Ποιο πράγμα θα βάλεις στο νου σου να το ερευνήσεις από αυτά που δεν ξέρεις; Αλλά και στην καλύτερη

---

[6] Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ Σωκράτης ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε σοβαρὰ μὲ τοὺς ὁρισμοὺς ἠθικῶν ἐννοιῶν. Ὁ Πλάτων τὸν ἀκολούθησε, ἀλλὰ θεώρησε ὅτι οἱ ὁρισμοὶ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὰ αἰσθητὰ πράγματα, ἀλλὰ μὲ ὀντότητες ἄλλου εἴδους, γιατὶ πίστευε «ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν καθολικοὶ ὁρισμοὶ γιὰ πράγματα ποὺ διαρκῶς ἀλλάζουν. Αὐτὲς τὶς ὀντότητες τὶς ἀποκάλεσε ἰδέες» (*Μ.τ.φ.* 987 b1-8). Πβ. Ἀριστ., *Μ.τ.φ.*, 1078 b27-30: «δύο γάρ ἐστιν ἅ τις ἂν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τούς τ' ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὁρίζεσθαι καθόλου· ταῦτα γάρ ἐστιν ἄμφω περὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης». Γιὰ τοὺς «ἐπακτικοὺς λόγους», τοὺς ὁρισμοὺς καθολικῆς ἰσχύος καὶ τὴ σημασία τους γιὰ τὴ σωκρατικὴ ἠθικὴ βλ. ἐνδεικτικὰ Β.Ν. Τατάκης, *Ὁ Σωκράτης. Ἡ ζωή του, ἡ διδασκαλία του*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἀστήρ, 1975[2] [1970[1]], σ. 36-39, 120-121· W.K.C. Guthrie, *Ὁ Σωκράτης*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, Ἀθήνα, M.I.E.T., 2005[3] [1990[1]· ἀγγλ. πρωτότ. 1969], σ. 150-170· Χ.Α. Τέζας, «Δυνατότητα και όρια γνώσης κατά τον Σωκράτη», στό: *Ξανά για τον Σωκράτη (Αφιέρωμα στον Ομότιμο καθηγητή Νίκο Κ. Ψημμένο)*, *Δωδώνη*, Παράρτ. Αρ. 72', Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, 2004, 59-94, σ. 74-79.

[7] Ὅπως παρατηρεῖ ὁ J.M. Day, «τὸ πρῶτο τρίτο» τοῦ *Μένωνος* μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ «ἀρνητικὸ» σχετικὰ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἐπιδιώκει καὶ δὲν τὸ ἐπιτυγχάνει, δηλαδὴ τὴν ἐξεύρεση ὁρισμοῦ τῆς ἀρετῆς. Τὸ τμῆμα, ὅμως, ποὺ ἕπεται μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ «θετικό», ἀφοῦ μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης «τὸ στοιχεῖο τῆς ἀπαισιοδοξίας αἴρεται». Ἡ συγκεκριμένη ἄποψη τοῦ Day ἀποτελεῖ ἕνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ὀπτιμιστικῆς ἑρμηνείας τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης (*Plato's Meno in Focus*, London and New York, Routledge, 1994, σ. 22).

περίπτωση που το εντοπίσεις, πώς θα ξέρεις ότι αυτό είναι εκείνο που εσύ αγνοούσες;» (80 d)[8].

Τὸ «παράδοξο τοῦ Μένωνα» ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ πλέον συζητημένα σημεῖα τοῦ ὁμώνυμου διαλόγου. Ὁ A.E. Taylor[9], γιὰ παράδειγμα, θεωρεῖ τὸ «παράδοξο τοῦ Μένωνα» ὡς ἕνα «σοφιστικὸ παράδοξο», ἄσχετο πρὸς τὴν θεματικὴ τοῦ διαλόγου, ἐνῶ ὁ P. Shorey[10] τὸ θεωρεῖ ὡς ἕνα ἐπιχείρημα «ἐριστικὸ καὶ ὀκνηρό». Ἀκόμη καὶ ὁ R.S. Bluck[11] —ὁ οποῖος, σύμφωνα μὲ τὸν A. Nehamas[12], διάκειται μὲ μεγαλύτερη συμπάθεια ἀπέναντι στὸν Μένωνα σὲ σχέση μὲ ἄλλους ἐρευνητὲς— θεωρεῖ τὸ παράδοξο αὐτὸ ὡς «ἕνα βολικὸ τέχνασμα» καὶ «ἕνα ἐριστικὸ κόλπο», τὸ ὁποῖο, ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνει, «εἶχε γιὰ τὸν Πλάτωνα σπουδαῖες φιλοσοφικὲς συνέπειες».

Ὁ Σωκράτης ἀπὸ τὴν πλευρά του προβάλλει γνώστης αὐτοῦ τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ παραδόξου καὶ τὸ ἀναδιατυπώνει ὡς ἑξῆς: Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐρευνήσει οὔτε κάτι τὸ ὁποῖο γνωρίζει, δεδομένου ὅτι τὸ γνωρίζει καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη διερεύνησής του, οὔτε κάτι ποὺ δὲν γνωρίζει, δεδομένου ὅτι τὸ ἀγνοεῖ καὶ δὲν ξέρει τί ἀκριβῶς νὰ ἐρευνήσει[13]. Θεωρεῖ ὅτι τὸ παράδοξο αὐτὸ ἀποτελεῖ προϊὸν σοφιστικῶν διδασκαλιῶν, ὑπαινισσόμενος ἔμμεσα τὴ διδασκαλία τοῦ Λεοντίνου σοφιστῆ Γοργία, στὴν ὁποία προβάλλεται ἡ θέση γιὰ τὸ ἀνυπόστατο τοῦ ὄντος καὶ τὴν ἄρνηση τῆς ἀλήθειας (DK 82 B3)[14], καὶ γι' αὐτὸ τὸ κατατάσσει στὸ πεδίο τοῦ ἐριστικοῦ λόγου[15]. Μὲ τὸ συγκεκριμένο παράδοξο παρουσιάζεται «ο φιλοσοφικός

---

[8] Παραπλήσια γνωστικὰ παράδοξα βλ., π.χ., Πλάτ., *Συμπ.* 204 a· *Εὐθύδ.* 275 d3-4: «Ὦ Κλεινία, πότεροί εἰσι τῶν ἀνθρώπων οἱ μανθάνοντες, οἱ σοφοὶ ἢ οἱ ἀμαθεῖς;»· 276 d7-8: «Πότερον γὰρ οἱ μανθάνοντες μανθάνουσιν ἃ ἐπίστανται ἢ ἃ μὴ ἐπίστανται;».

[9] *Πλάτων*, σ. 171.

[10] *What Plato Said*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1965, σ. 157.

[11] *Plato's Meno*, σ. 8. Σχετικὰ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Bluck γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Μένωνα βλ. *ὅ.π.*, σ. 125-126.

[12] "Meno's Paradox and Socrates as a Teacher", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 3 (1985), 1-30, σ. 1.

[13] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 80 e: «οὔτε γὰρ ἂν ὅ γε οἶδεν ζητοῖ –οἶδεν γάρ, καὶ οὐδὲν δεῖ τῷ γε τοιούτῳ ζητήσεως– οὔτε ὃ μὴ οἶδεν– οὐδὲ γὰρ οἶδεν ὅτι ζητήσει».

[14] Βλ. καὶ σ. 18-19 τῆς παρούσης Ἐργασίας.

[15] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 80 e: «ὁρᾷς τοῦτον ὡς ἐριστικὸν λόγον κατάγεις».

σκεπτικισμός σχετικά με τη δυνατότητα απόκτησης της γνώσης»[16], σκεπτικισμός ὁ ὁποῖος εἰσήχθη στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν ἕκτο π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη τὸν Κολοφώνιο[17] καὶ συνεχίσθηκε μὲ τὸν σοφιστὴ Γοργία, ἀλλὰ καὶ ἄλλους φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητας. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης, ὅπως ἀναφέρει ὁ N.P. White[18], μὲ τὴν ἀρνησιγνωσία του, προέβαλλε ὡς σκεπτικιστής. Ὁ σκεπτικισμός του, ὅμως, ἦταν μεθοδολογικός, ἀφοῦ ἀποτελοῦσε «ένα πρώτο βήμα προς την απαλλαγή από μια εσφαλμένη σύλληψη της γνώσης, έτσι ώστε η αληθινή γνώση να μπορέσει να πάρει τη θέση της με κάποιον τρόπο»[19]. Κατὰ τὸν White, στὸ ἴδιο μῆκος κύματος μὲ τὸν Σωκράτη κινεῖται καὶ ὁ Πλάτων, καθὼς ἐπιχειρεῖ καὶ αὐτὸς νὰ ἀναπτύξει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ ἡ ἀληθινὴ γνώση[20]. Ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Σωκράτη δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸν σκεπτικισμὸ τῶν Σοφιστῶν, γιατὶ ὁ Σωκράτης δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ὕπαρξη ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας, ἐνῶ οἱ Σοφιστὲς τὴν ἀρνοῦνται. Σύμφωνα μὲ ὁρισμένους ἐρευνητές, ὁ διάλογος *Μένων* ἀποπνέει γενικότερα ἕνα σκεπτικιστικὸ πνεῦμα, καθὼς δὲν ἐμπεριέχει καταληκτικὲς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐξετάζει, καὶ γι' αὐτὸ «συχνὰ ἐκλαμβάνεται ὡς ἕνας ἀπορητικὸς ἢ σκεπτικιστικὸς διάλογος»[21].

Ὁ Σωκράτης ἀναλαμβάνει νὰ ἀπαντήσει στὸ «παράδοξο τῆς γνώσης», ἐπικαλούμενος «κληροδοτημένες ἀπὸ τοὺς μύθους θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις»[22] «ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σοφῶν περὶ τὰ θεῖα πράγματα», δηλαδὴ «τῶν ἱερέων τε καὶ τῶν ἱερειῶν», καθὼς καὶ θεόπνευστων ποιητῶν —μεταξὺ τῶν

---

[16] Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 260.

[17] Βλ. σχετ. DK 21 B34 καὶ B35. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Χ.Α. Τέζας, «Δυνατότητα και όρια γνώσης κατά τον Σωκράτη», σ. 64. Γιὰ ἀρχαῖες πηγὲς ποὺ παρουσιάζουν τὸν Ξενοφάνη ὡς σκεπτικιστὴ βλ. J.H. Lesher, *Xenophanes of Colophon, Fragments. A Text and Translation with a Commentary*, Toronto, University of Toronto Press, 1992, σ. 161-162.

[18] *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, Επιμ. Γ. Καραμανώλης, Μτφρ. Χ. Γραμμένου, Αθήνα, Gutenberg, 2012 [ἀγγλ. πρωτότ. 1976], σ. 28.

[19] *Ὅ.π.*, σ. 29.

[20] *Αυτόθι.* Πβ. H.H. Benson, "Meno, the Slave Boy and the Elenchos", *Phronesis*, 35 (1990), 128-158, σ. 128.

[21] Βλ. π.χ. P. Warnek, *Descent of Socrates. Self-Knowledge and Cryptic Nature in the Platonic Dialogues*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2005, σ. 119.

[22] Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 265.

ὁποίων μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Πίνδαρου[23]— ἀντιλήψεις τὶς ὁποῖες ὁ ἴδιος θεωρεῖ ἀληθινὲς καὶ ὡραῖες. Σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου «είναι αθάνατη και σε ορισμένο χρόνο αυτή φθάνει σε ένα τέλος —αυτό το ονομάζουν θάνατο— και σε ορισμένο πάλι χρόνο αυτή γεννιέται και δεν χάνεται ποτέ»[24]. Στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, λοιπόν, ἀναφέρονται οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἱέρειες, ὅταν ἀσκοῦν τὰ ἱερατικά τους καθήκοντα[25], γιὰ νὰ διακηρύξουν ὅτι πρέπει κανεὶς «ὁσιώτατα διαβιῶναι τὸν βίον»[26]. Ὁ Πλάτων[27] γιὰ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο προέρχεται, πιθανῶς, ἀπὸ τὸ ἀπολεσθὲν ἔργο τοῦ Πίνδαρου *Θρῆνοι*[28]. Στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα[29], ὁ Πίνδαρος βασιζόμενος σὲ ἕναν ἐσχατολογικὸ μῦθο ἀναφέρει ὅτι οἱ ψυχὲς μετὰ θάνατον κρίνονται ἀπὸ τὴν Περσεφόνη, ποὺ ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο τοῦ δικαστῆ καὶ ἐξετάζει ἂν οἱ ψυχὲς ἔζησαν εὐσεβῶς καὶ μεταμελημένα γιὰ τὴν ἀποτρόπαια πράξη τῶν Τιτάνων ἐναντίον της[30]. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν

---

[23] Βλ. *Μέν.* 81 a-b. Αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πολιτικῶν, ὁ Σωκράτης στὸ 99 d τοῦ διαλόγου τοὺς ἀποκαλεῖ «θείους» καὶ θεωρεῖ ὅτι βρίσκονται σε κατάσταση ἔκστασης, γιατὶ ὅταν λέγουν «πολλὰ καὶ μεγάλα πράγματα» ἐκ τῶν ὁποίων τίποτα οὐσιαστικὰ δὲν γνωρίζουν, τὰ λέγουν ἐπειδὴ εἶναι ἐμπνευσμένοι καὶ κυριευμένοι ἀπὸ τὸν θεό. Πβ. Πλάτ. *Ἀπολ.* 22 b-c· *Ἴων* 534 b-d.

[24] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 81 b: «τοτὲ μὲν τελευτᾶν —ὃ δὴ ἀποθνήσκειν καλοῦσι— τοτὲ δὲ πάλιν γίγνεσθαι, ἀπόλλυσθαι δ' οὐδέποτε». Πβ. Πλάτ., *Φαίδ.* 70 c-d, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι δὲν ἔχουμε ἄμεση ἀναγέννηση τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου. Μέχρι νὰ ξαναέλθει ἡ στιγμὴ τῆς ἀναγέννησης, ἡ ψυχὴ παραμένει στὸν Ἅδη. Ἔτσι, ὅσο ἡ ψυχὴ παραμένει στὸν Ἅδη, κάνουμε λόγο γιὰ θάνατο, ἐνῶ μὲ τὴν ἀναγέννηση κάνουμε λόγο γιὰ ζωή.

[25] Γιὰ τὶς θέσεις, γενικά, ποὺ ἔχει πάρει ἡ ἔρευνα, ὅσον ἀφορᾶ τὴν προέλευση τῆς διδασκαλίας γιὰ ταν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, καθὼς καὶ γιὰ τὸ συνδεόμενο μὲ τὴ διδασκαλία αὐτὴ δόγμα περὶ μετενσάρκωσης βλ. R.S. Bluck, *Plato's Meno,* σ. 274-276. Πβ. Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 266-267.

[26] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 81 b

[27] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 81 b8-c4.

[28] Βλ. R.W. Sharples, *Plato: Meno, Edited with Translation and Notes* Warminster, Aris & Phillips, 1985, σ. 145.

[29] Ἀπ. 127 Bowra=ἀπ. 133 Snell.

[30] Οἱ Τιτᾶνες, σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν μῦθο, ἀπὸ τὴν τέφρα τῶν ὁποίων δημιουργήθηκαν οἱ ἄνθρωποι, κομμάτιασαν καὶ ἔφαγαν τὸν Ζαγρέα, ποὺ ἦταν γόνος τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ Δία. Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση καὶ ἑρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου μύθου στὸ πλαίσιο του πλατωνικοῦ *Μένωνος* βλ. π.χ. C. Ionescu, *Plato's Meno: An Interpretation*, Lanham, Md and Plymouth, Lexington Books, 2007, σ. 51-52· Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 268-269·

ἀθανασία τῆς ψυχῆς στὸν *Μένωνα* ἔχει ἕνα μυθολογικὸ καὶ θρησκευτικὸ περίβλημα σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν *Φαίδωνα*, ὅπου ἡ διδασκαλία αὐτὴ προσλαμβάνει ἀποδεικτικὸ χαρακτήρα, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια τῆς Ἐργασίας.

Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σωκράτη στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, στὴν προσπάθειά του νὰ ὑπερβεῖ τὸ «γνωστικὸ ἀδιέξοδο» ποὺ ἀνέκυψε ἀπὸ τὸ «παράδοξο τοῦ Μένωνα», τὸν ὁδηγεῖ στὴ διατύπωση τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ποὺ «ἔρχεται νὰ θεμελιώσει μεταφυσικὰ τὴ γνώση»[31] καὶ νὰ δώσει μία «σοβαρὴ καὶ ἔξυπνη λύση σὲ γνήσιες φιλοσοφικὲς ἀβεβαιότητες»[32]. Κατὰ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν, ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἀπάντηση στὰ ἐριστικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Σοφιστῶν, ποὺ καταδικάζουν τὸν νοῦ σὲ ἀκινησία[33]. Ὡστόσο, ὁρισμένοι ἐρευνητὲς θεωροῦν ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσει μὲ τὴν θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸ σοφιστικὸ γνωσιολογικὸ παράδοξο[34]. Ἡ G. Fine, γιὰ παράδειγμα, διατείνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἀπαντᾶ στὸ παράδοξο αὐτὸ μὲ τὸ νὰ ἐπαναβεβαιώνει τὴν σωκρατικὴ πίστη του στὴ δύναμη τοῦ ἐλέγχου. «Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης», ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικά, «εἰσάγεται γιὰ νὰ δικαιώσει καὶ ὄχι γιὰ νὰ ἀκυρώσει τὶς ἀξιώσεις τοῦ Σωκράτη περὶ τῶν δυνάμεων τοῦ ἐλέγχου»[35].

---

[31] Βλ. B.N Τατάκης, *Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης-Μένων, Εἰσαγωγὴ-Μετάφρασις-Σχόλια*, (Ἀρχαῖοι Ἕλληνες Συγγραφεῖς), Ἀθῆναι, ἐκδ. «Ἰ.Ν. Ζαχαρόπουλος», 1954, σ. 82.

[32] Βλ. R.E. Allen, "Anamnesis in Plato's *Meno* and *Phaedo*", *The Review of Metaphysics*, 13 (1959), 165-174, σ. 165.

[33] Βλ. π.χ. D.G. Ritchie, "On Plato's *Phaedo*", *Mind*, 11 (1886), 353-376, σ. 353· G. Vlastos, "Anamnesis in the Meno", *Dialogue*, 4 (1965), 143-167, σ. 147-153· E. Christoforatou, "The Thory of *Ἀνάμνησις* in Plato", *Skepsis*, 16 (2004), 524-539, σ. 539.

[34] Βλ. ἐνδεικτικὰ B. Calvert, "Meno's Paradox Reconsidered", *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), 143-152, σ. 151· R. Weiss, *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, New York, Oxford University Press, 2001, σ. 64-75· D. Scott, *Plato's Meno*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, σ. 80-83· J.M. Day, *Plato's Meno in Focus*, σ. 26· A. Nehamas, "Meno's Paradox and Socrates as a Teacher", σ. 24. Μάλιστα, κατὰ τὸν A. Nehamas, «ἡ λύση ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ παράδοξο τοῦ Μένωνα εἶναι μᾶλλον διαλεκτικὴ παρὰ λογική».

[35] G. Fine, "Inquiry in the *Meno*", στό: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 200-226, σ. 214-215. Κατὰ τὸν J. Moline, ὁ ἔλεγχος στὸν *Μένωνα* «τελειώνει στὸ 84 a, πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀνάμνηση», καὶ ἀπὸ μόνος του ὁ ἔλεγχος ποτὲ δὲν ἐπαρκεῖ, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα, γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἐπιστήμης ("Recollection, Dialectic, and Ontology: Kenneth M. Sayre on the

Κατὰ τὴν R. Weiss[36], ὁ Σωκράτης ἀδυνατεῖ νὰ πείσει τὸν Μένωνα γιὰ τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχει ἡ ἔρευνα ποὺ διεξάγουν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου ἠθικοῦ προβλήματος καὶ κρύβει αὐτή του τὴν ἀδυναμία προσπαθώντας νὰ βρεῖ μία διέξοδο. Ἔτσι, προσφεύγει γιὰ πρώτη φορὰ στὸν «μύθο τῆς ἀνάμνησης», ποὺ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη της, ἕνα «ἀπατηλὸ δόγμα» καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς μία «ἥπια ἐξαπάτηση»[37]. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζει ἡ R. Weiss τὴν θεωρία τῆς ἀνάμνησης εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκήθηκε στὴ συγκεκριμένη θεωρία. Ὁ R.E. Allen[38], ἐπίσης, παρατηρεῖ ὅτι πολλοὶ σχολιαστές, ἐξαιτίας τοῦ μυθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιβλήματος τῆς θεωρίας αὐτῆς, κατέληξαν στὸ συμπέρασμα ὅτι «ἀντιπροσωπεύει ἕνα μὴ σημαντικὸ μέρος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας». Ὡς ἕνα μὴ σοβαρὸ κομμάτι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα ἀντιλαμβάνεται τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης καὶ ὁ J. Eckstein[39], ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι, κατ' οὐσίαν, «οὔτε ὁ Πλάτων οὔτε καὶ ὁ Πλατωνικὸς Σωκράτης ἀποδέχονται τὸ δόγμα τῆς ἀνάμνησης» καὶ ὅτι ἡ προσπάθεια ἐφαρμογῆς του στὸν νεαρὸ δοῦλο «πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς φάρσα καὶ ὄχι ὡς ὑπόδειγμα διδασκαλίας».

Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα* (ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον*, ποὺ ἐξετάζονται στὰ ἑπόμενα Κεφάλαια τῆς Ἐργασίας αὐτῆς) προϋποθέτει τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ τοῦ

Solution to a Platonic Riddle", στό: C.L. Griswold, Jr. (ed.), *Platonic Writings, Platonic Readings*, New York & London, Routledge, 1988, 233-239, σ. 235). Κατὰ τὸν T. Irwin, ὅμως, «ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης διατυπώνει καὶ ἐξηγεῖ ὁρισμένες ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ σωκρατικοῦ ἐλέγχου» (*Plato's Moral Theory: The Early and Middle Dialogues*, Oxford, Clarendon Press, 1979, σ. 140).

[36] *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, σ. 7.

[37] *Αὐτόθι*. Κάτι παραπλήσιο ἐκφράζει καὶ ὁ G. Rawson γιὰ τὴν ἀνάμνηση στὸν *Φαῖδρον*, θεωρώντας ὅτι αὐτὴ «εἶναι τὸ κεντρικὸ θέμα μίας φανταστικῆς ρητορικῆς ἐπίδειξης ποὺ ξεκινᾶ μὲ ἕνα πείραγμα ἀποποιήσεων (242 b-44a) καὶ ἀργότερα, εὐθέως, ἀποκηρύσσεται ὡς παιγνιώδης καὶ δυνητικὰ παραπλανητικὴ (262d-265 b)» ("Platonic Recollection and Mental Pregnancy", *Journal of the History of Philosophy*, 44 (2006), 137-155, σ.138).

[38] "Anamnesis in Plato's *Meno* and *Phaedo*", σ. 165.

[39] *The Platonic Method: An Interpretation of the Dramatic - Philosophic Aspects of the Meno*, New York, Greenwood Pubishing Corporation, 1968, σ. 11. Πβ. *ὅ.π.*, σ. 32 κ.ἑ.

ἀνθρώπου, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, εἶναι ἀθάνατη[40]. Ἔχει γεννηθεῖ πολλὲς φορὲς καὶ στὶς διάφορες καταστάσεις της ἔχει δεῖ «καὶ τὰ ἐνθάδε καὶ τὰ ἐν Ἅιδου καὶ πάντα χρήματα»[41], πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει κάτι ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχει μάθει. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, ἄλλωστε, ἡ ψυχὴ δύναται νὰ ξαναθυμηθεῖ ὅσα πρωτύτερα εἶχε γνωρίσει.

Πρέπει, ὡστόσο, στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ ὅρος «χρήματα», ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὁλόκληρο τὸ συγκεκριμένο χωρίο, ἔχουν προβληματίσει ἰδιαίτερα τοὺς ἐρευνητές, δεδομένου ὅτι στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον*, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν *Μένωνα*, εἶναι ἀπολύτως σαφὲς ὅτι γιὰ τὸν Πλάτωνα «τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀνάμνησης εἶναι οἱ ἰδέες»[42]. Κατὰ τὸν R.S. Bluck[43], ἡ συνεκφορὰ «πάντα χρήματα» σημαίνει «στὴν πραγματικότητα, τὰ πάντα», ἐνῶ ἡ μετοχὴ «ἑωρακυῖα» δείχνει ὅτι «πάντα ὁ Πλάτων εἶχε κατὰ νοῦ τὴν ἀναλογία τῆς ὅρασης, ὅταν σκεπτόταν τὴν φιλοσοφικὴ γνώση», καθὼς ἡ γνώση αὐτὴ μποροῦσε νὰ κατακτηθεῖ, ὅπως πίστευε, μὲ ἕνα εἶδος θέασης. Ὅταν ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ πηγαίνει στὸν Ἅδη, σύμφωνα μὲ τὸν Bluck[44], δὲν ἐννοεῖ ἕναν ἄλλον –κάτω ἀπὸ τὴ γῆ– κόσμο, ἀλλὰ ἐννοεῖ ὅτι μεταβαίνει σὲ ἕναν «κόσμο ἀθέατο», ὅπως αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ ὅσα σχετικὰ ἀναφέρονται στὸν *Φαίδωνα* (80 d) καὶ στὸν *Γοργίαν* (493 b)[45]. Σύμφωνα μὲ τὸν R.W. Sharples[46], ἡ ἀναφορὰ στὰ «χρήματα» τοῦ Ἅδη, εἶναι «ἀρκετὰ φυσικὴ μετὰ τὸ ποίημα τοῦ Πίνδαρου», ὅμως δὲν πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὰ «ἀντικείμενα τῆς ἀνάμνησης... ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὴ γῆ». Ὁ Ἅδης, κατὰ τὸν Sharples, πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ εἴτε ὡς ἕνας κόσμος, ὅπου τοποθετοῦνται τὰ

---

[40] Βλ. Πλάτ., *Μέν* 81 b: «φασὶ γὰρ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀθάνατον, καὶ τοτὲ μὲν τελευτᾶν ὃ δὴ ἀποθνῄσκειν καλοῦσι τοτὲ δὲ πάλιν γίγνεσθαι, ἀπόλλυσθαι δ' οὐδέποτε».

[41] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 81 c.

[42] Βλ. R.W. Sharples, *Plato: Meno*, σ. 147-148. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ *Μένωνος* μὲ τὴν «θεωρία τῆς μεσαίας περιόδου», ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ Sharples τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, βλ. *ὅ.π.* σ. 11-14.

[43] *Plato's Meno*, σ. 287.

[44] *Ὅ.π.*, σ. 287.

[45] *Φαίδ.* 80 d: «εἰς τόπον γενναῖον, καθαρὸν καὶ ἀειδῆ»· *Γοργ*. 493 b: «τῶν ἐν Ἅιδου τὸ –ἀιδὲς δὴ λέγων–».

[46] *Plato: Meno*, σ. 148-149.

«ἀντικείμενα τῆς ἀνάμνησης» [47], εἴτε ὡς ὁ κάτω κόσμος, πρᾶγμα, ὅμως, ποὺ θὰ σήμαινε τὴ μὴ ἀναφορὰ σὲ ὅλα τὰ πράγματα («πάντα χρήματα»). Τέλος, ὁ J. Moravcsik[48], ἐπισημαίνει ἐπ' αὐτοῦ ὅτι ὁ ὅρος χρήματα ἐδῶ «εἶναι τόσο οὐδέτερος στὴ σημασία του ποὺ δὲν λύνει τὸ θέμα».

Ἐπὶ τῇ βάσει, λοιπόν, τῶν ὅσων ἀναφέρονται στὸν *Μένωνα*, ἡ μάθηση στὴν ἐπίγεια ζωὴ προϋποθέτει τὴν ἀνάμνηση τῆς γνώσης πού, ἀρχικά, ἀποκτήθηκε, πρὶν ἀπὸ τὴν παρούσα ἐνσάρκωση τῆς ψυχῆς. Αὐτό, κατὰ τὸν L.C.H. Chen[49], φανερώνει ὅτι ἡ δυνατότητα ἀπόκτησης γνώσης στὴν ἐπίγεια ζωὴ ἔχει δύο πλευρές. Ἡ μία εἶναι θετικὴ-ὀπτιμιστική, ἀφοῦ ἐπιβεβαιώνεται «καθολικὰ ἡ δυνατότητα μάθησης μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀνάμνησης σὲ αὐτὴ τὴ ζωή», ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἀρνητική, δεδομένου ὅτι «ἡ μάθηση μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἄμεσης γνώσης κάθε ἀντικειμένου», ποὺ βρίσκεται στὸν νοητὸ κόσμο, δὲν εἶναι ἐφικτὴ γιὰ τὸν ἐρευνῶντα, ὅσο ἡ ψυχή του βρίσκεται ἐντὸς τοῦ σώματος. Ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ συνεπάγεται, μάλιστα, γιὰ τὸν Chen ἕναν «ἐπιστημολογικὸ πεσιμισμό»[50].

Ἡ ἄποψη τοῦ Πλάτωνα ὅτι ὑπάρχει συγγένεια τῶν πάντων μέσα στὴ φύση καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ τὰ ἔχει, ἐπίσης, γνωρίσει ὅλα[51] ἔχει προβληματίσει ἰδιαίτερα τὴ σχετικὴ ἔρευνα. Ὁ S.S. Tigner[52] προβαίνει σὲ κατηγοριοποίηση τῶν ἑρμηνειῶν ποὺ ἔχουν δοθεῖ γιὰ τὴ συγγένεια ὅλων τῶν πραγμάτων στὴ φύση. Μὲ βάση αὐτὴν τὴν κατηγοριοποίηση, ἄλλοι ἐρευνητὲς δέχονται ὅτι ὁ Πλάτων ἀντλεῖ στοιχεῖα ἀπὸ διδασκαλίες Πυθαγορείων[53], ἐνῶ ἄλλοι

---

[47] Πβ. Πλάτ. *Φαῖδρ.* 247 c, ὅπου τὰ «ἀντικείμενα τῆς ἀνάμνησης» τοποθετοῦνται στὸν «ὑπερουράνιον τόπον».

[48] "Learning as Recollection", στό: G. Vlastos (ed.), *Plato. A Collection of Critical Essays, I: Metaphysics and Epistemology*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1971, 53-69, σ. 60.

[49] Βλ. σχετ. *Acquiring Knowledge of the Ideas: A Study of Plato's Methods in the Phaedo, the Symposium and the Central Books of the Republic, 'Palingenesia'*, 35, Stuttgart, Steiner, 1992, σ. 6.

[50] *Αὐτόθι*, ὑποσ. 4.

[51] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 81 c-d «ἅτε γὰρ τῆς φύσεως ἁπάσης συγγενοῦς οὔσης, καὶ μεμαθηκυίας τῆς ψυχῆς ἅπαντα».

[52] "On the 'kindship' of 'all nature' in Plato's *Meno*", *Phronesis*, 15 (1970), 1-4, σ. 1.

[53] Μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐρευνητῶν ἐντάσσεται ἀργότερα καὶ ὁ R.W. Sharples (βλ. *Plato: Meno*, σ. 149).

ἐπισημαίνουν ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ διαφαίνεται σπερματικὰ ἡ διδασκαλία περὶ κοσμικῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία συναντᾶται ἀργότερα στὸν *Τίμαιον*. Ἡ θέση τοῦ ἴδιου τοῦ Tigner[54] εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων μὲ τὸ «φύσεως ἁπάσης» καὶ τὸ «ἅπαντα» ἀναφέρεται στὴν ἴδια «συλλογὴ ἀντικειμένων», ποὺ ἡ ψυχὴ εἶχε ἀπευθείας γνωρίσει στὴν πρὸ τῆς ἐνσωμάτωσης κατάστασή της. Αὐτὰ ὅλα προβάλλουν «συγγενῆ, καθὼς «ἀνήκουν στὴν ἴδια ὀντολογικὴ οἰκογένεια», καὶ ἀργότερα ὀνομάσθηκαν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἰδέες. Ὁ R.S. Bluck[55] θεωρεῖ ὅτι ὁ Πλάτων εἶναι πιθανὸν νὰ ἀναφέρεται στὸ χωρίο 81 c-d τοῦ *Μένωνα* σὲ μία «'συγγένεια' μεταξὺ ὅλων τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία καθιστᾶ δυνατὸ τὸν συνειρμὸ τῶν ἰδεῶν», ἄποψη τὴν ὁποία ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσει ἀργότερα στὸν *Φαίδωνα* (73 c κ.ἑ.). Σὲ κάθε περίπτωση, ὅμως, γιὰ τὸν Bluck ἡ φύση ἐδῶ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἕνα «περιληπτικὸ ὄνομα, ποὺ δηλώνει ὁτιδήποτε ὑπάρχει». Ὁ A.E. Allen[56] ἑρμηνεύει τὴ συγγένεια ὅλων τῶν πραγμάτων στὴ φύση θεωρώντας ὅτι ἡ ἀνάμνηση ἐξηγεῖ «κρίσεις τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια ἀπορρέει ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀναγκαιότητα» καὶ ὄχι ἐμπειρικὲς κρίσεις, τῶν ὁποίων ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι βέβαιη. Γι' αὐτό, ὅπως παρατηρεῖ, ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης «δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ πότε ἔγινε ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνα ἢ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὰ ἀντικείμενα τοῦ χθεσινοῦ μενοῦ».

Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ἡ ψυχή, ἔχει γνωρίσει τὰ πάντα, «τὸ... ζητεῖν ἄρα καὶ τὸ μανθάνειν ἀνάμνησις ὅλον ἐστίν»[57]. Γι' αὐτό, σύμφωνα μὲ τὸν Σωκράτη, δὲν θὰ πρέπει νὰ πειθόμαστε στὸν λόγο ἐκείνων ποὺ συνεχῶς ἀμφισβητοῦν τὰ πάντα. Ὁ ἐριστικὸς λόγος, ἤτοι ὁ λόγος τῆς συνεχοῦς ἀμφισβήτησης, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μᾶς κάνει ὀκνηροὺς («ἀργοὺς») καὶ εἶναι ἕνας λόγος ποὺ ἀκούγεται εὐχάριστα ἀπὸ τοὺς μαλθακοὺς ἀνθρώπους[58], ἐνῶ ὁ λόγος τῶν

---

[54] "On the 'kindship' of 'all nature' in Plato's *Meno*", σ. 4. Ἐνδιαφέροντα σχόλια βλ. καὶ Σ.Κ. Λεωνίδας, «Ἡ σωκρατικὴ θέση γιὰ τὴ σχέση δασκάλου-μαθητῆ», *Φιλόλογος*, 3 (1978), 365-380, σ. 371.

[55] *Plato's Meno*, σ. 288.

[56] "Anamnesis in Plato's *Meno* and *Phaedo*", σ. 167.

[57] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 81 d.

[58] Πβ. Πλάτ., *Φαίδ*. 85 c-d: «ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ, ὦ Σώκρατες, περὶ τῶν τοιούτων ἴσως ὥσπερ καὶ σοὶ τὸ μὲν σαφὲς εἰδέναι ἐν τῷ νῦν βίῳ ἢ ἀδύνατον εἶναι ἢ παγχάλεπόν τι, τὸ μέντοι αὖ τὰ λεγόμενα περὶ αὐτῶν μὴ οὐχὶ παντὶ τρόπῳ ἐλέγχειν καὶ μὴ προαφίστασθαι πρὶν ἂν πανταχῇ σκοπῶν ἀπείπῃ τις, πάνυ μαλθακοῦ εἶναι ἀνδρός· δεῖν γὰρ περὶ αὐτὰ ἕν

ἱερέων καὶ τῶν ἱερειῶν, ποὺ στηρίζεται στὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ στὴν πίστη γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, μᾶς κάνει «ἐργατικούς τε καὶ ζητητικούς» (81 e). Στὴ συνέχεια, ὁ Μένων ζητεῖ ἀπὸ τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ ἐξηγήσει τί ἀκριβῶς σημαίνει ὅτι ἡ μάθηση εἶναι ἀνάμνηση, καθὼς καὶ νὰ τὸν πείσει διδάσκοντάς τον ὅτι αὐτὸ ἰσχύει. Ὁ Σωκράτης ἐκλαμβάνει αὐτὸ ποὺ τοῦ ζητεῖ ὁ Μένων ὡς μιὰ παγίδα, γιατὶ δὲν ὑπάρχει, ὅπως διατείνεται, διδαχή, ἀλλὰ ἀνάμνηση καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὸν ἀποκαλεῖ «πανοῦργο»[59]. Ὁ Μένων ἀρνεῖται τὸν συγκεκριμένο χαρακτηρισμὸ καὶ προτρέπει τὸν Σωκράτη νὰ τοῦ προσφέρει μία ἔνδειξη, ποὺ νὰ φανερώνει ὅτι ἡ θεωρία γιὰ τὴ μάθηση ὡς ἀνάμνηση εἶναι ἀξιόπιστη.

Τότε ὁ Σωκράτης παρακαλεῖ τὸν Μένωνα νὰ καλέσει ἕναν ἀπὸ τοὺς δούλους ποὺ τὸν συνοδεύουν, ὅποιον αὐτὸς ἐπιθυμεῖ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρεῖ νὰ ὑποστηρίξει τὴ θεωρία του ἐξετάζοντάς τον[60]. Τὸ μόνο ποὺ τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι ἂν ὁ νεαρὸς δοῦλος, ποὺ θὰ λάβει μέρος στὴ συζήτηση, εἶναι Ἕλληνας καὶ «ἑλληνίζει»[61]. Ζητεῖ, μάλιστα, ἀπὸ τὸν Μένωνα νὰ προσέχει καὶ νὰ παρατηρεῖ ἂν ὁ νεαρὸς δοῦλος ξαναθυμᾶται ἀπὸ μόνος του ἢ μαθαίνει ἀπὸ αὐτὸν (δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Σωκράτη). Σύμφωνα μὲ τὸν R.W. Sharples[62], ὁ δοῦλος ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ὁμιλοῦσε Ἑλληνικά, θὰ μποροῦσε νὰ «δεῖ» τὶς

γέ τι τούτων διαπράξασθαι, ἢ μαθεῖν ὅπῃ ἔχει ἢ εὑρεῖν ἤ, εἰ ταῦτα ἀδύνατον, τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυσεξελεγκτότατον, ἐπὶ τούτου ὀχούμενον ὥσπερ ἐπὶ σχεδίας κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὸν βίον, εἰ μή τις δύναιτο ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον ἐπὶ βεβαιοτέρου ὀχήματος, λόγου θείου τινός, διαπορευθῆναι».

[59] Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰ. Πετράκη, «αυτός ο χαρακτηρισμός προφανώς απευθύνεται όχι μόνον στον συνομιλητή αλλά και στους δασκάλους του, τους σοφιστές, οι οποίοι εμμένουν στη διδασκαλία της αυθεντίας και παραγνωρίζουν την ενεργό συμμετοχή του διδασκομένου» (*Πλάτων. Μένων*, σ. 273).

[60] Πβ. D. Scott, "Platonic Recollection", στό: G. Fine (ed.), *Plato* 1. *Metaphysics and Epistemology*, Oxford, Oxford University Press, 1999, 93-124, σ. 98.

[61] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 82 b: «ΣΩ. Ἕλλην μέν ἐστι καὶ ἑλληνίζει;». Μεγάλο ἐνδιαφέρον ἔχει προκαλέσει στὴν ἔρευνα ἡ χρήση τοῦ *μέν* στὸ συγκεκριμένο χωρίο, καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ *δέ*. Πολλὲς εἶναι οἱ ἑρμηνεῖες ποὺ ἔχουν δοθεῖ πάνω στὸ συγκεκριμένο ζήτημα, οἱ ὁποῖες παρατίθενται ἀπὸ τὸν R.S. Bluck, *Plato's Meno*, σ. 291, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν R.W. Sharples, *Plato: Meno*, σ. 150. Γιὰ τὸν Ἰ. Πετράκη, ὁ σύνδεσμος *μέν* εἶναι «ανανταπόδοτος». Τὸ νόημά του εἶναι ὅτι «πρέπει ο δούλος να γνωρίζει ελληνικά, αλλιώς δεν είναι δυνατή η περαιτέρω συζήτηση» (*Πλάτων. Μένων*, σ. 280).

[62] *Plato: Meno*, σ. 150.

ἀλήθειες τῶν μαθηματικῶν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τὶς συζητήσει μὲ τὸν Σωκράτη.

Ἔτσι βλέπουμε ἀπὸ τὸ 82 b10 ἕως τὸ 84 a2 τὸν Σωκράτη μαζὶ μὲ τὸν νεαρὸ δοῦλο νὰ ἐπιχειροῦν τὴ λύση ἑνὸς γεωμετρικοῦ προβλήματος, αὐτὸ τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ τετραγώνου[63]. Ὁ Σωκράτης, ἀρχικά, σχεδιάζει κάτω στὸ χῶμα ἕνα τετράγωνο καὶ στὴ συνέχεια ἐφαρμόζει μὲ ὑποδειγματικὸ τρόπο τὴ μαιευτική του μέθοδο[64] στὸν διάλογό του μὲ τὸν δοῦλο, προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ βρεῖ τὴν ὀρθὴ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τῆς γεωμετρίας ποὺ τίθεται πρὸς ἐπίλυση. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸ «πείραμα μὲ τὸν δοῦλο» ἔχει χαρακτηρισθεῖ ὡς «ἕνα ἀριστοτεχνικὸ ὑπόδειγμα διδακτικῆς τεχνικῆς» καὶ ὡς «μιὰ ἄρτια σελίδα μαιευτικῆς δεινότητας», ποὺ βοηθᾶ τὴν ψυχὴ νὰ ἀνακαλύψει καὶ νὰ βγάλει ἀπὸ μέσα της ἕναν «κρυφὸ θησαυρό, τὰ ἐνθυμήματα», δηλαδή, «τῶν ὅσων εἶχε δεῖ στὴν χωρὶς τέλος ὕπαρξή της»[65].

---

[63] Εἶναι γνωστὴ ἡ σπουδαιότητα ποὺ προσδίδει ὁ Πλάτων στὸ μάθημα τῆς γεωμετρίας, καθὼς στὴν *Πολιτείαν* (521 c - 531 c) συγκαταλέγει τὴ γεωμετρία μεταξὺ τῶν τεσσάρων σπουδαιοτέρων μαθημάτων (ἀριθμητική, γεωμετρία, ἀστρονομία καὶ ἁρμονική), τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ παρακολουθήσουν οἱ ἐκκολαπτόμενοι φύλακες, ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ προχωρήσουν στὸ ἑπόμενο στάδιο ἀγωγῆς, ποὺ περιλαμβάνει τὴ σπουδὴ τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ μεγάλη ἀξία ποὺ εἶχε γιὰ τὸν Πλάτωνα ἡ γεωμετρία φαίνεται, ἐπίσης, καὶ ἀπὸ μία ἀρχαία παράδοση, στὴν ὁποία γίνεται ἀναφορὰ ἀπὸ ἕναν συγγραφέα τοῦ 12ου αἰῶνα μ.Χ., τὸν Ἰωάννη Τζέτζη (*Χιλ.* 8, 973). Σύμφωνα μὲ τὴ συγκεκριμένη παράδοση, στὸ ὑπέρθυρο τῆς Ἀκαδημίας ὑπῆρχε ἡ ἐπιγραφὴ *Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω μου τὴν στέγην*, ἀπὸ τὴν ὁποία καθίσταται σαφὲς ὅτι δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ φοιτήσει κάποιος στὴν Ἀκαδημία, ἂν δὲν γνώριζε γεωμετρία. Γιὰ τὴν ὑψηλὴ περιωπὴ τῆς γεωμετρίας στὴ σχολὴ ποὺ ἵδρυσε ὁ Πλάτων βλ. καὶ Διογ. Λ., IV. 10, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ξενοκράτης ἐρώτησε κάποιον νέο ποὺ ἐπιθυμοῦσε νὰ φοιτήσει στὴν Ἀκαδημία, ἂν εἶναι κάτοχος γεωμετρικῆς γνώσης, καὶ στὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση τοῦ νέου, ἀποφάνθηκε ὡς ἑξῆς: «Πορεύου· λαβὰς γὰρ οὐκ ἔχεις φιλοσοφίας», δηλαδὴ «πήγαινε, δὲν ἔχεις τὴν ἀπαιτούμενη προπαίδεια γιὰ νὰ μάθεις φιλοσοφία».

[64] Βλ. Β.Ν. Τατάκης, *Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης-Μένων*, σ. 83. Πβ. Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 285. Ὁ Β.Ν. Τατάκης χαρακτηρίζει τὸν Σωκράτη πατέρα τῆς μαιευτικῆς μεθόδου καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Πλάτων βρῆκε ἀπὸ τὸν δάσκαλό του αὐτὴ τὴ μέθοδο «ποὺ τόσο γόνιμα ἀνέπτυξε καὶ χρησιμοποίησε». Ὡς βασικὰ γνωρίσματά της ἡ μαιευτικὴ ἔχει τὴν «ἐπιδίωξη τῆς αὐτενέργειας, τῆς αὐτοαγωγῆς καὶ τὸ ὅτι διέπεται ἀπὸ τὸ σεβασμὸ πρὸς τὸν ἄλλο», καὶ γιὰ τὴν ἔρευνα ἀποτελεῖ «λαμπρὸ πρώτυπο μεθοδικῆς συνεργασίας καὶ ἀξιοποιήσεως τοῦ ἄλλου» (*Ὁ Σωκράτης. Ἡ ζωή του, ἡ διδασκαλία του*, σ. 105).

[65] Βλ. Β.Ν. Τατάκης, *Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης-Μένων*, σ. 83. Σύμφωνα, ὅμως, μὲ τὸν P. Warnek ὁ Σωκράτης, γενικῶς, ἀποτυγχάνει ὡς δάσκαλος, ἀφοῦ στὸ τέλος μπορεῖ νὰ

Ἡ παιδαγωγικὴ σπουδαιότητα τῆς σωκρατικῆς μεθόδου διδασκαλίας εἶναι μεγάλη[66], ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης ἀντιμετωπίζει τὸν νεαρὸ δοῦλο ὡς φορέα γνώσης, παρ' ὅτι αὐτὸς εἶχε πλήρη ἄγνοια ἀπὸ γεωμετρία. Ὁ νεαρὸς δοῦλος «δὲν ἀφομοιώνει παθητικὰ πληροφορίες»[67], ἀλλὰ ἀκολουθώντας τὶς ἐρωτήσεις ποὺ τοῦ ὑποβάλλει ὁ Σωκράτης, ἀπαντᾶ, ὅσο καλύτερα μπορεῖ, στοχεύοντας στὴ λύση τοῦ προβλήματος. Κατὰ τὸν R.R. Wellman[68], μάλιστα, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ δοῦλος πράττουν ὅμοια, δηλαδὴ ἐξασκοῦν ὅμοιες ἱκανότητες καὶ ἀποδέχονται τοὺς ἴδιους μαθηματικοὺς κανόνες καὶ τὰ ἴδια κριτήρια. Σύμφωνα μὲ τὸν J.T. Bedu-Addo[69], ὁ Πλάτων μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου ἀπὸ τὸν Σωκράτη στὸν νεαρὸ δοῦλο, προετοιμάζει τοὺς ἀναγνῶστες του γιὰ τὰ μεγάλα μεταφυσικά, ἐπιστημολογικὰ καὶ μεθοδολογικὰ θέματα ποὺ ἀκολουθοῦν στοὺς διαλόγους τῆς μεσαίας περιόδου.

Μετὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐρωτήσεις, ποὺ ὑποβάλλει ὁ Σωκράτης στὸν ἀγεωμέτρητο δοῦλο, βλέπουμε ὅτι ἀφυπνίζονται σταδιακὰ μέσα του *αἱ ὀρθαὶ* ἢ *ἀληθεῖς δόξαι*[70], οἱ ὁποῖες στὴν πορεία μεταβάλλονται μέσα ἀπὸ τὶς στοχευμένες καὶ ἀλλεπάλληλες ἐρωτήσεις σὲ *ἐπιστήμην*, δηλαδὴ σὲ μία ἀσφαλῆ καὶ βέβαιη γνώση. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, λοιπόν, βλέπουμε τὸν νεαρὸ ἀγεωμέτρητο δοῦλο νὰ ὁδηγεῖται τελικὰ στὴ λύση τοῦ προβλήματος[71].

γεννηθεῖ σὲ κάποιον ἡ ὑποψία «ὅτι ὁ Μένων δὲν ἔμαθε τίποτα ὁλοκληρωμένα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ὅτι αὐτὸς δὲν ἔγινε καλύτερος μὲ κάθε τρόπο» (*Descent of Socrates. Self-Knowledge and Cryptic Nature in the Platonic Dialogues*, σ. 120).

[66] Πβ. Χ.Α. Τέζας, «Ο παιδαγωγός Χρήστος Φράγκος και η αρχαία ελληνική φιλοσοφία», *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 17 (1998), 23-54, σ. 34-35.

[67] Βλ. R.R. Wellman, "A Note on Platonic Anamnesis", *Educational Theory*, 11 (1966), 169-175, σ. 173.

[68] *Αὐτόθι.*

[69] "Sense-experience and Recollection in Plato's *Meno*", *American Journal of Philology*, 104 (1983), 228-248, σ. 248· J.T. Bedu-Addo, "Recollection and the Argument 'from a Hypothesis' in Plato's *Meno*", *Journal of Hellenic Studies*, 104 (1984), 1-14, σ. 14.

[70] Ὁ R.S. Bluck παρατηρεῖ ὅτι ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὶς φράσεις *ἀληθὴς δόξα* καὶ *ὀρθὴ δόξα* ἀδιακρίτως (*Plato's Meno*, σ. 406).

[71] Παραλείπουμε στὸ πλαίσιο τῆς ἔκθεσης τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης τὴν ἀνάλυση τοῦ Πλάτωνα, ὅσον ἀφορᾶ τὸ σκέλος ποὺ ἅπτεται ζητημάτων ἀποκλειστικὰ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Γιὰ μία ἀμιγῶς μαθηματικὴ ἀνάλυση τοῦ γεωμετρικοῦ προβλήματος τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ τετραγώνου, ἀναφορικὰ μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα*

Μὲ βάση τὰ προαναφερθέντα συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μαθηματικὴ γνώση ποὺ ἀπέκτησε ὁ δοῦλος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνάμνηση μιᾶς γνώσης, τὴν ὁποία ἡ ψυχή του εἶχε ἀποκτήσει καὶ τὴν ὁποία μὲ τὴν ἐνσωμάτωσή της ἔφερε ἐντὸς της σὲ λανθάνουσα κατάσταση. Τὸ σημαντικὸ στὴν περίπτωση αὐτή, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Γ. Βλαστός[72], δὲν εἶναι μόνον ὅτι «ἡ γεωμετρικὴ ἀνακάλυψη θεωρεῖται ὡς πρότυπο ἀνάμνησης», ἀλλὰ καὶ «ὅτι ἡ γνώση τῆς γεωμετρίας θεωρεῖται ὡς πρότυπο γιά τό σύνολο τῆς γνώσης, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἠθικῆς», καὶ αὐτὸ συνιστᾶ ἕνα καινοφανὲς στοιχεῖο τοῦ διαλόγου *Μένων*, ὅπως ἄλλωστε καινοφανὴς εἶναι καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης.

Ὁ δοῦλος, ἀρχικά, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, βρίσκεται στὸ γνωστικὸ ἐπίπεδο μιᾶς λανθάνουσας ἀληθοῦς δόξας, ὅσον ἀφορᾶ τὸ συγκεκριμένο γεωμετρικὸ πρόβλημα, ὅπως λανθάνουσες ἀληθεῖς δόξες ἐνυπάρχουν στὴν ψυχή του[73] καὶ γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς γνώσης («μαθημάτων ἁπάντων») [74]. Μέσῳ, ὅμως, τῶν ἐρωτημάτων τοῦ Σωκράτη καταλήγει σὲ ἀσφαλῆ γνώση («ἐπιστήμην»), ἡ ὁποία προκύπτει διὰ τῆς ἀνάμνησης. Οἱ ἀληθεῖς δόξες γιὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ὠφέλιμες, ὅσον ἀφορᾶ τὴν πράξη, καὶ δὲν εἶναι λιγότερο ἀποτελεσματικὲς στὸν τομέα τῆς πράξης, συγκριτικὰ μὲ τὴν ἐπιστήμη[75]. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ἐδῶ ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ὑποτιμᾶ τὴν ὀρθὴ δόξα, ἀφοῦ τόσο ἡ ὀρθὴ δόξα ὅσο καὶ ἡ φρόνηση θεωροῦνται ἐξ ἴσου σημαντικοὶ ὁδηγοὶ γιὰ τὴν πράξη[76]. Οἱ ἀληθεῖς δόξες, ὅμως, ὑστεροῦν σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἐπιστήμη, ἀφοῦ «πολὺν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν,

---

βλ. ἐνδεικτικὰ Ε. Σταμάτης, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἑρμηνείαν γεωμετρικοῦ χωρίου τοῦ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος 'Μένων'», *Πλάτων*, 5 (1951), 218-227· J.I. Meyers, "Plato's Geometric Hypothesis: *Meno* 86e-87b", *Apeiron*, 21 (1988), 173-180· R. Weiss, *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, σ. 84-94· E. Landry, "Recollection and the Mathematician's Method in Plato's *Meno*, *Philosophia Mathematica*, 20 (2012), 143-169.

[72] *Σωκράτης*, σ. 190.

[73] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 85 c: «ἐνῆσαν δέ γε αὐτῷ αὗται αἱ δόξαι».

[74] Βλ. κυρίως Πλάτ., *Μέν*. 85 e.

[75] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 97 b: «Δόξα ἄρα ἀληθὴς πρὸς ὀρθότητα πράξεως οὐδὲν χείρων ἡγεμὼν φρονήσεως».

[76] Καὶ στὴν *Πολιτείαν*, στὸ χωρίο 413 a, ὁ Πλάτων καταφάσκει τὴν ὀρθὴ δόξα θεωρώντας την ἰσότιμη μὲ τὸ «ἀληθεύειν». Βλ. ὅμως *Πολιτ*. 506 c, ὅπου ἀκόμη καὶ «αἱ βέλτισται δόξαι» εἶναι σὰν τυφλές, ὅταν δὲν ἔχουν ὡς θεμέλιο τὴν ἐπιστήμη.

ἀλλὰ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου»[77]. Παρομοιάζονται οἱ ἀληθεῖς δόξες μὲ τὸν «δραπέτην ἄνθρωπον»[78], ὁ ὁποῖος δὲν παραμένει σταθερὰ σὲ ἕνα σημεῖο, ἀλλὰ ἀποδρᾶ καὶ χάνεται. Ἡ γνώση, ὅμως, πρέπει, κατὰ τὸν Σωκράτη, νὰ μένει δεμένη στὴν ἀνθρώπινη ψυχή, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ δραπετεύσει, ὅπως δραπέτευαν τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαίδαλου, ὅταν δὲν ἦταν δεμένα[79]. Μὲ τὸν τῆς «αἰτίας λογισμὸν»[80] (98 a), ὁ ὁποῖος προβάλλει ταυτόσημος μὲ τὴν ἀνάμνηση, οἱ ἀληθεῖς δόξες μετατρέπονται σὲ ἐπιστῆμες καὶ παραμένουν παντοτινὰ στὴν ψυχή[81]. Δηλαδή, «η γνώμη μετατρέπεται σε γνώση»[82] καὶ ὡς γνώση ἀποκτᾶ σταθερὰ θεμέλια, ἀφοῦ ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο ἡ ψυχὴ μελλοντικὰ νὰ ἀπολέσει αὐτὸ τὸ εἶδος γνώσης, δηλαδὴ τὴν ἐπιστήμη.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν *Μένωνα* ἡ ἀνάμνηση δὲν νοεῖται χωρὶς τὴ μαιευτικὴ μέθοδο, ποὺ στηρίζεται στὶς συνεχεῖς καὶ κατάλληλες ἐρωτοαποκρίσεις, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ ρόλος τῶν αἰσθήσεων δὲν εἶναι ἀμελητέος γιὰ τὴν ἀνάμνηση, ἄσχετα ἂν ὁ Πλάτων, ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν J.T. Bedu-Addo[83], δὲν μᾶς λέγει μὲ σαφήνεια «ἂν ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο στὴν διαδικασία τῆς ἀνάμνησης»,

---

[77] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 98 a.

[78] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 97 e.

[79] Τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαίδαλου, «ἐὰν μὲν μὴ δεδεμένα ᾖ, ἀποδιδράσκει καὶ δραπετεύει, ἐὰν δὲ δεδεμένα, παραμένει» (*Μέν.* 97 d).

[80] Ὁ G. Vlastos μεταφράζει τὸ «αἰτίας λογισμῷ» ὡς «ὑπολογισμὸς τοῦ λόγου» καὶ σχολιάζει τὴ συγκεκριμένη φράση ὡς ἀκολούθως: Στὸ *αἰτίας λογισμῷ*, ἡ αἰτία δὲν πρέπει νὰ μεταφράζεται ὡς "*αἰτία*" ἀλλὰ ὡς τὸ "*ἕνεκα*" ἢ ὡς "*ὁ λόγος (γιὰ τὸν ὁποῖο)*". «Τὸ *αἰτία*, ὅπως χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, δὲν συνδηλώνει ἀναγκαστικὰ ποιητικὸ αἴτιο» («Βαθμοὶ πραγματικότητας στὸν Πλάτωνα», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, 100-123, σ. 114, ὑποσημ. 43). Ὁ Ἰ. Πετράκης μεταφράζει τὸ «αἰτίας λογισμῷ» ὡς «συλλογισμός», ἐπειδή, ὅπως ἀναφέρει, «στη λέξη διαφαίνεται η έννοια *του συμπερασμού, της συλλογιστικής*» (*Πλάτων. Μένων*, σ. 359).

[81] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 98 a: «ἄν τις αὐτὰς δήσῃ αἰτίας λογισμῷ. τοῦτο δ' ἐστίν, ὦ Μένων ἑταῖρε, ἀνάμνησις, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν ὡμολόγηται. ἐπειδὰν δὲ δεθῶσιν, πρῶτον μὲν ἐπιστῆμαι γίγνονται, ἔπειτα μόνιμοι». Γιὰ τὶς ἔννοιες τῆς δόξας καὶ τῆς ἐπιστήμης στὸν Πλάτωνα βλ. π.χ. I.M. Crombie, *An Examination of Plato's Doctrines. II: Plato on Knowledge and Reality*, σ. 33-135, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν *Μένωνα*, σ. 50-53.

[82] Βλ. Ι. Πετράκης, *Πλάτων. Μένων*, σ. 50. Κατὰ τὸν Πετράκη, ὁ *αἰτίας λογισμός* «αποτελεί το τέταρτο στάδιο της γνωστικής διαδικασίας (τα τρία προηγούμενα στάδια περιλαμβάνονται στην τριμερή διαδικασία της γεωμετρικής εφαρμογής)» (σ. 50).

[83] *Ὅ.π.*, σ. 228.

ὅπως αὐτὸ συμβαίνει ἀργότερα στὸν *Φαίδωνα*. Ἡ συμβολὴ τῶν αἰσθήσεων στὴν ἔναρξη καὶ στὴν πορεία τῆς ἀνάμνησης φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτη χρήση γεωμετρικῶν διαγραμμάτων[84], κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίλυσης τοῦ τεθέντος προβλήματος. Κατὰ τὸν A.E. Taylor[85], ἡ μάθηση ὡς ἀνάμνηση δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ «προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀκολουθήσει τὶς ἐνδείξεις ποὺ τοῦ παρέχει ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων». Εἶναι σημαντικό, ἐπίσης, ὅτι μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα* ἀναδεικνύεται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ ὁ *α priori* χαρακτήρας τῶν μαθηματικῶν καὶ —ταυτόχρονα— ἡ μεταφυσικὴ θεμελίωση τῆς μαθηματικῆς γνώσης, πράγματα ποὺ συνιστοῦν, κατὰ τὸν Δ. Μούκανο[86], πρώτου μεγέθους φιλοσοφικὲς ἀνακαλύψεις.

Στὴ συνέχεια (84 d - 85 c), ὁ Σωκράτης θέτει στὸν νεαρὸ δοῦλο μία δεύτερη σειρὰ μικρῶν ἐρωτημάτων σχετικὰ μὲ τὸ γεωμετρικὸ πρόβλημα ποὺ ἐξετάζεται καὶ ὁ δοῦλος ἔχει τὴν ἑτοιμότητα νὰ ἀπαντᾶ χωρὶς περιστροφὲς στὶς ἐρωτήσεις, ἀφοῦ «ἐνῆσαν δέ γε αὐτῷ αὗται αἱ δόξαι»[87]. Ἔτσι, καθίσταται σαφὲς ὅτι εἶναι δυνατὸν κάποιος, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς μὴ κάτοχος γνώσης, νὰ ἔχει μέσα του ἀληθινὲς γνῶμες (*ἀληθεῖς δόξας*) ὡς κρυμμένα κατάλοιπα μιᾶς γνώσης, τὴν ὁποία ἀπέκτησε κάποτε, ὅταν ἡ ψυχή του ἦταν ἐκτὸς σώματος. Ἡ ψυχή, λοιπόν, θυμᾶται (*ἀναμιμνῄσκεται*) πράγματα ποὺ εἶχε παλαιότερα γνωρίσει καὶ ἡ ἀνάμνηση αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὴν ψυχὴ φαίνεται ὅτι ἐπιτυγχάνεται μὲ κάποια σταθερὴ σειρά[88]. Εἶναι φανερὸ ὅτι γιὰ

---

[84] Πβ. Πλάτ., *Φαίδ.* 73 a-b: «Ἑνὶ μὲν λόγῳ, ἔφη ὁ Κέβης, καλλίστῳ, ὅτι ἐρωτώμενοι οἱ ἄνθρωποι, ἐάν τις καλῶς ἐρωτᾷ, αὐτοὶ λέγουσιν πάντα ᾗ ἔχει καίτοι εἰ μὴ ἐτύγχανεν αὐτοῖς ἐπιστήμη ἐνοῦσα καὶ ὀρθὸς λόγος, οὐκ ἂν οἷοί τ' ἦσαν τοῦτο ποιῆσαι ἔπειτα ἐάν τις ἐπὶ τὰ διαγράμματα ἄγῃ ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ἐνταῦθα σαφέστατα κατηγορεῖ ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει».

[85] *Πλάτων*, σ. 172.

[86] Βλ. σχετ. *Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη*, Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἐγκριθεῖσα ὑπ' αὐτῆς, Αθήνα, 1979, σ. 34.

[87] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 85 c.

[88] Βλ. Πλάτ., *Μέν.* 82 e: «Θεῶ δὴ αὐτὸν ἀναμιμνῃσκόμενον ἐφεξῆς, ὡς δεῖ ἀναμιμνῄσκεσθαι». Κατὰ τὸν R.S Bluck, δὲν δηλώνεται μὲ σαφήνεια στὸ χωρίο 82 e12 ἡ σειρὰ τῶν βημάτων τῆς ἀνάμνησης (*Plato's Meno*, σ. 297). Ὁ R.W. Sharples παρατηρεῖ ὅτι

τὸν Πλάτωνα γνώση ἐπιστημονικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὴν ἐπίγεια ζωή, ἂν αὐτὴ ἡ γνώση δὲν προϋπάρχει μέσα μας. Ὁ δοῦλος, λοιπόν, «ἀναλαβὼν αὐτὸς ἐξ αὑτοῦ τὴν ἐπιστήμην»[89] κατορθώνει νὰ ἀναμνησθεῖ μία γνώση τὴν ὁποία κάποτε εἶχε ἀποκτήσει, ἀλλὰ ὄχι σὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴ ζωή[90]. Τὸ ἐνδεχόμενο κάποιος νὰ τοῦ δίδαξε γεωμετρία ἀπορρίπτεται μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὸν Μένωνα. Ἆρα τὶς γνώσεις αὐτές, προφανῶς, ὁ νεαρὸς ἀκόλουθος τοῦ Μένωνα «ἐν ἄλλῳ τινὶ χρόνῳ εἶχε καὶ ἐμεμάθηκε»[91].

Ὁ Σωκράτης ὁλοκληρώνει τὴν ἀναφορά του στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, βέβαιος ὅτι «ἀεὶ ἡ ἀλήθεια ἡμῖν τῶν ὄντων ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ»[92]. Ὁ διάλογός του μὲ τὸν Μένωνα καὶ τὸν νεαρὸ δοῦλο τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ δείξει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη (81 b-c, 86 b2) καὶ ὅτι ἡ μάθηση εἶναι ἀνάμνηση (81 d-82 b), πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἡ γνώση εἶναι γνώση τοῦ ἐγνωσμένου. Ἄλλη ἀναφορὰ στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς δὲν ἀπαντᾶ στὸν *Μένωνα*. Ἔχουν, ὅμως, τεθεῖ στὸν διάλογο αὐτὸν θέματα στὰ ὁποῖα ὁ Πλάτων θὰ ἐπανέλθει σὲ μεταγενέστερα ἔργα του, διατυπώνοντας γι' αὐτὰ πιὸ κατασταλαγμένες καὶ ὁλοκληρωμένες θεωρίες.

γιὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι δεδομένο ὅτι γιὰ νὰ προχωρήσει κανεὶς στὴν λύση ἑνὸς δεύτερου προβλήματος, πρέπει πρῶτα νὰ ἔχει λύσει τὸ πρῶτο (*Plato: Meno*, σ. 152).

[89] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 85 d.

[90] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 85 d-e: «εἰ δὲ ἔλαβέν ποτε, οὐκ ἂν ἔν γε τῷ νῦν βίῳ εἰληφὼς εἴη».

[91] Βλ. Πλάτ., *Μέν*. 86 a.

[92] Πλάτ., *Μέν*. 86 b. Ὁ F.J. Gonzalez στὸ ἄρθρο του "How is the Truth of Beings in the Soul? Interpreting *Anamnesis* in Plato", *Elenchos*, 28 (2007), 275-301, συνοψίζει τὶς ἑρμηνεῖες ποὺ ἔχουν δοθεῖ γιὰ τὸ συγκεκριμένο χωρίο καὶ τὶς κατατάσσει σὲ ἕξι κατηγορίες. Ἡ φράση «ἀεὶ ἡ ἀλήθεια ἡμῖν τῶν ὄντων ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ» ἔχει ἑρμηνευθεῖ ὡς ἑξῆς: 1) «κάποιες γνωστὲς προτάσεις γιὰ τὰ ὄντα πάντα ὑπάρχουν μέσα στὴν ψυχή» (σ. 276-278), 2) «κάποιες ἀληθεῖς δόξες γιὰ τὰ ὄντα πάντα ὑπάρχουν μέσα στὴν ψυχή» (σ. 278-280), 3) «μία μὴ προτασιακὴ διορατικότητα τῶν ὄντων ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχή» (σ. 280), 4) «ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχὴ ὡς κάτι ἐντελῶς κρυφὸ καὶ μὴ διαθέσιμο» (σ. 280-283), 5) «εἶναι σὰν ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων νὰ ὑπῆρχε πάντα μέσα στὴν ψυχή» (σ. 283) καὶ 6) «ὁ Σωκράτης δὲν ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων πάντα ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχή» (σ. 283-285).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΦΑΙΔΩΝ: ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ «*ΓΝΩΣΙΝ*» ΩΣ «*ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ*»

Ὁ διάλογος *Φαίδων* [*ἢ περὶ ψυχῆς, ἠθικός*][1] εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μελετημένους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα. Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς καὶ τὶς μέρες μας ἔχει ἀσκήσει βαθύτατη ἐπίδραση τόσο στοὺς φιλοσοφικοὺς κλάδους τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς γνωσιολογίας ὅσο καὶ στὴ θεολογία. Ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν ἐντάσσεται στὰ ἔργα τῆς μεσαίας συγγραφικῆς περιόδου τοῦ φιλοσόφου[2], μιᾶς περιόδου στὴν ὁποία ὁ Πλάτων ἔχει πλέον πάρει μιὰ σχετικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς διδασκαλίες τοῦ Σωκράτη τῆς ἱστορίας καὶ ἀποφασίζει νὰ διατυπώσει τὶς δικές του φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις, χωρίς, ὅμως, νὰ «αἰσθάνεται καμιάν ἀνάγκη νά ἀποκόψει τον προσωπικό του δεσμό μέ τόν Σωκράτη»[3], γι' αὐτὸ καὶ ὁ Σωκράτης παραμένει κεντρικὸ πρόσωπο στοὺς περισσότερους πλατωνικοὺς διαλόγους. Στὸν *Φαίδωνα*, διὰ στόματος Σωκράτη, ἀναπτύσσεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁλοκληρωμένα καὶ μὲ σαφήνεια ἡ μεγαλεπήβολη σύλληψη τῆς θεωρίας τῶν *εἰδῶν* ἢ *ἰδεῶν*[4].

Ὁ *Φαίδων* εἶναι ἕνας διάλογος στὸν ὁποῖο γίνεται ἀφήγηση τῆς συζήτησης ποὺ ἔκανε ὁ Σωκράτης μέσα στὸ δεσμωτήριο, κατὰ τὴν τελευταία

---

[1] Διογ. Λ., III. 58.

[2] Ὁ H. Thesleff στὸ ἔργο του *Studies in Platonic Chronology* παραθέτει πορίσματα ἐρευνῶν τῶν σπουδαιότερων ἐρευνητῶν ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης καὶ περιοδολόγησης τῶν πλατωνικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τὸ 1792 ὡς τὸ 1981. Μὲ εὐκολία διαπιστώνεται ὅτι ὁ *Φαίδων* κατατάσσεται ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἐρευνητὲς στὴ μεσαία συγγραφικὴ περίοδο τοῦ φιλοσόφου (σ. 7-17). Γιὰ τὸ πρόβλημα, γενικότερα, τῆς χρονολόγησης καὶ περιοδολόγησης τῶν πλατωνικῶν ἔργων βλ. ἐνδεικτικὰ L. Brandwood, *The Chronology of Plato's Dialogues*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990· Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, σ. 91-93.

[3] Βλ. Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, σ. 90.

[4] Βλ. σχετ. D. Ross, *Plato's Theory of Ideas*, Oxford, Clarendon Press, 1951, rpt.1963, σ. 22-36· G. Martin, *Πλάτων*, Μτφρ. Φ. Πρεβεδούρου, Μτφρ. Αρχαίων Κειμένων Β. Παπαδή, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 1991, σ. 99.

ἡμέρα τῆς ζωῆς του, λίγο πρὶν πιεῖ τὸ κώνειο, μὲ τὸν Ἐχεκράτη καὶ τὸν Φαίδωνα, ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς κύριους συνομιλητές του, καθὼς καὶ μὲ τὸν Κέβητα, τὸν Σιμμία καὶ τὸν Κρίτωνα. Ὁ Ἐχεκράτης, ἕνας ἀπὸ τοὺς θαυμαστὲς τοῦ Σωκράτη, ὑποδέχεται στὴν πόλη του, τὸν Φλειούντα, τὸν Φαίδωνα ἀπὸ τὴν Ἠλεία. Ὁ Φαίδων ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τῶν τελευταίων στιγμῶν ποὺ πέρασε ὁ Σωκράτης στὸ δεσμωτήριο καὶ ὁ Ἐχεκράτης τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ ἐξιστορήσει τὸ τέλος τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου καί, ἰδιαίτερα, νὰ τοῦ ἀφηγηθεῖ ὅ,τι ὁ Σωκράτης εἶπε προτοῦ καταλήξει[5]. Ἔτσι, στὸν *Φαίδωνα* βλέπουμε τὸν Σωκράτη νὰ θίγει λίγο πρὶν τὸν θάνατό του, μεταξὺ ἄλλων, ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, τὸ πρόβλημα, δηλαδή, περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Βασικὸ ἔργο τοῦ ἀληθινοῦ φιλοσόφου, ὅπως αὐτὸ ἀναφέρεται στὸν *Φαίδωνα*, εἶναι ἡ «μελέτη θανάτου»[6], ἀφοῦ γιὰ τὸν φιλόσοφο ὁ θάνατος «αποτελεί μία ευπρόσδεκτη απελευθέρωση της ψυχής από το μίασμα του σώματος»[7]. Ἡ μελέτη θανάτου, ἤτοι ἡ ἄσκηση στὸν θάνατο, δηλώνει, σύμφωνα μὲ τὸν P. Hadot[8], τὸ κουράγιο ποὺ ἔχει «ἕνας ἄνθρωπος ποὺ πέρασε τὴ ζωή του μέσα στὴ φιλοσοφία» νὰ πεθάνει. Αὐτὸς ὀφείλει, «καθ' ὅσον δύναται»[9] καὶ «ὅτι μάλιστα»[10] νὰ ἀφήσει τὸ σῶμα, νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις καὶ νὰ ἀναζητήσει τὴν ἀλήθεια μόνον «ἐν τῷ λογίζεσθαι»[11],

---

[5] Κριτικὴ παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τοῦ διαλόγου *Φαίδων* καὶ κατατοπιστικὴ εἰσαγωγὴ στὴν ἐν γένει προβληματική του βλ. ἐνδεικτικὰ A.E. Taylor, *Πλάτων*, σ. 165-181· Ε. Παπανοῦτσος, *Πλάτων. Φαίδων*, στό: Ε. Παπανοῦτσος - Β. Τατάκης, *Πλάτων, Φαίδων-Πρωταγόρας, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, Ἐπιμ. Ε. Παπανοῦτσος, Ἀθήνα, Ἑβδομηκοντάς, Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων «Δαίδαλος» - «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», 13', 2004 [1939[1]], σ. 10-36· Θ.Γ. Μαυρόπουλος, *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 407-417.

[6] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 81 a1. Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση αὐτῆς τῆς πλατωνικῆς φράσης βλ. Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι, χ. ἐκδ., 1970[5] [1941[1]], σ. 267-310.

[7] Βλ. J. Annas, *Πλάτων. Ὅλα ὅσα πρέπει να γνωρίζετε*, μτφρ. Ε. Λεοντσίνη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006 [ἀγγλ. πρωτότ. 2003], σ. 92.

[8] *Τί εἶναι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία*, μτφρ. Ἄντα Κλαμπατσέα, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἴνδικτος, 2002 [γαλλ. πρωτότ. 1995], σ. 99.

[9] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 64 e5.

[10] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 65 c7, 66 a4.

[11] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 65 c2.

ὄντας βέβαιος ὅτι οἱ αἰσθήσεις «μὴ ἀκριβεῖς εἰσι μηδὲ σαφεῖς»[12]. Ἔργο, ἐπίσης, τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἡ *λύσις* καὶ ὁ *χωρισμός*[13] τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὸ καθίσταται δυνατόν, ὅσο ὁ φιλόσοφος βρίσκεται στὴ ζωή, ἀφοῦ ἡ *λύσις* καὶ ὁ *χωρισμός* οὐσιαστικὰ θὰ πραγματοποιηθοῦν μὲ τὴν ἔλευση τοῦ βιολογικοῦ θανάτου.

Ὁ διάγων φιλοσοφικὸ βίο θὰ ὁδηγηθεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, στὴν κατάκτηση τῆς ἀληθινῆς γνώσης, ποὺ εἶναι ἡ γνώση τῶν ἰδεῶν. Τέλεια, ὅμως, γνώση τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν θὰ ἐπιτευχθεῖ μόνον ἀφοῦ ἐπέλθει ὁ φυσικὸς θάνατος, ὅταν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ ἀποκοπεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ μπορέσει, ἔτσι, νὰ θεαθεῖ ξανὰ τὶς ἰδέες χωρὶς διαμεσολάβηση. Αὐτό, βεβαίως, δὲν συνεπάγεται ὅτι ὁ φιλόσοφος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπισπεύσει τὴν *λύσιν* τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα προσφεύγοντας στὴν αὐτοκτονία[14], ἡ ὁποία ἀπαγορεύεται ρητὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα[15].

---

[12] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 65 b4-5.

[13] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 64 b5· 67 e4-5· 69 a9.

[14] Γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς αὐτοκτονίας στὸν *Φαίδωνα* βλ. 61 c - 62 c. Ἡ πλατωνικὴ θέση συνοψίζεται στὴ φράση «μὴ πρότερον αὐτὸν ἀποκτιννύναι δεῖν πρὶν ἀνάγκην τινὰ θεὸς ἀποπέμψῃ». Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ θέση αὐτή, ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτῆμα τῶν θεῶν καὶ ὅπως δὲν θὰ ἄρεσε στὸν ἄνθρωπο ἕνα ὂν ποὺ τοῦ ἀνήκει νὰ ἀφαιρέσει αὐτοβούλως τὴ ζωή του, χωρὶς αὐτὸς νὰ τὸ ἐπιθυμεῖ, ἔτσι καὶ οἱ θεοὶ δὲν θεωροῦν θεμιτὸ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ εἶναι κτῆμα τους, νὰ ἀποφασίζει ἐρήμην τους τὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου του. Ὅπως ἐπισημαίνουν πολλοὶ ἐρευνητές, ἡ ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς ὑπὸ φρούρηση κτῆμα τῶν θεῶν, προέρχεται ἀπὸ τοὺς Ὀρφικούς. Πβ. π.χ. R.D. Archer-Hind, *The Phaedo of Plato: Edited with Introduction, Notes, and Appendices*, New York, Arno Press, 1894[2] [rpt. 1973], σ. 11. Γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ἡ ὀρφικὴ παράδοση στὴν ἀνθρωπολογία καὶ στὶς θρησκευτικὲς ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα βλ. π.χ. W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion. A Study of Orphic Movement*, London, Methuen, 1935 (1952[2]), σ. 156-171 καὶ 238-244· τοῦ ἰδίου, *A History of Greek Philosophy*, Vol. IV, Cambridge, Cambridge University Press, 1962-1981, σ. 338-340· Σ. Λαμπροπούλου, «Περί τινων πυθαγορείων φιλοσοφικῶν προτύπων παρὰ Πλάτωνι», *Πλάτων*, 28 (1976), 44-58, σ. 45 κ.ἑ.· Θ.Γ. Μαυρόπουλος, *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 693-695.

[15] Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Πλάτωνα στὴν αὐτοχειρία βλ. D. Novak, *Suicide and Morality in Plato, Aquinas and Kant*, unpubl. Ph.D. Diss., Georgetown University, 1971, σ. 13-88 καὶ 233-264. Ἐναντίον τῆς αὐτοκτονίας τάσσεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Βλ. σχετ. *Ἠθ. Νικ.* 1138 a 9-13. Στὸν *Φαίδωνα* ἡ θέση γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς αὐτοκτονίας φαίνεται νὰ ἀποδίδεται στὸν Φιλόλαο (61 e). Βλ. ὅμως C.A. Huffman, *Philolaus of Croton: Pythagorian and Presocratic, A Commentary on the Fragment and Testimonia with Interpretive Essays*, Cambridge University Press, 1993, σ. 406-410, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῆς αὐτοκτονίας ἀποτελοῦσε μέρος τῆς διδασκαλίας τοῦ Φιλόλαου.

Ἡ ψυχὴ στὸν *Φαίδωνα* συγγενεύει μὲ τὶς ἰδέες, καθώς, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης, «τῷ μὲν θείῳ καὶ ἀθανάτῳ καὶ νοητῷ καὶ μονοειδεῖ καὶ ἀδιαλύτῳ καὶ ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταὐτὰ ἔχοντι ἑαυτῷ ὁμοιότατον εἶναι ψυχή» (80 b). Στὸν *Φαίδωνα* ὁ Πλάτων ἐκθέτει τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιχειρηματολογίας ποὺ ἀναπτύσσει ὁ Σωκράτης, προκειμένου, τελικά, νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς[16]. Κατὰ τὸν Κ. Βουδούρη[17], ἡ σχέση ὁμοιότητας ποὺ ἔχει ἡ ψυχὴ μὲ τὶς ἰδέες στὸν διάλογο αὐτὸν ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ἡ σχέση αὐτὴ διασαφηνίζεται μὲ τὴ «μελέτη θανάτου» καὶ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Γι' αὐτό, κατὰ τὸν J.L. Ackrill[18], ἡ προϋπαρξη τῆς ψυχῆς, ποὺ ἀποδεικνύεται μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης, δὲν θὰ πρέπει «νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ὡς ἕνας μῦθος ἢ μεταφορά», ἐξ αἰτίας τοῦ αὐστηροῦ ἀποδεικτικοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκτίθεται. Ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα*

---

[16] Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτη (69 c - 84 b) γιὰ τὴν ἐπιδιωκόμενη τελικὴ ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι τὰ ἑξῆς: α) τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἐναντίων (70 c - 72 e), β) τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης (72 e3 - 77 a5) καὶ γ) τὸ ἐπιχείρημα τῆς ὁμοιότητας τῆς ψυχῆς μὲ τὰ «ὄντως ὄντα» (78 b - 80 e). Ἐνδιαφέρουσα παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτῶν βλ. π.χ. K. Bormann, *Πλάτων*, μτφρ. Ι. Καλογεράκος, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, 2006 [γερμ. πρωτότ. 2003], σ. 131-182. Σύμφωνα μὲ τὸν R. Hackforth, ἐπιχειρήματα γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Φαίδωνα*, ἀπαντοῦν ἐμμέσως στὸν *Μένωνα*, στὸ *Συμπόσιον*, στὴν *Πολιτείαν*, στὸν *Φαῖδρον*, στὸν *Τίμαιον* καὶ στοὺς *Νόμους* (*Plato's Phaedo, Translated with Introduction and Commentary,* New York, Bobbs - Merril, 2001, σ. 19-24). Κατὰ τὸν T.A. Szlezák, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν *Φαίδωνα* ποὺ εἶναι ἔργο ἀφιερωμένο στὴν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, σύντομες ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἀπαντοῦν «στὴν *Πολιτεία* (608C-611A), στὸν *Φαῖδρο* (245C-246A) καὶ στοὺς *Νόμους* (894E-896B)» (*Τί ὀφείλει ἡ Εὐρώπη στοὺς Ἕλληνες: Ἡ θεμελίωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα*, μτφρ. Ὁμάδα Συνεργατῶν τῆς «Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης Ἕλλης Λαμπρίδη» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Γεν. ἐπιμ.: Λ.Γ. Μπενάκης, Κ. Γαρίτσης, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κ.Ε.Ε.Φ., 2012, [γερμ. πρωτότ. 2010], σ. 348, ὑποσ. 2). Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι καὶ ὁ πρώιμος Ἀριστοτέλης, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν διάλογό του *Εὔδημος* [*ἢ Περὶ ψυχῆς*], ἀσχολήθηκε μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, υἱοθετώντας τὶς βασικὲς θέσεις τοῦ Πλάτωνα, χωρίς, ὅμως, νὰ μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ ἀκρίβεια ἂν ἐνστερνίζεται τὶς θέσεις τοῦ δασκάλου του γιὰ τὴν ἀνάμνηση. Βλ. σχετ. Ι.Ρ. Πανέρης, «Ο "Εὔδημος" του Αριστοτέλη σε σχέση με το "Φαίδωνα" του Πλάτωνα», *Φιλόλογος*, 6 (1982), 254-268, σ. 267.

[17] *Ψυχὴ καὶ πολιτεία. Ἔρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Διδακτ. διατρ., 'Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου', 7', Ἐν Ἀθήναις, Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή, 1970, σ. 39.

[18] "Anamnesis in the *Phaedo*: Remarks on 73c-75c", στό: J.L. Ackrill (ed.), *Essays on Plato and Aristotle*, Oxford, Clarendon Press, 1997, 13-32, σ. 13.

ἀποσυνδέει τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ἀπὸ κάθε πλαίσιο μυθικῆς ἀφήγησης, γεγονὸς ποὺ συνιστᾶ μιὰ μεγάλη διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἡ ἀνάμνηση παρουσιάζεται στὸν *Μένωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον*[19].

Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὑπῆρξαν ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τὸ ἀποδεικτικὸ πλαίσιο τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα* καὶ ἀντιλήφθηκαν τὴ θεωρία αὐτὴ ὡς ἕνα «ἀστεῖο» τοῦ Πλάτωνα, τὸ ὁποῖο, ἐνδεχομένως, ἔχει σοφιστικὲς καταβολές[20], μὲ στόχο τὴν ἐξαπάτηση[21]. Παρὰ τὴν προβολὴ τῆς ἄποψης ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα* ἀποτελεῖ «ἀστεῖο τῆς μνήμης», πολλοὶ ἐρευνητὲς ἀναγνωρίζουν τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχει ἡ θεωρία αὐτὴ στὸ πλαίσιο τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖο, ὅπως παρατηρεῖ ὁ D. Gallop[22], ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ πλατωνικὰ θέματα. Σύμφωνα μὲ τὸν D. Bostock[23], τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης εἶναι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ἐπιχείρημα στὸν *Φαίδωνα* καὶ αὐτὸ ποὺ παρουσιάζει τὸν μεγαλύτερο βαθμὸ δυσκολίας. Ὁ L.P. Gerson[24], ἐξ ἄλλου, ἐξαίρει τὴ σπουδαιότητά του καὶ ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει «θὰ ἦταν δύσκολο νὰ σκεφθοῦμε ἕνα ἄλλο ἐπιχείρημα μέσα στὸ πλατωνικὸ *corpus*, τὸ ὁποῖο νὰ περιλαμβάνει σὲ τόσο πυκνὴ μορφὴ τόσες πολλὲς ἀπὸ τὶς διδασκαλίες, ποὺ τὶς θεωροῦμε κατὰ βάση πλατωνικές», δηλαδὴ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, τὴ θεωρία τῶν χωριστῶν ἰδεῶν καὶ τῆς περιορισμένης ἀλήθειας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καθὼς καὶ τὴν πρόσκτηση τῆς γνώσης μέσῳ τῆς ἀνάμνησης.

---

[19] Γιὰ τὴ σχέση τοῦ μύθου μὲ τὴν ἀνάμνηση στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα βλ. M. Latona, "The Tale is Not My Own (*οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος*): Myth and Recollection in Plato", *Apeiron*, 37 (2004), 181-210.

[20] Βλ. W.S. Cobb, "Anamnesis: Platonic Doctrine or Sophistic Absurdity?" *Dialogue*, 12 (1973), 604-28.

[21] Γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ὡς «δόγμα ἀπάτης», ποὺ ἐντάσσεται σὲ ἕνα μυθικὸ πλαίσιο, βλ. R. Weiss, *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, σ. 7. Πβ. J.A. Ariety, "A Dramatic Interpretation of Plato's *Phaedo*", *Illinois Classical Studies*, 11 (1986), 129-142, σ. 132.

[22] *Plato, Phaedo, Translated with Notes*, "Clarendon Plato Series", Oxford, Clarendon Press, 1975, σ. 113.

[23] *Plato's Phaedo*, Oxford, Oxford University Press, 1992[3] [1986[1]], σ. 60.

[24] "The Recollection Argument Revisited", *Apeiron*, 32 (1999), 1-15, σ. 1.

Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα*, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, παρουσιάζεται μόνο ὡς μία πιθανὴ ἑρμηνεία τῆς μάθησης[25]. Στὸν *Φαίδωνα*, ὅμως, παρέχεται μιὰ ἀπόδειξη τῆς θεωρίας αὐτῆς, ποὺ στηρίζεται σὲ λογικὰ θεμέλια καὶ ἐγείρει ἀξιώσεις ἀξιοπιστίας. Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα* παρουσιάζει διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη στὸν *Φαίδωνα* καὶ αὐτὸ ἐπισημάνθηκε ἀπὸ διάφορους ἐρευνητές. Κατὰ τὸν D. Bostock[26], γιὰ παράδειγμα, στὸν *Μένωνα* ὁ Πλάτων ἐκθέτει πειραματικὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ἐνῶ στὸν *Φαίδωνα* παύει νὰ ἔχει οἱονδήποτε δισταγμὸ γιὰ τὴν ἐγκυρότητά της. Κατὰ τὸν R.N. Osei[27], ἡ ἀνάμνηση «τοποθετεῖται στὸν *Μένωνα* γιὰ νὰ φανεῖ μὲ ποιὸν τρόπο ἕνα ἄτομο σημειώνει πνευματικὴ πρόοδο», ἐνῶ στὸν *Φαίδωνα* γίνεται ἀναφορὰ σὲ αὐτὴν γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ προϋπαρξη τῆς ψυχῆς.

Τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα* (72 e-77 a)[28] εἰσάγεται στὴ συζήτηση ἀπὸ τὸν Κέβητα καὶ ἀναπτύσσεται μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Σιμμία καὶ τοῦ Σωκράτη. Ὁ A. Cameron[29] στηριζόμενος, μεταξὺ ἄλλων, στὸ γεγονὸς ὅτι

---

[25] Βλ. D. Scott, *Recollection and Experience. Plato's Theory of Learning and Its Successors*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1995, σ. 53, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι «τίποτα στὸν *Μένωνα* δὲν ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἀνάμνηση χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμφάνιση τῶν προ-φιλοσοφικῶν μας κρίσεων».

[26] *Plato's Phaedo*, σ. 113.

[27] "The Argument for Recollection in the *Phaedo*: A Defence of the Standard Interpretation", *Scholia*, 10 (2001), 22-37, σ. 35-37.

[28] Κατὰ τὸν D. Bostock, ἡ «καρδιὰ τοῦ ἐπιχειρήματος» εἶναι ἀπὸ τὸ 74 a9 ἕως τὸ 75 c5. Πρόκειται, δηλαδή, γιὰ ἕνα χωρίο ποὺ καταλαμβάνει ἔκταση λιγότερη ἀπὸ δύο σελίδες μέσα στὸ σύνολο τοῦ διαλόγου (*Plato's Phaedo*, σ. 60 καὶ 101).

[29] *The Pythagorean Background of the Theory of Recollection*, Menasha, Wisconsin, George Banta Publishing Company, 1938, σ. 44-45, καὶ ἰδιαίτερα ὑποσ. 23 στὴ σ. 44. Κατὰ τὸν A. Cameron, ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἀνάμνηση ἀνάγεται στὴν «πυθαγόρεια παράδοση περὶ μνήμης». Ὁ Cameron συγκλίνει μὲ τὸν Wilamowitz ὡς πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Πυθαγόρας ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Ἕλληνας στοχαστὴς ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν ἰδέα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, στὸ πλαίσιο τῆς διδασκαλίας του γιὰ τὴ μετενσάρκωση τῶν ψυχῶν (σ. 5-6). Ὁ Cameron διατείνεται, ἐπίσης, ὅτι ἀκόμη καὶ τὸ πρῶτο ἐπιχείρημα ποὺ συναντοῦμε στὸν *Φαίδωνα* γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἤτοι τὸ ἐπιχείρημα τῶν ἐναντίων (βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 70 c - 72 e), ἀνάγεται στοὺς Πυθαγορείους (σ. 27. Πβ. H. Cherniss, Βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου *The Pythagorean Background of the Theory of Recollection*, ὑπὸ A. Cameron, στό: L. Tarán (ed.), *Selected Papers*, σ. 101-102). Βλ. ἐπίσης T. Ebert, *Sokrates als Pythagoreer und die Anamnesis in Platons "Phaidon"*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994, ὅπου ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του οἰκειοποιήθηκε ἀλλότρια φιλοσοφικὰ δόγματα, παρουσιάζοντάς τα ὡς δικά του, ὅπως γιὰ

ὁ Κέβης καὶ ὁ Σιμμίας εἶναι πυθαγόρειοι ἐξέφρασε μὲ βεβαιότητα τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Πλάτων «δανείζεται» τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ἀπὸ τὴν εὐρύτερη πυθαγόρεια παράδοση. Ὡστόσο, ἐξ ἀρχῆς ὁ Κέβης, καὶ προτοῦ παρουσιάσει τὸ ἐπιχείρημα, ἀποδίδει τὴν «πατρότητά» του στὸν ἴδιο τὸν Σωκράτη, ἀφοῦ ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγει, ὁ Σωκράτης συνήθιζε συχνὰ στὶς ὁμιλίες του νὰ ἀναφέρεται σὲ αὐτό[30].

Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, «ἡ μάθησις οὐκ ἄλλο τι ἢ ἀνάμνησις τυγχάνει οὖσα»[31] καὶ ὅ,τι μαθαίνουμε ἐμεῖς ὡς ἄνθρωποι στὴν ἐπίγεια ζωή μας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνάμνηση ὅσων ἔχουμε μάθει σὲ ἕνα προηγούμενο στάδιο ὕπαρξης, καὶ τώρα ἁπλῶς τὰ θυμόμαστε. Γιὰ νὰ ἰσχύει, ὅμως, ἡ προαναφερθεῖσα γνωσιοθεωρητικὴ πρόταση τοῦ Πλάτωνα θὰ πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ προϋπῆρχε τῆς ἐνσωμάτωσής της[32]. Ἔχοντας ὡς βάση αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, ἐνδεχομένως, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει καὶ ὅταν ἀκόμη ἀπολέσουμε τὴν «ἰδιότητα» τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης μὲ τὸν θάνατο. Ἀπὸ αὐτὸ καθίσταται σαφὲς ὅτι δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητας νὰ ἀποφανθοῦμε γιὰ τὴν μετὰ θάνατον ὕπαρξη τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ μὲ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα* ἀποδεικνύεται τὸ ἥμισυ

παράδειγμα τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ποὺ ἔχει, κατὰ τὴ γνώμη του, πυθαγόρεια προέλευση. Πβ. F. Gonzalez, Βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου *Sokrates als Pythagoreer und die Anamnesis in Platons "Phaidon"*, ὑπὸ Th. Ebert, *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), 452-454, καὶ ἰδιαιτέρως σ. 452-453. Γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀνάμνηση στὸν Πυθαγόρα καὶ στὸν Πλάτωνα δὲν ἔχει κοινὰ σημεῖα βλ. Σ. Λαμπροπούλου, «Περί τινων πυθαγορείων φιλοσοφικῶν προτύπων παρὰ Πλάτωνι», καὶ ἰδιαιτέρως σ. 56. Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἔχουν ἐπισημανθεῖ καὶ ἰνδικὲς καταβολὲς ὡς πιθανὲς γιὰ τὴν πατρότητα τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης. Βλ. σχετ. A. Coomaraswamy, "Recollection, Indian and Platonic", *Supplement to the Journal of the American Oriental Society*, 64 (1944), 1-29.

[30] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 72e: «Καὶ μὴν, ἔφη ὁ Κέβης ὑπολαβών, καὶ κατ' ἐκεῖνόν γε τὸν λόγον, ὦ Σώκρατες, εἰ ἀληθής ἐστιν, ὃν σὺ εἴωθας θαμὰ λέγειν». Σύμφωνα μὲ τὸν Εὐ. Παπανοῦτσο, ἐδῶ ἔχουμε ἕναν ὑπαινιγμὸ ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, τὴν ὁποία ὁ Πλάτων γιὰ πρώτη φορὰ ἐκθέτει στὸν *Μένωνα* (81 c κ.ἑ.), ἦταν γνωστὴ στὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του (Ε. Παπανοῦτσος, *Πλάτων. Φαίδων*, στό: Ε. Παπανοῦτσος - Β. Τατάκης, *Πλάτων, Φαίδων-Πρωταγόρας*, σ. 16, ὑποσ. 1. Πβ. Σ. Λεωνίδας, «Ἡ σωκρατικὴ θέση γιὰ τὴ σχέση δασκάλου-μαθητῆ», σ. 376.

[31] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 72 e.

[32] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 77 b: «πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς ἦν ἡμῶν ἡ ψυχή», *Φαίδ.* 72 e-73 a: «Τοῦτο δὲ ἀδύνατον, εἰ μὴ ἦν που ἡμῖν ἡ ψυχὴ πρὶν ἐν τῷδε τῷ ἀνθρωπίνῳ εἴδει γενέσθαι. Ὥστε καὶ ταύτῃ ἀθάνατόν τι ἔοικεν ἡ ψυχὴ εἶναι», *Φαίδ.* 76 e: «οὕτω καὶ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν εἶναι καὶ πρὶν γεγονέναι ἡμᾶς».

ἀπὸ αὐτὸ ποὺ πρέπει, δηλαδὴ μόνον ἡ ὕπαρξη τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν πρὶν τὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου κατάστασή της[33].

Κρίνεται, ἔτσι, ἀπαραίτητο νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει[34] ἀκόμη καὶ μετὰ τὸν θάνατο. Σύμφωνα μὲ τὸν νεοπλατωνικὸ φιλόσοφο Δαμάσκιο[35], ὁ Σωκράτης ἔχει ἤδη ἀποδείξει καὶ τὴν μεταθανάτια ὕπαρξη τῆς ψυχῆς στὸ προηγούμενο ἐπιχείρημα τοῦ διαλόγου[36], σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν γεννηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀντίθετό τους[37]. Στὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ ὁ Σωκράτης, μεταξὺ ἄλλων, διατείνεται ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἀποτελοῦν ἐναλλασσόμενες καταστάσεις τῆς ψυχῆς καὶ ὄχι τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο ἀποσυντίθεται μὲ τὸν θάνατο. Ἡ ψυχή, μὲ ἄλλα λόγια, συνιστᾶ τὸ σταθερὸ καὶ ἄφθαρτο ὑποκείμενο τοῦ ἀντιθετικοῦ ζεύγους ζωὴ-

---

[33] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 77 c: «φαίνεται γὰρ ὥσπερ ἥμισυ ἀποδεδεῖχθαι οὗ δεῖ, ὅτι πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς ἦν ἡ ψυχή». Σύμφωνα μὲ τὸν D.G. Ritchie, ἡ ἀπόδειξη τῆς προγενετήσιας ὕπαρξης τῆς ψυχῆς στὸν *Φαίδωνα* ἐπιτυγχάνεται γρηγορότερα καὶ εὐκολότερα σὲ σχέση μὲ τὴν ἀπόδειξη τῆς «ἐπιβίωσής» της μετὰ θάνατον. Κατὰ τὸν Ritchie, ἐπίσης, «ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα στὸν *Φαίδωνα*, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἐπιχείρημα στὸν *Φαῖδρον*, ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν θάνατον», πρᾶγμα ποὺ ὑποδηλώνει τὴν ἀναγκαιότητα ὕπαρξης τῆς ψυχῆς καὶ πρὶν τὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου ("On Plato's *Phaedo*", σ. 356). Πβ. R.D. Archer-Hind, *The Phaedo of Plato*, σ. xxv, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὴ μετὰ θάνατον ὕπαρξη τῆς ψυχῆς προϋποθέτουν τὴν προγενετήσια ὕπαρξή της μὲ ἕναν, μάλιστα, δογματικὸ τρόπο, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ προϊὸν φιλοσοφικῆς συζήτησης.

[34] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 77 c: «καὶ ἐπειδὰν ἀποθάνωμεν, οὐδὲν ἧττον ἔσται ἢ πρὶν γενέσθαι».

[35] *Εἰς Φαίδ.* I, 309: «Ὅτι ὡς πρὸς τὸν δεύτερον λόγον ἀπιδὼν ὁ Σιμμίας οὐκ ἀποδεικνύναι φησὶν αὐτὸν τὸ καὶ ἐπιδιαμένειν ἐν Ἅιδου· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος τὸ πρὸ τῆς γενέσεως. διόπερ ὁ Σωκράτης ἐκ τῶν δύο λόγων συνάγει τὴν μίαν ὅλην ἀπόδειξιν».

[36] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 77 c-d: «Ἀποδέδεικται μέν, ἔφη, ὦ Σιμμία τε καὶ Κέβης, ὁ Σωκράτης, καὶ νῦν, εἰ θέλετε συνθεῖναι τοῦτόν τε τὸν λόγον εἰς ταὐτὸν καὶ ὃν πρὸ τούτου ὡμολογήσαμεν, τὸ γίγνεσθαι πᾶν τὸ ζῶν ἐκ τοῦ τεθνεῶτος. εἰ γὰρ ἔστιν μὲν ἡ ψυχὴ καὶ πρότερον, ἀνάγκη δὲ αὐτῇ εἰς τὸ ζῆν ἰοῦσῃ τε καὶ γιγνομένῃ μηδαμόθεν ἄλλοθεν ἢ ἐκ θανάτου καὶ τοῦ τεθνάναι γίγνεσθαι, πῶς οὐκ ἀνάγκη αὐτὴν καὶ ἐπειδὰν ἀποθάνῃ εἶναι, ἐπειδή γε δεῖ αὖθις αὐτὴν γίγνεσθαι; ἀποδέδεικται μὲν οὖν ὅπερ λέγετε καὶ νῦν». Στὸ συγκεκριμένο χωρίο ὁ D. Gallop ἐντοπίζει μία ἀντίφαση ὡς πρὸς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ θεωρεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴν ψυχὴ «ποὺ πάλι ὀφείλει νὰ γυρίσει στὴ ζωὴ» («δεῖ αὖθις αὐτὴν γίγνεσθαι»), ἡ ὁποία ἦταν ἁπλῶς χωρισμένη ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ὄχι νεκρὴ (*Plato, Phaedo*, σ. 136-137). Γιὰ τὴ λέξη «γίγνεσθαι», ὁ R. Hackforth ἐπισημαίνει ὅτι «συχνὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν εἴσοδο τῆς ψυχῆς σὲ ἕνα σῶμα», ἐνῶ τὸ «ἀποθνῄσκειν» γιὰ τὸ χωρισμό της ἀπὸ τὸ σῶμα (*Plato's Phaedo*, σ. 78, ὑποσ. 2).

[37] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.*, 70 c-72 e καὶ 77 c-d, βάσει τῶν ὁποίων συνάγονται τὰ ἀνωτέρω.

θάνατος, πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται ὅτι ἐπιζεῖ τῆς ἐναλλαγῆς ζωῆς καὶ θανάτου[38].

Ἐξετάζοντας τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα, ὁ R.D. Archer-Hind[39] θεωρεῖ πὼς ἀποτελοῦν δύο μισὰ μέρη ἢ δύο σκέλη στὴν προσπάθεια νὰ δοθεῖ μία μόνον ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Τὸ πρῶτο μισὸ παρέχει, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴν ἀπόδειξη γιὰ τὴν προϋπαρξη τῆς ψυχῆς, ἐνῶ τὸ δεύτερο τὴν ἀπόδειξη γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ὕπαρξής της καὶ μετὰ τὸν θάνατο. Ἔτσι, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα ἀλληλοσυμπληρώνονται, ἀφοῦ στοχεύουν νὰ ἀποδείξουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἐπιπλέον, σύμφωνα μὲ τὸν R.D. Archer-Hind[40], ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης εἶναι ἰδιαίτερα σημαντική, πρῶτον γιατὶ μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶχε πρωτύτερα γνωρίσει τὶς ἰδέες[41], καὶ δεύτερον γιατὶ συνδέει τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, πάνω στὴν ὁποία τελικὰ θεμελιώνεται καὶ ἡ ἀϊδιότητα τῆς ψυχῆς. Μὲ τὸν συνδυασμὸ αὐτῶν τῶν δύο ἐπιχειρημάτων, συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἐπισημαίνει ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Ὀλυμπιόδωρος[42], ὅτι «πολυχρονιωτέρα ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, εἴ γε καὶ προϋπάρχει αὐτοῦ καὶ μεθυπάρχει».

Κατὰ τὸ διάστημα πρὶν τὴν ἐνσάρκωσή της, ἡ ψυχὴ γνώρισε τὰ *ὄντως ὄντα* ἢ *εἰλικρινῶς ὄντα*, δηλαδὴ τὶς ὑπεραισθητὲς ἰδέες. Ὁ κόσμος στὸ πλαίσιο τῆς δυϊστικῆς ὀντολογίας τοῦ Πλάτωνα χωρίζεται, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, σὲ αἰσθητὸ καὶ νοητό. Κατὰ τὸν R.N. Osei[43], ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης δὲν θὰ

---

[38] Τὰ ἀνωτέρω συνάγονται ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται στὸ χωρίο 71 d-72 e τοῦ *Φαίδωνος*.

[39] *The Phaedo of Plato*, σ. 45.

[40] *Ὅ.π.*, σ. xvii.

[41] Γιὰ μία ἐνδιαφέρουσα ἑρμηνεία τῆς θέσης ὅτι ἡ ἀνάμνηση στηρίζεται στὴν ὀντολογικὴ συνάφεια μεταξὺ τῆς ψυχῆς μας καὶ τῶν ἰδεῶν βλ. M. Rousseau, "Recollection as Realization—Remythologizing Plato", *Review of Metaphysics*, 35 (1981), 337-348.

[42] *Εἰς Φαίδ.* 11 1^{6-7}.

[43] "The Argument for Recollection in the *Phaedo*: A Defence of the Standard Interpretation", σ. 32. Γιὰ τὸν τρόπο ποὺ προβάλλεται ὁ ὀντολογικὸς καὶ ὁ ἀνθρωπολογικὸς δυϊσμὸς στὸ πλατωνικὸ ἔργο βλ. ἐνδεικτικὰ *Φαίδ.*, 64 c-67 b, 74 a-76 a, 80 b· *Φαῖδρ.*, 247c-e, 249 d-250 b· *Πολιτ.*, 585 c-d, 509 d· *Φίληβ.*, 58 e-59 c· *Τίμ.*, 28 a-29 c. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ἐνδεικτικὰ L.P. Gerson, "Platonic Dualism", *The Monist*, 69 (1986), 352-369· T.M. Robinson, «Τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του πλατωνικού δυϊσμού ψυχής-σώματος στα πλατωνικά έργα», μτφρ. Ε. Καραμπατζάκη, *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 17

μποροῦσε νὰ σταθεῖ χωρὶς τὴν ὑπόθεση τῆς ὕπαρξης τῶν ἰδεῶν καὶ τὸν διπλασιασμὸ τοῦ κόσμου, στὸν ὁποῖον προέβη ὁ Πλάτων. Στὴ διάκριση μεταξὺ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου ἀντιστοιχεῖ ἡ διάκριση μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος. Ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα[44], μὲ τὴν ψυχὴ νὰ συγγενεύει μὲ τὸν ὑπεραισθητὸ κόσμο καὶ τὸ σῶμα μὲ τὸν αἰσθητό. Ὅταν βρίσκονται μαζὶ ψυχὴ καὶ σῶμα, ἡ φύση προστάζει «τῷ μὲν δουλεύειν καὶ ἄρχεσθαι... τῇ δὲ ἄρχειν καὶ δεσπόζειν», ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι κάτι «ὅμοιον τῷ θείῳ», ἐνῶ τὸ σῶμα «ὅμοιον τῷ θνητῷ».

Ἡ συγγένεια τῆς ψυχῆς μὲ τὸν νοητὸ κόσμο διασαφηνίζεται πλήρως στὸ τρίτο ἐπιχείρημα τοῦ διαλόγου *Φαίδων*, διὰ τοῦ ὁποίου, σύμφωνα μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη, ἀποδεικνύεται ἀπολύτως ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς[45] καὶ ἔτσι ἐπιτυγχάνεται ὁ τελικὸς στόχος τοῦ συγκεκριμένου διαλόγου. Γιὰ νὰ ὁδηγηθεῖ στὴν ἐν λόγῳ ἀπόδειξη ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὡς δεδομένο ὅτι ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία ὡς αἰώνια καὶ ἄφθαρτη, προσδίδει στὴν ψυχή, ποὺ μετέχει σὲ αὐτήν, τὰ ἴδια χαρακτηριστικά. Ἡ συγγένεια, ἐπίσης, τῆς ψυχῆς μὲ τὶς ἰδέες τὴν καθιστᾶ ἱκανὴ νὰ τὶς *γνωρίζει*. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀρχὴ *ὅμοιον-ὁμοίῳ*, ποὺ ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικὴ στὴ *γνωσιοθεωρία* τοῦ Ἐμπεδοκλῆ[46], κατέχει σπουδαία θέση καὶ στὴ *γνωσιοθεωρία* τοῦ Πλάτωνα. Στὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ὅπως εὔστοχα ἐπισημαίνει ὁ Εὐ. Παπανοῦτσος[47] ἡ «"ψυχολογία" καὶ *γνωσιολογία* ἀδελφώνονται μέσα εἰς τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς φθάνει εἰς τὴν ἀποκορύφωσίν της».

(1998), 73-92· G. Reale, *A History of Ancient Philosophy*, II. *Plato and Aristotle*, Edited and Translated by J.R. Catan, Albany, State University of New York Press, 1990, σ. 57-60.

[44] Γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς σῶμα καὶ ψυχὴ μαζί, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα, βλ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, σ. 71-77. Σύμφωνα, ὅμως, μὲ τὴν σωκρατικὴ ἀνθρωπολογία «μηδὲν ἄλλο τὸν ἄνθρωπον συμβαίνει ἢ ψυχὴν» (*Ἀλκ.* 130 c), ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ταυτίζεται μὲ τὴν ψυχή του. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Η σωκρατική θεώρηση για τον άνθρωπο», *Ευδικία*, 9 (2009), 51-62, καὶ εἰδικότερα σ. 58-59.

[45] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 80 d-e. Γιὰ τὶς θεμελιώδεις προϋποθέσεις, ποὺ διασφαλίζουν τὴν ἀπόδειξη τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς στὸ τρίτο ἐπιχείρημα τοῦ *Φαίδωνος* βλ. K. Bormann, *Πλάτων*, σ. 173-174.

[46] Βλ. σχετ. DK 31 A 86. 10 καὶ DK 31 B 109.

[47] *Πλάτων, Φαίδων*, σ. 19-20.

Ὅ,τι ἀποκαλεῖται ἀνθρώπινο ὂν εἶναι προϊὸν σύνθεσης, ἀφοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα. Ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ φορέας τῆς ζωῆς[48] καὶ ὅσο βρίσκεται ἐντὸς τοῦ σώματος, τὸ σῶμα παραμένει ζωντανό. Ἡ ἔλευση τοῦ θανάτου ἀποτελεῖ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὸν χωρισμὸ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, γιὰ νὰ ἐπέλθει, δηλαδή, ἡ *λύσις* καὶ ὁ *χωρισμός*[49]. Στὸ χωρίο 66 b-e τοῦ *Φαίδωνος* τὸ σῶμα θεωρεῖται αἰτία πολλῶν δεινῶν, ποὺ συμβαίνουν στὴν ἀνθρώπινη ζωή, ἐξ αἰτίας τῶν ἀναρίθμητων φροντίδων ποὺ χρειάζεται καὶ τῆς διατροφῆς ποὺ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συντήρησή του. Ἀρρώστιες, ἔρωτες, φόβοι, πόλεμοι[50], πολιτικὲς ἀναταραχὲς καὶ μᾶχες ὀφείλουν τὴν ὕπαρξή τους στὶς ἐπιθυμίες τοῦ ἀνθρώπινου σώματος. Ἔτσι ἐπιδιδόμεθα στὴν ἀπόκτηση ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἐξ αἰτίας τοῦ σώματος, «δουλεύοντες τῇ τούτου θεραπείᾳ». Ὅλη αὐτὴ ἡ πολυπραγμοσύνη ἀπορροφᾶ τὸν χρόνο μας καὶ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Ἀκόμα καὶ ἂν κάποτε, παραμελώντας τὸ σῶμα, θελήσουμε νὰ ἑστιάσουμε τὸ ἐρευνητικό μας ἐνδιαφέρον σὲ ἕνα ἀντικείμενο, τὸ σῶμα μπαίνει στὴ μέση, μᾶς ἐνοχλεῖ καὶ προκαλεῖ θόρυβο καὶ ταραχή, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν μποροῦμε νὰ ἀντικρίσουμε καθαρὰ τὴν ἀλήθεια. Γιὰ νὰ κατακτήσουμε, ἔτσι, τὴν ἀληθινὴ γνώση, κρίνεται ἀπαραίτητο «ἀπαλλακτέον αὐτοῦ (sc. τοῦ σώματος) καὶ αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεατέον αὐτὰ τὰ πράγματα» (66 d-e).

Ὅπως, ἤδη, ἀναφέρθηκε, ἡ ψυχή, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, κατὰ τὴν ἐνσωμάτωσή της τὴ στιγμὴ τῆς γέννησης λησμόνησε κάθε γνώση τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ ποὺ πρὶν κατεῖχε. Αὐτὸ ποὺ ἀπομένει, λοιπόν, στὴν ἐπίγεια ζωή, ὥστε νὰ μὴν παραμείνει ὁ ἄνθρωπος στὸ στάδιο τῆς ἀμάθειας ἢ τῆς ἡμιμάθειας, εἶναι νὰ ἀνακτήσει τὴν λησμονημένη αὐτὴ γνώση μέσῳ τῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης.

Κατὰ τὸν Ὀλυμπιόδωρο[51], στὸν σχολιασμὸ ποὺ κάνει ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης πλατωνικῆς διδασκαλίας, ἡ «ἀνάμνησις» ὁρίζεται ὡς

---

[48] Βλ. σχετ. Πλάτ., *Φαίδ.* 105 d, 106 d· *Κρατ.* 399 d-e· *Πολιτ.* 353d.

[49] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 64 b5· 67 e4-5· 69 a9.

[50] Οἱ πόλεμοι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, γίνονται «διὰ... τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν» (*Φαίδ.* 66 c).

[51] *Εἰς Φαίδ.* 11 3-5.

«ἀνανέωσις μνήμης, ὡς τοὔνομα δηλοῖ» καὶ ὡς «παλιγγενεσία τις τῆς γνώσεως», ποὺ συνδέεται μὲ τὴ μνήμη καὶ τὴ λήθη. Ἡ μνήμη, ἐπίσης, ὁρίζεται ὡς «πῆξις τῆς γνώσεως», ἡ λήθη ὡς «λήμη τῆς ἡμετέρας γνώσεως», καὶ ἡ ἀνάμνηση εἶναι αὐτὴ ποὺ διακόπτει τὴ λήθη («ἡ γὰρ ἀνάμνησις λήθης διακοπτούσης»). Ἡ πρώτη γνώση «λέγεται μάθησις», ἐνῶ ἀνάμνηση εἶναι «ἡ δευτέρα... γνῶσις τοῦ αὐτοῦ», ἀφοῦ μὲ αὐτὴν «ἀνανεοῦται τὸ παλαιωθέν». Ἀξίζει, ἐπίσης, νὰ ἀναφέρουμε ὅτι γιὰ τὸν Ὀλυμπιόδωρο ἡ ἀθανασία θεωρεῖται ὡς «τῆς... ζωῆς πῆξις». Ἕνας ἄλλος ὑπομνηματιστὴς τοῦ *Φαίδωνος*, ὁ Δαμάσκιος, θεωρεῖ τὴν ἀνάμνηση «ψυχῆς ἐνέργειαν γνωστικὴν δευτέραν μετὰ λήθην ἀναλαμβάνουσαν τὸ γνωστὸν καὶ ὡς οἰκεῖον γνωρίζουσαν»[52]. Κατὰ τὸν Δαμάσκιο, ἡ ἀνάμνηση προβάλλει, ἐπίσης, ὡς «ἀνανέωσις τῆς μνήμης», ποὺ ἕπεται τῆς λήθης, ἡ ὁποία εἶναι τὸ τῆς «γνώσεως γῆρας»[53].

Ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκθέσει σαφέστερα τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης μὲ τὴ συζήτηση ποὺ διεξάγεται ἀνάμεσα στὸν Κέβητα, τὸν Σιμμία καὶ τὸν Σωκράτη. Ἔτσι, στὸ 72 e ὁ Κέβης ξεκινᾶ τὴν ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ἐπισημαίνοντας πὼς ἂν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ μάθηση εἶναι ἀνάμνηση, τότε «ἐν προτέρῳ τινὶ χρόνῳ μεμαθηκέναι ἃ νῦν ἀναμιμνησκόμεθα». Γιὰ νὰ συμβεῖ, ὅμως, αὐτὸ ἡ ψυχή μας, κατ' ἀνάγκη, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε κάπου ἀλλοῦ πρὶν εἰσέλθει στὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Ὁ Κέβης, στὴ συνέχεια (72 e-73 a), παρουσιάζει συνοπτικὰ τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη θεωρία ποὺ ἀπαντᾶ στὸν *Μένωνα* (80 d-86 e). Ὕστερα ἀπὸ τὴ σύντομη παράθεση τῆς θεωρίας, παρεμβαίνει στὴ συζήτηση ὁ Σιμμίας καὶ ζητεῖ ἀποδείξεις γιὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν, ἰσχυριζόμενος πὼς δὲν τὰ συγκράτησε καλὰ στὴ μνήμη του. Κατὰ τὸν R. Hackforth[54], ἡ κακὴ μνήμη τοῦ Σιμμία ἀποτελεῖ ἕνα τέχνασμα γιὰ νὰ καταστεῖ πιὸ φυσικὴ ἡ ἐξήγηση καὶ ἡ ὑπεράσπιση τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σωκράτη. Ὁ Κέβης, μὲ τὴ σειρά του, ἀπαντᾶ στὸν Σιμμία πὼς μιὰ πρώτη ἀπόδειξη γιὰ τὴν

---

[52] *Εἰς Φαίδ.* I, 254.

[53] *Εἰς Φαίδ.* I, 253. Πβ. *ὅ.π.* I, 258: «Ὅτι ὅπου λήθη πρώτως ἐκεῖ καὶ ἀνάμνησις εἴπερ μετὰ μνήμης ἀποβολὴν ἡ ταύτης ἀνανέωσις».

[54] *Plato's Phaedo*, σ. 66.

ὀρθότητα τῆς θεωρίας συνιστᾶ τὸ γεγονὸς «ὅτι ἐρωτώμενοι οἱ ἄνθρωποι, ἐάν τις καλῶς ἐρωτᾷ, αὐτοὶ λέγουσιν πάντα ᾗ ἔχει» καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι ὑπάρχει «αὐτοῖς ἐπιστήμη ἐνοῦσα καὶ ὀρθὸς λόγος»[55].

Στὴ συνέχεια παίρνει τὸν λόγο ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει μὲ τὸν δικό του τρόπο στὸν Σιμμία τὴν ἰσχὺ τῆς θεωρίας, ἀναφέροντας τὸ παράδειγμα τῆς λύρας καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ προσφυγὴ σὲ ἕνα καθημερινὸ παράδειγμα γίνεται, σύμφωνα μὲ τὸν I.N. Robins[56], γιὰ νὰ καταστεῖ περισσότερο σαφὴς ἡ περιγραφὴ τοῦ Σωκράτη καὶ γιὰ νὰ κατανοήσει ὁ Σιμμίας τί εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται «κοινὴ ἀνάμνηση». Σύμφωνα μὲ τὸ συγκεκριμένο παράδειγμα, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ γνωρίζουμε ἕναν ἄνθρωπο καὶ ἄλλο μία λύρα[57]. Οἱ ἐραστές, ὅμως, φαίνεται ὅτι εἶναι σὲ θέση ὅταν δοῦν μία λύρα ἢ ἕνα ἱμάτιο ἢ κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὰ ποὺ συνηθίζουν νὰ μεταχειρίζονται τὰ ἀγαπημένα τους ἀγόρια, συνειρμικὰ νὰ σχηματίζουν στὸ νοῦ τους τὴν εἰκόνα τοῦ παιδιοῦ στὸ ὁποῖο ἀνήκουν. Καθ' ὅμοιο τρόπο, ὅταν κάποιος βλέπει τὸν Σιμμία θυμᾶται τὸν Κέβητα, καὶ «τοῦτο δέ ἐστιν ἀνάμνησις»[58]. Τέτοια παραδείγματα μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν πολλὰ ἀποφαίνεται ὁ Σιμμίας, δείχνοντας ὅτι ἔχει ἀρχίσει νὰ πείθεται στὴν ἐμπειρικὴ ἀπόδειξη τῆς ἀνάμνησης, ποὺ προσπαθεῖ νὰ τοῦ δώσει ὁ Σωκράτης. Ὅταν, ἐπίσης, κάποιος δεῖ ἕνα ζωγραφισμένο ἄλογο καὶ μία λύρα ζωγραφισμένη θυμᾶται κάποιον ἄνθρωπο ἢ κάποια λύρα, ἐνῶ ὅταν δεῖ ζωγραφισμένο τὸν Σιμμία, θυμᾶται τὸν ἴδιο τὸν Σιμμία. Ἄλλοτε, λοιπόν, ἡ ἀνάμνηση ξεκινᾶ ἀπὸ ὅμοια πράγματα καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἀνόμοια[59].

Κατὰ τὸν L.C.H. Chen, ἡ ἀνάμνηση ἔχει ὡς ἀφετηρία της ὅμοια πράγματα, ὅταν ἀπὸ ἕνα αἰσθητὸ ἀντικείμενο ὁδηγούμαστε σὲ κάποιο ἄλλο αἰσθητό, ἐνῶ ἔχει ὡς ἀφετηρία ἀνόμοια, ὅταν ἀπὸ ἕνα αἰσθητὸ ἀντικείμενο

---

[55] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 73 a.

[56] "Recollection and Self-understending in the *Phaedo*", *Classical Quarterly*, 47 (1997), 438-451, σ. 439.

[57] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 73 c: «ἄλλη που ἐπιστήμη ἀνθρώπου καὶ λύρας».

[58] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 73 d.

[59] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 74 a: «κατὰ πάντα ταῦτα συμβαίνει τὴν ἀνάμνησιν εἶναι μὲν ἀφ' ὁμοίων, εἶναι δὲ καὶ ἀπὸ ἀνομοίων». Πβ. *Φαίδ.* 74 c11-d2, 76 a3-4.

ὁδηγούμαστε σὲ μιὰν ἰδέα[60]. Ὁ R. Hackforth[61] ἐπιχειρώντας νὰ ἑρμηνεύσει τὴν ἀνάμνηση, ποὺ ἀφορᾶ ἀνόμοια πράγματα, θεωρεῖ ὅτι ἕνα συγκεκριμένο αἰσθητὸ ἀντικείμενο εἶναι προφανῶς ὅμοιο μὲ τὴν ἰδέα στὴν ὁποία μετέχει. Συνηθίζουμε, ὅμως, νὰ λέμε, ὅπως παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἰδέα καὶ ἡ αἰσθητή της ἔκφανση εἶναι ἀνόμοια, ἐπειδὴ αὐτὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς βαθμίδες ὕπαρξης. Ὁ D. Gallop[62] ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος γιὰ ἀνάμνηση μεταξὺ δύο ἀνομοίων ἀντικειμένων, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση, ὅμως, ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀντικείμενα ἀνήκουν στὴν ἴδια βαθμίδα ὕπαρξης, ἐνῶ γιὰ τὸν J.L. Ackrill[63] ἡ ἀνάμνηση ἀπὸ τὰ ὅμοια ἀντικείμενα δὲν μπορεῖ νὰ παραλληλισθεῖ μὲ τὴν ἀνάμνηση ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀνόμοια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν πλατωνικὴ γνωσιοθεωρία τῆς ἀνάμνησης[64], στὸ ἔργο του *Περὶ Μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*[65] ἐπισημαίνει πώς, ὅταν προσπαθοῦμε νὰ ξαναθυμηθοῦμε κάτι, ὁδηγούμαστε σὲ αὐτὸ εἴτε ἀπὸ κάτι ὅμοιο εἴτε ἀπὸ κάτι ἀνόμοιο εἴτε ἀπὸ κάτι συγγενὲς πρὸς αὐτό.

Γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ ἡ ἀνάμνηση ἔχει ὡς ἀφετηρία της ὅμοια πράγματα, εἶναι φυσικὸ κάποιος νὰ ἐξετάζει ἂν αὐτὸ ποὺ παρατηρεῖ ὑπολείπεται ἢ ὄχι σὲ ὁμοιότητα ἀπὸ τὸ ἀναμιμνησκόμενο. Ὁ Σωκράτης, γιὰ νὰ ἐξηγήσει περαιτέρω τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης στὸν Σιμμία ἀναφέρεται στὴν ἔννοια τῆς ἰσότητας, στὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν

---

[60] *Acquiring Knowledge of the Ideas*, σ. 23.

[61] *Plato's Phaedo*, σ. 68, ὑποσημ. 1.

[62] *Plato, Phaedo*, σ. 118.

[63] "Anamnesis in the *Phaedo*: Remarks on 73c-75c", στό: J.L. Ackrill, *Essays on Plato and Aristotle*, σ. 25.

[64] Βλ. σχετ. Ἀριστ. *Ἀν. πρ.* 67 a21-30· *Ἀν. ὕστ.* 99 b 26-30· *Μ.τ.φ.* 992 b33-993 a2. Γιὰ τὴ στάση τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν πλατωνικὴ γνωσιοθεωρία τῆς ἀνάμνησης βλ. π.χ. Gifford, M., "Aristotle on Platonic Recollection and the Paradox of Knowing Universals: *Prior Analytics* B.21 67α8-30", *Phronesis*, 64 (1991), 1-29· D. Scott, *Recollection and Experience*, σ. 97-101· H. Tarrant, *Recollecting Plato's Meno*, London, Duckworth, 2005, σ. 89- 96.

[65] Βλ. 451 b18-20: «θηρεύομεν νοήσαντες ἀπὸ τοῦ νῦν ἢ ἄλλου τινός, καὶ ἀφ' ὁμοίου ἢ ἐναντίου ἢ τοῦ σύνεγγυς. διὰ τοῦτο γίγνεται ἡ ἀνάμνησις». Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀνάμνησης στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴ σχέση της μὲ τὴ μνήμη καὶ τὴ φαντασία βλ. Ἄ. Κελεσίδου, *Σπουδὲς Ψυχῆς. Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ψυχολογία*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἰδεοθέατρον, 1999, σ. 110-112.

στὸν *Φαίδωνα*, ἀντιστοιχεῖ ἡ ἰδέα ἢ ἀλλιῶς τὸ εἶδος τῆς ἰσότητας[66]. Σύμφωνα μὲ τὸν G. Martin[67], ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητας γιὰ πρώτη φορὰ «εισάγει τη Θεωρία των Ιδεών».

Κατὰ τὸν R.S. Bluck[68], ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἀνάμνηση στὸν *Φαίδωνα* ἀποτελεῖ τὴ βάση «τοῦ ἐπιχειρήματός του γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἰδεῶν», ἐνῶ στὸν *Μένωνα* «τὸ δόγμα τῆς ἀνάμνησης δὲν σχετίζεται μὲ τὶς ἰδέες. Καὶ ὁ D. Gallop[69], ἐπίσης, τονίζει ὅτι στὸν *Μένωνα* δὲν γίνεται καμμία ἀναφορὰ σὲ ἰδέες, ἐνῶ στὸν *Φαίδωνα* αὐτὲς κατέχουν «κεντρικὴ θέση». Ὁ R.S. Bluck[70] εἶναι τῆς γνώμης ὅτι ὁ Πλάτων στὸν *Μένωνα* ἐνδέχεται νὰ εἶχε κατὰ νοῦ μία ἀνάλογη θεωρία μὲ αὐτὴ τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ νὰ μὴν αἰσθανόταν ἀκόμη ἕτοιμος νὰ τὴν εἰσηγηθεῖ καὶ νὰ τὴν προβάλει, ὅπως κάνει ἀργότερα στὸν *Φαίδωνα*, ὅταν ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει τὴν ὀρθότητα τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης καὶ συγχρόνως τὴν προϋπαρξη καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Ἡ ὅλη προσπάθεια ποὺ καταβάλλει ὁ Πλάτων γιὰ νὰ λύσει τὸ ὀντολογικὸ καὶ γνωσιοθεωρητικὸ πρόβλημα, ὅπως πολὺ ὀρθὰ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Bluck[71], ἔχει ἠθικὰ θεμέλια, ἀφοῦ σκοπός του εἶναι «νὰ σώσει τὴν ἐγκυρότητα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν». Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Bluck συνεπάγεται ὅτι ἡ πλατωνικὴ μεταφυσικὴ τίθεται στὴν ὑπηρεσία τῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὸν Κ.Ἰ. Δεσποτόπουλο[72], ἐπίσης, ἐπισημαίνεται ὅτι «οἱ ἰδεατὲς ὀντότητες» καὶ ἡ ἀνάμνηση αὐτῶν, ἀποτελοῦν «ἑδραῖες προϋποθέσεις γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴν

---

[66] Ὅπως εὔστοχα παρατηρεῖ ἡ G. Fine, ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* μέχρι τὸ 102 b δὲν χρησιμοποιεῖ τοὺς ταυτόσημους ὅρους *εἶδος* καὶ *ἰδέα*, ὅταν ἀναφέρεται σὲ οὐσιαστικὰ ἢ ἐπίθετα ποὺ δηλώνουν ἰδέες, δηλαδὴ δὲν λέγει, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἰδέα ἢ τὸ εἶδος τῆς ἰσότητας, ἀλλὰ ἡ ἰσότητα (*Plato on Knowledge and Forms. Selected Essays*, Oxford, Clarendon Press, 2003, σ. 282, ὑποσημ. 60). Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιστοιχίας ἐννοιῶν καὶ ἰδεῶν στὸν Πλάτωνα βλ. D. O'Brien, "Forms and Concepts", στό: E. Moutsopoulos, M. Protopapas-Marneli (eds), *Plato, Poet and Philosopher. In Memory of Ioannis N. Theodorakopoulos*, 193-244.

[67] *Πλάτων*, σ. 104.

[68] *Plato's Phaedo*, London, Routledge and Kegan Paul, 1955, σ. 11.

[69] *Plato, Phaedo*, σ. 115.

[70] *Αὐτόθι*.

[71] *Αὐτόθι*.

[72] *Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθῆναι, Κ.Ε.Ε.Φ., 1997, σ. 164. Πβ. H. Arendt, *Υπόσχεση πολιτικής*, Επιμέλεια και εισαγωγή Τζερόμ Κον, Μτφρ. Κ. Χαλμούκου, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 2009 [ἀγγλ. πρωτότ. 2009], σ. 54.

πράξη». Κατὰ τὸν P. Hadot[73], «οἱ ἰδέες εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα ἀξίες ἠθικές, πάνω στὶς ὁποῖες βασίζονται οἱ κρίσεις μας γιὰ τὰ ἀνθρώπινα» καὶ «ἡ πλατωνικὴ γνώση, ὅπως καὶ ἡ σωκρατική, εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα γνώση ἀξιῶν». Μὲ βάση τὶς συγκλίνουσες ἀπόψεις τῶν ἀνωτέρῳ ἐρευνητῶν θὰ μποροῦσε νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν εἶχε ὡς ἀπώτερο στόχο τὴ λύση τοῦ προβλήματος τῆς πράξης.

Στὴ συνέχεια τῆς ἔκθεσης τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα*, οἱ συνομιλητὲς ἀποδέχονται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση τῆς ἰσότητας ὡς νοητῆς ὀντότητας καὶ προσπαθοῦν νὰ προσδιορίσουν πῶς μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ αὐτὴ ἡ γνώση. Ἀπορρίπτουν τὸ ἐνδεχόμενο ἡ γνώση αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ τοῦ *ἴσου* νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῶν πραγμάτων τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὰ διάφορα ἴσα ξύλα, ποὺ ἔχουμε δεῖ ἢ τὶς ἴσες πέτρες ἢ κάποια ἄλλα ἀντικείμενα, ἀφοῦ «αὐτὸ τὸ ἴσον» (74 a 11-12) διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ αἰσθητὰ ἴσα[74]. Τὸ παράδειγμα τοῦ Πλάτωνα μὲ τὴν ἰσότητα στὶς πέτρες καὶ στὰ ξύλα ἐπιδιώκει νὰ δείξει τὴ σχέση μίας ἰδέας μὲ τὶς ἐπιμέρους ἐκφάνσεις ποὺ αὐτὴ ἔχει στὰ ἀντικείμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου[75]. Ὁ Σωκράτης διατείνεται ὅτι οἱ ἐντυπώσεις ποὺ μᾶς παρέχουν οἱ

---

[73] *Τί εἶναι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία*, σ. 109.

[74] Τὸ χωρίο 74 a-75 b, ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἰδέα τῆς ἰσότητας, δείχνει, κατὰ τὸν R. Ketchum, τὶς πολλὲς βαθμίδες ποὺ ἔχει ἡ γνώση. Κάθε βαθμίδα γνώσης ἔχει καὶ διαφορετικὴ σαφήνεια, μὲ τὴν μεγαλύτερη σαφήνεια νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴ γνώση τῆς ἑκάστοτε ἰδέας γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ("Knowledge and Recollection in the *Phaedo*: An Interpretation of 74 a-74 b", *Journal of the History of Philosophy*, 17 (1979), 243-253, καὶ ἰδιαίτερα σ. 253). Σύμφωνα μὲ τὸν J. Gosling, στὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ *Φαίδωνος* φαίνεται πιὸ καθαρὰ ἀπὸ ὁπουδήποτε ἀλλοῦ ἡ ἄποψη τοῦ Πλάτωνα ὅτι τὰ ἐπιμέρους ὄντα στὸν αἰσθητὸ κόσμο συνιστοῦν ἀτελεῖς μιμήσεις τῶν ἰδεῶν, ἀφοῦ ποτὲ στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν τὶς ἰδιότητες ποὺ φαίνεται πὼς ἔχουν ("Similarity in *Phaedo* 73b seq.", *Phronesis*, 10 (1965), 151-161, σ. 151). Ἐνδιαφέρουσες ἀναλύσεις τοῦ προαναφερθέντος χωρίου βλ. ἐπίσης A.E. Taylor, *Πλάτων*, σ. 226-227· R. Hackforth, *Plato's Phaedo*, σ. 76· R.S. Bluck, *Plato's Phaedo*, σ. 178-179· M.V. Wedin, "αὐτὰ τὰ ἴσα and the Argument at "Phaedo" 74b7-c5", *Phronesis* , 22 (1977), 191-205, καὶ ἰδιαίτερα σ. 202-203, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀντιπαραβάλλει καὶ ἑρμηνεύει τὸ «αὐτὰ τὰ ἴσα», ποὺ ἐντοπίζεται στὸν *Φαίδωνα* καὶ τὸ «αὐτὰ τὰ ὅμοια», ποὺ ἐντοπίζεται στὸν *Παρμενίδην* (129 b1-3)· T. Digby, "The Doctrine of Recollection at *Phaedo* 74 a-75 d: Coherence is Not Enough", *Φιλοσοφία*, 10-11 (1980-1981), 296-303.

[75] D. Sedley, "XII —Form-Particular Resemblance in Plato's *Phaedo*", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 106 (2006), 309-325, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση δὲν ἔχει

αἰσθήσεις γιὰ τὰ πράγματα ποὺ μᾶς περιβάλλουν, μᾶς ξεγελοῦν ὡς πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ φύση τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τὴν ἀλήθειά τους, ἀφοῦ, γιὰ παράδειγμα, πέτρες καὶ ξύλα ποὺ τὰ ἀντιλαμβανόμαστε σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ ὡς ἄνισα, σὲ μιὰ ἄλλη στιγμὴ τὰ ἀντιλαμβανόμαστε ὡς ἴσα. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ὅ,τι ἐκλαμβάνουμε ὡς ἴσο καὶ ἰσότητα σὲ αὐτὸν τὸν κόσμο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν ἰδεατὴ ἰσότητα, ἡ ὁποία εἶναι πάντα ἴδια μὲ τὸν ἑαυτό της[76].

Ὁ Πλάτων φαίνεται πὼς θεωρεῖ ὅτι ὅλες οἱ ἰδέες μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἀνάμνησης. Τὸ ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἐπιλέγει ἐδῶ τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητας, ὀφείλεται, κατὰ τὸν D.A. White[77], στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σχέση ποὺ ἡ ἰδέα αὐτὴ ἔχει, ὡς πρωτότυπο, μὲ τὶς αἰσθητὲς ἐκφάνσεις της γίνεται εὔκολα ἀντιληπτὴ καὶ μπορεῖ, ἔτσι, ἡ σχέση αὐτὴ νὰ γενικευθεῖ καὶ νὰ κατανοηθεῖ γιὰ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες ἰδέες καὶ τὰ ἐνδοκοσμικά τους ἀντίγραφα. Ὁ μηχανισμὸς γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης, ὅσον ἀφορᾶ τὴ σύλληψη τῆς ἰδέας τῆς ἰσότητας, τίθεται σὲ λειτουργία χάρη στὶς ἐντυπώσεις τῆς ἐμπειρικῆς ἰσότητας, τὶς ὁποῖες προσλαμβάνουμε διὰ τῶν αἰσθήσεων. Σύμφωνα μὲ τὸν Ὀλυμπιόδωρο, «ἀπὸ γὰρ τῆς αἰσθητικῆς γνώσεως, οἷον ἀπὸ τοῦ τῇδε ἴσου, ἐρχόμεθα ἐπὶ τὸ ἁπλῶς ἴσον» (*Εἰς Φαίδ.* 12 2). Ὁ Σωκράτης καὶ οἱ συνομιλητές του δέχονται ὅτι ἕνα ἀντικείμενο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖο τὸ ἀντιλαμβανόμαστε ὡς ἴσο μὲ ἕνα ἄλλο, ὑστερεῖ κατὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητας, ἀφοῦ ὁπωσδήποτε εἶναι «φαυλότερον» (74 e 2), δηλαδὴ κατώτερό της.

Ὅποιος προβαίνει σὲ συγκρίσεις μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν ἐκφάνσεών τους στὰ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα θὰ πρέπει νὰ ἐκκινεῖ, πάντοτε, ἀπὸ

καθολικὴ ἰσχύ, γιατὶ ἂν ὁ Πλάτων ἐπιχειροῦσε νὰ τὴν ἐφαρμόσει καθολικά, θὰ κατέστρεφε τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης

[76] Γιὰ τὶς ἰδέες ὅτι εἶναι πάντα ἴδιες μὲ τὸν ἑαυτό τους βλ. Πλάτ., *Πολιτ.* 479 a-d. Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι πάντα *F* (δηλαδὴ πάντα ἴδια μὲ τὸν ἑαυτό της) καὶ ὅτι δὲν ἰσχύει γι' αὐτὴν ἡ φόρμουλα «*F* καὶ *μὴ-F*», ποὺ ἰσχύει γιὰ τὰ αἰσθητὰ βλ. G. Vlastos, «Βαθμοὶ πραγματικότητας στὸν Πλάτωνα», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, σ. 106-107 καὶ 111-113. Γιὰ τὴ φόρμουλα «*F* καὶ *μὴ-F*», ὅσον ἀφορᾶ τὰ αἰσθητά, βλ. Πλάτ., *Πολιτ.* 479 b-c, 602 c.

[77] *Myth and Metaphysics in Plato's Phaedo*, London and Toronto, Associated University Presses, 1989, σ. 85.

τὴν παραδοχὴ πὼς τὸ αἰσθητὸ ἐκεῖνο μὲ τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ὅτι μοιάζει αὐτὸ ποὺ συλλαμβάνει νοερά, «ἐνδεεστέρως ἔχειν» [78]. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακύπτει στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἂν οἱ συγκρίσεις μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν τους ἐκφάνσεων μποροῦν νὰ γίνουν ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἢ μόνον ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, ἂν μὲ ἄλλα λόγια, δηλαδή, στὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης μποροῦν νὰ ἔχουν πρόσβαση ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἢ μόνον οἱ φιλόσοφοι. Στὸν *Φαίδωνα*, κατὰ τὸν D. Bostock[79], φαίνεται ὅτι ἀναμιμνήσκονται τὶς ἰδέες μόνον οἱ ψυχὲς τῶν φιλοσόφων, πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται ὅτι μόνον οἱ δικές τους ψυχὲς προϋπῆρχαν τῆς γέννησής τους. Καταλήγει, ὅμως, στὴν ἄποψη ὅτι ὁ Πλάτων δὲν πίστευε πὼς μόνον οἱ ψυχὲς τῶν φιλοσόφων ἔχουν μία προηγούμενη ὕπαρξη, ἀλλὰ οἱ ψυχὲς γενικὰ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ T. Williams[80] θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάμνηση στὸν *Φαίδωνα*, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀνάμνηση στὸν *Μένωνα*, προβάλλει ὡς ἕνα «ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῶν φιλοσόφων». Τέλος, ὁ T. Williams, γιὰ νὰ περιορισθοῦμε σὲ αὐτοὺς τοὺς ἐρευνητές, εἶναι τῆς ἄποψης ὅτι ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* θεωρεῖ πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἱκανοὶ γιὰ ἀνάμνηση, ἀλλὰ οἱ ἀφιλοσόφητοι συλλαμβάνουν τὶς ἰδέες ἀμυδρά, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι τὶς συλλαμβάνουν στὴν πλήρη τους καθαρότητα καὶ σαφήνεια.

Ἡ γνώση ποὺ ξαναποκτᾶται ἀπὸ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης, προβάλλει ἰσάξια μὲ τὴ γνώση ποὺ εἴχαμε πρὶν τὴ γέννησή μας[81]. Ἡ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Φαίδωνα* ἔχει ὡς ἀφετηρία τὶς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ οἱ αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς διαδικασίας αὐτῆς[82]. Θὰ πρέπει, ὅμως, νὰ τονισθεῖ ὅτι, κατὰ τὸν

---

[78] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 74 e, 75 a.

[79] *Plato's Phaedo*, σ. 67.

[80] "Two Aspects of Platonic Recollection", *Apeiron*, 35 (2002), 131-152, σ. 131, 149.

[81] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 e3-5: «ὕστερον δὲ ταῖς αἰσθήσεσι χρώμενοι περὶ αὐτὰ ἐκείνας ἀναλαμβάνομεν τὰς ἐπιστήμας ἃς ποτε καὶ πρὶν εἴχομεν»· 73 c2-3: «ὁμολογοῦμεν γὰρ δήπου, εἴ τίς τι ἀναμνησθήσεται, δεῖν αὐτὸν τοῦτο πρότερόν ποτε ἐπίστασθαι».

[82] Βλ. σχετ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 a: «ἀλλὰ μὴν καὶ τόδε ὁμολογοῦμεν, μὴ ἄλλοθεν αὐτὸ ἐννενοηκέναι μηδὲ δυνατὸν εἶναι ἐννοῆσαι ἀλλ' ἢ ἐκ τοῦ ἰδεῖν ἢ ἅψασθαι ἢ ἔκ τινος ἄλλης τῶν αἰσθήσεων». Πβ. *Φαίδ.* 73 c5-9, 74 a9-12, 75 e, 76 a1-3. Γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης δὲν πρέπει νὰ ὑπερτονίζεται τὸ

Πλάτωνα, τὰ νοητὰ ὄντα, δηλαδὴ οἱ ἰδέες, δὲν γνωρίζονται μὲ τὶς αἰσθήσεις, ἀλλὰ «τῷ τῆς διανοίας λογισμῷ»[83], πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀνάμνηση ἐκκινεῖ μὲν ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν εἶναι ἕνα διανοητικὸ ἐνέργημα. Ἀπεναντίας, τὰ αἰσθητὰ ὄντα γίνονται γνωστὰ μὲ τὶς αἰσθήσεις καὶ «οὐδέποτε ὡσαύτως ἔχουσιν»[84]. Μὲ τὴν ἀνάμνηση, ὅπως ὀρθὰ ἐπισημαίνει ὁ K. Bormann[85], «δεν εξηγείται η γνώση εμπειρικών καταστάσεων αλλά η γνώση του μη εμπειρικού», ἀφοῦ ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης προσπαθεῖ νὰ δώσει μία ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «πως φτάνει ο άνθρωπος στη γνώση ενός πράγματος, το οποίο δεν καθίσταται αντικείμενο της εμπειρίας».

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ἔκθεση τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης ὁ Πλάτων δὲν προβαίνει σὲ ἀξιολογικὴ ἱεράρχηση τῶν αἰσθήσεων, δὲν λέγει, δηλαδή, ποιὲς ἀπὸ αὐτὲς εἶναι πιὸ σημαντικὲς γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς ἀναμνηστικῆς πορείας, σύμφωνα μὲ τὸν P. Stern[86], μὲ τὴ φράση τοῦ Σωκράτη «ταὐτὸν δὲ πάντα ταῦτα λέγω» φαίνεται ὅτι ἀντιμετωπίζονται ἐδῶ ὅλες οἱ αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἰσάξιες. Αὐτὸ συμβαίνει, ὅπως διατείνεται ὁ Stern, διότι ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* παρουσιάζει μία θεωρία ἀπόκτησης γνώσης, ποὺ δὲν προϋποθέτει τὴ διαλεκτικὴ συζήτηση. Ἂν, κατὰ τὸν Stern, ἡ ἀνάμνηση τῆς γνώσης προϋπέθετε διαλεκτικὴ συζήτηση, τότε «ἡ ὅραση καὶ ἡ ἀκοὴ θὰ πρόβαλλαν ὡς πιὸ σπουδαῖες ἀπὸ τὴν ἁφὴ ἢ τὴ γεύση ἢ τὴν ὄσφρηση»[87].

Ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν ὡς τώρα προκύπτει ὅτι ἡ γνώση τῆς καθ' ἑαυτὸ ἰσότητας μᾶς ἦταν οἰκεία «πρὸ τοῦ ἄρξασθαι ἡμᾶς ὁρᾶν καὶ ἀκούειν καὶ τἆλλα αἰσθάνεσθαι»[88]. Τὴ γνώση αὐτὴ τὴν ἀποκτήσαμε προτοῦ ἔλθουμε στὸν κόσμο καὶ αὐτὴ ἡ γνώση ἀφορᾶ ὄχι μόνον τὸ «ἴσον», ἀλλὰ καὶ τὸ «μεῖζον καὶ τὸ ἔλαττον», «τὸ καλόν», «τὸ ἀγαθόν», «τὸ δίκαιον», «τὸ

ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, βλ. N. Gulley, "Plato's Theory of Recollection", *Classical Quarterly*, n.s. 4 (1954), 194-213.

[83] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 79 a.

[84] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 78 e5.

[85] *Πλάτων*, σ. 137.

[86] *Socratic Rationalism and Political Philosophy. An Interpretation of Plato's Phaedo*, Albany, State University of New York Press, 1993, σ. 19, σημ. 30.

[87] *Αὐτόθι.*

[88] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 b.

ὅσιον», καὶ γενικὰ καθετί γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ἡ φράση «αὐτὸ ὅ ἔστι»[89]. Προκύπτει, ἐπίσης, ὅτι ἡ διανοητικὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης δὲν εἶναι δυνατὴ χωρὶς τὸν ρόλο ποὺ διαδραματίζουν οἱ αἰσθήσεις κατὰ τὴν ἔναρξή της[90]. Ὅπως εὔστοχα σχολιάζει ὁ Δαμάσκιος, ἡ πορεία ποὺ καταλήγει στὶς «καθόλου» ἔννοιες, προϋποθέτει τὸν *ἐρεθισμόν* τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ αἰσθητά[91]. Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ψυχῆς σὲ σῶμα ἀνθρώπου εὐθύνεται γιὰ τὴ λήθη τῆς προϋπάρχουσας γνώσης καὶ ἡ λήθη, ἡ ὁποία συνιστᾶ «ἐπιστήμης ἀποβολήν»[92], μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ μὲ τὴν ἀνάμνηση, ποὺ ἀφυπνίζεται μὲ τὴ βοήθεια τῶν αἰσθήσεων.

Θὰ πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ στάση τοῦ Πλάτωνα ἀπέναντι στὶς αἰσθήσεις ἐμφανίζεται στὸν *Φαίδωνα* ἀντιφατική, ἀφοῦ ἀφ' ἑνὸς βάλλει ἐναντίον τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀφ' ἑτέρου θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀφετηρία τῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης εἶναι αἰσθητηριακή. Συγκεκριμένα στὸ ἐρώτημα «ἔχειν ἀλήθειάν τινα ὄψις καὶ ἀκοὴ τοῖς ἀνθρώποις;» (64 b2), ὁ Πλάτων δίδει τὴν ἀπάντηση ὅτι «μὴ ἀκριβεῖς εἰσιν μηδὲ σαφεῖς» (64 b5), καὶ στὸ χωρίο 64 d-67 b τοῦ *Φαίδωνος*, ὅπως εἴδαμε, ἡ ἀνυποληψία μὲ τὴν ὁποία περιβάλλει τὶς αἰσθήσεις εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανής. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἂν ὅ,τι πιὸ πολύτιμο γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἡ ἀπόκτηση τῆς γνώσης τῶν ἰδεῶν, ἡ γνώση αὐτὴ δὲν θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀπόντων τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἐντυπώσεων ποὺ μᾶς παρέχουν, καθὼς οἱ ἐντυπώσεις αὐτὲς βρίσκονται στὴν ἀφετηρία τοῦ συνειρμικοῦ καὶ νοητικοῦ ἐνεργήματος, ποὺ ὁδηγεῖ σταδιακὰ στὴ σύλληψη τῆς ἰδέας[93].

---

[89] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 c-d.

[90] Πβ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 18 (1999), 129-146, σ. 134.

[91] *Εἰς Φαίδ.*, I, 263: «Τίς ἡ τοῦ λόγου δύναμις ὡς συλλήβδην εἰπεῖν; ὅτι ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐρεθίζεται προβάλλειν τὰς καθόλου ἐννοίας, εἰ καὶ ἀδιαρθρώτους. πᾶς γὰρ ἂν εἴποι ὅτι δίκαιον ἢ οὐ δίκαιον, καὶ ὅτι ἴσον ἢ οὐκ ἴσον, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀδύνατον δέ ἐστιν, εἰ μή τινας τῶν αἰσθήσεων εἴχομεν πρεσβυτέρας ἐννοίας, ἄλλο τι παρὰ τὰ αἰσθητὰ γιγνώσκειν ἢ ταῦτα διορθοῦσθαι ὡς οὐκ ἀληθῆ, μηδεμίαν τῶν ἀληθῶν ἔννοιαν ἔχοντας».

[92] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 d.

[93] Σύμφωνα μὲ τὸν J.T. Bedu-Addo, τὰ χωρία τοῦ *Φαίδωνος* ποὺ ἀναφέρονται στὶς αἰσθήσεις θὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν προσεκτικά, ὥστε νὰ προσδιορισθεῖ ἀκριβέστερα ὁ ρόλος τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας στὴν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας ("Sense-

Κατὰ τὸν Ὀλυμπιόδωρο, δὲν θὰ πρέπει νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀνάμνηση ἐν γένει, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀνάμνηση ἐκείνη, ἡ ὁποία, ἐξ αἰτίας τοῦ ἐρεθισμοῦ ποὺ ὑφίσταται ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὶς αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις, ὁδηγεῖ στὴ θέαση τῶν ἰδεῶν[94]. Ἑπομένως, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε μάθηση εἶναι ἡ ἐπαναπόκτηση τῆς γνώσης ποὺ εἴχαμε[95], μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀνάκτηση μίας σταθερῆς καὶ ἀναλλοίωτης γνωστικῆς βάσης. Σκοπὸς τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ὅπως ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν J. Mc Coy[96], δὲν εἶναι ἁπλῶς, ἡ λύση τοῦ μυστηρίου τῆς γνώσης, ἀλλὰ ἡ περιγραφικὴ σύλληψη τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ αὐτὴ ἐμπεριέχει.

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς ἀνάμνησης ὁ Σωκράτης ἐρωτᾶ τὸν Σιμμία ἂν κάποιος, ποὺ πραγματικὰ εἶναι κάτοχος γνώσης («ἐπιστάμενος»), βρίσκεται σὲ θέση νὰ δώσει λόγο γιὰ ὅσα γνωρίζει[97]. Ὁ Σιμμίας θεωρεῖ

---

experience and the Argument for Recollection in Plato's *Phaedo*", *Phronesis*, 36 (1991), 27-60, σ. 27-28).

[94] Βλ. Ὀλυμπ., *Εἰς Φαίδ.*, 11 6-7: «ἐπειδὴ δὲ οὐ περὶ πάσης ἀναμνήσεως λέγει ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ περὶ τῆς νῦν προκειμένης, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ αὐτῷ νυττομένη καὶ ἐρεθιζομένη ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν ἀποκυΐσκει τὰ ἔνδον ἐν ἑαυτῇ εἴδη».

[95] Βλ. Πλάτ., *Φαίδ.* 75 e: «Εἰ δέ γε οἶμαι λαβόντες πρὶν γενέσθαι γιγνόμενοι ἀπωλέσαμεν, ὕστερον δὲ ταῖς αἰσθήσεσι χρώμενοι περὶ αὐτὰ ἐκείνας ἀναλαμβάνομεν τὰς ἐπιστήμας ἃς ποτε καὶ πρὶν εἴχομεν, ἆρ' οὐχ ὃ καλοῦμεν μανθάνειν οἰκείαν ἂν ἐπιστήμην ἀναλαμβάνειν εἴη; τοῦτο δέ που ἀναμιμνήσκεσθαι λέγοντες ὀρθῶς ἂν λέγοιμεν; Πάνυ γε».

[96] "Re-examining Recollection: The Platonic Account of Learning", *International Philosophical Quarterly*, 51 (2011), 451-466, σ. 451.

[97] *Φαίδ.* 76 b: «ἀνὴρ ἐπιστάμενος περὶ ὧν ἐπίσταται ἔχει ἂν δοῦναι λόγον». Κατὰ τὸν H.D. Rankin, στὸ συγκεκριμένο σημεῖο πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι ὁ ὅρος *ἐπιστήμη* ἀντικαθιστᾶ τὸν ὅρο *δόξα* ποὺ χρησιμοποιεῖται εὐρέως στὸν *Μένωνα* ("An Unresolved Doubt: *Phaedo* 76 c14-d6", *Apeiron*, 1 (1967), 24-26, σ. 24. Πβ. R. Hackforth, *Plato's Phaedo*, σ. 75). Γιὰ τὸν L.P. Gerson, ὁ ὅρος *ἐπιστήμη* στὸν *Φαίδωνα* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τὴ γνώση καὶ τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν ἰδεῶν, καὶ διαφέρει ἡ χρήση του ἐδῶ ἀπὸ τὴ χρήση του στὴν *Πολιτείαν*, ὅπου ἐπιστήμη σημαίνει γνώση ἀποκλειστικὰ τῶν ἰδεῶν ("The Recollection Argument Revisited", σ. 2). Πβ. L.P. Gerson, *Knowing Persons. A Study in Plato*, New York, Oxford University Press, 2003, σ. 66. Γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ὅρου *δόξα* μὲ τὴν *ἐπιστήμην* στὸν *Φαίδωνα* βλ. καὶ Σ.Τ. Λεωνίδας, «Ἡ σωκρατικὴ θέση γιὰ τὴ σχέση δασκάλου-μαθητῆ», σ. 376-377. Γιὰ τὴν προϋπαρξη τῆς ψυχῆς ἔναντι τοῦ σώματος, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐνυπάρχουσα σὲ αὐτὴν γνώση βλ., ἐπίσης, Πλάτ. *Φαίδ.* 76 c. Πβ. *Φαίδ.*, 73 a, 76 e, 77 a, 77 c. Ὁ P. Stern παρατηρεῖ ὅτι ἡ διάκριση μεταξὺ ψυχῆς καὶ ἀνθρώπινης μορφῆς («ἀνθρώπου εἴδει»), γίνεται σὲ ὅλο τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης, καὶ ἡ διάκριση αὐτὴ ἐκφράζει «τὴ μεγάλη διαφορὰ ποὺ πρέπει νὰ ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ψυχῆς ποὺ γνωρίζει τὰ πάντα», δηλαδὴ τὰ νοητά, καὶ τῆς ψυχῆς ποὺ βρίσκεται σὲ ἀνθρώπινο σῶμα

φυσικὸ νὰ μπορεῖ νὰ γίνει κάτι τέτοιο. Ἡ θετικὴ ἀπάντηση τοῦ Σιμμία καὶ ἡ μὴ προβολὴ ἀντίρρησης στὴν ἀπάντηση αὐτὴ ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτη, φανερώνει ὅτι, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνα, ἡ γνώση στὴν ὕψιστη μορφή της, ἡ γνώση, δηλαδή, ὡς ἐπιστήμη, μπορεῖ νὰ λάβει προτασιακὴ μορφὴ καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἄρρητη, ὅπως ἰσχυρίζονται ὁρισμένοι[98].

Ἔτσι, σταδιακά, τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀνάμνησης κορυφώνεται καὶ ὁλοκληρώνεται στὸν *Φαίδωνα* μὲ τοὺς συνδιαλεγομένους νὰ ἐπισημαίνουν ὅτι κρίνεται ἐξ ἴσου λογικὸ καὶ ἀναγκαῖο νὰ ὑπάρχουν καὶ οἱ ἰδέες καὶ οἱ ψυχές μας πρὶν τὴ γέννησή μας. Οἱ συνομιλητὲς δέχονται ὅτι ἂν ἀληθεύει πὼς ὑπάρχουν οἱ ἰδέες, τότε ἀναγκαστικὰ προϋπάρχουν τῆς γέννησής μας καὶ οἱ ψυχές μας[99] καὶ ὅτι ἰδέες καὶ ψυχὲς ἐξ αἰτίας τῆς ὁμοιότητάς τους[100] ἔχουν στενοὺς δεσμούς. Δέχονται, ἐπίσης, ὅτι οἱ ἰδέες συνιστοῦν τὰ ἐναργέστερα ὄντα[101].

Στὸ ἐρώτημα τί ἐπιτυγχάνει ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν συγκεκριμένο διάλογο, ἡ ἀπάντηση, γιὰ παράδειγμα, τοῦ L. Franklin[102] εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων στὸν *Φαίδωνα* καταφέρνει νὰ ἐξηγήσει καὶ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε «κοινή», ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε φιλοσοφικὴ μάθηση καὶ γνώση. Καὶ αὐτὸ τὸ καταφέρνει ὄχι γιατὶ μπόρεσε νὰ βρεῖ μία θεωρία, ἡ ὁποία νὰ δύναται νὰ λύσει δύο προβλήματα, ἀλλὰ ἐπειδὴ διέκρινε ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ κατανόηση τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει καὶ τὶς κοινὲς πηγὲς τῆς

καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς γνωστικῆς διαδικασίας χρησιμοποιεῖ τὶς αἰσθήσεις (*Socratic Rationalism and Political Philosophy*, σ. 70).

[98] Βλ. π.χ. W. Wieland, *Platon und die Formen des Wissens*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1982, σ. 217, 297, 300.

[99] Βλ. Πλάτ. *Φαίδ.* 76 e: «ἴση ἀνάγκη ταῦτά τε εἶναι καὶ τὰ ἡμετέρας ψυχὰς πρὶν καὶ ἡμᾶς γεγονέναι».

[100] Βλ. Πλάτ. *Φαίδ.* 76 e-77 a: «εἰς τὸ ὁμοίως εἶναι τήν τε ψυχὴν ἡμῶν πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς καὶ τὴν οὐσίαν».

[101] *Φαίδ.*, 77 a: «οὐ γὰρ ἔχω ἔγωγε οὐδὲν οὕτω μοι ἐναργὲς ὂν ὡς τοῦτο». Ἡ ἐνάργεια τῶν ἰδεατῶν ὄντων, κατὰ τὸν G. Vlastos, ἔχει τὴ σημασία τοῦ «γνωσιακὰ ἔγκυρου» («Βαθμοὶ πραγματικότητας στὸν Πλάτωνα», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, σ. 121).

[102] "Recollection and Philosophical Reflection in Plato's *Phaedo*", *Phronesis*, 50 (2005), 289-314, καὶ ἰδιαίτερα βλ. σ. 314.

γνώσης, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πηγάζει καὶ ἡ ἴδια. Κατὰ τὸν J.T. Bedu-Addo[103], ἐπίσης, ὁ Πλάτων κατορθώνει νὰ παρουσιάσει τὴν ἀνάμνηση ἀφ' ἑνὸς «ὡς μία βαθμιαία πρόοδο τῆς μάθησης» καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς μία ἄμεση γνώση τῶν ἰδεῶν, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνον ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους.

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ὁ Πλάτων μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση στὸν *Φαίδωνα*, ἐπιτυγχάνει γιὰ πρώτη φορὰ νὰ διασφαλίσει τὴ δυνατότητα ἔγκυρης καὶ ἀντικειμενικῆς γνώσης, τὰ θεμέλια τῆς ὁποίας, ὅμως, μποροῦν νὰ στηριχθοῦν μόνο στὸ ἔδαφος τῆς μεταφυσικῆς.

[103] "Sense-experience and the Argument for Recollection in Plato's *Phaedo*", σ. 30.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΦΑΙΔΡΟΣ: Η «ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ» ΣΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ ΜΥΘΟ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Κατὰ τὸν A. Nehamas[1], ὁ *Φαῖδρος* [*ἢ περὶ ἔρωτος, ἠθικός*][2] εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ παράξενους διαλόγους ποὺ ἔγραψε ποτὲ ὁ Πλάτων. Τὸ συγκεκριμένο ἔργο ἔχει μελετηθεῖ καὶ ἔχει προβληματίσει ἰδιαίτερα τὴν ἔρευνα, ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἐπιμέρους θέματα ποὺ πραγματεύεται, καὶ ἐντάσσεται μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς μεσαίας συγγραφικῆς περιόδου τοῦ φιλοσόφου[3]. Ὑπάρχει, μάλιστα, ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν, ἂν ὡς κεντρικὸ θέμα τοῦ διαλόγου πρέπει να θεωρηθεῖ τὸ θέμα του *ἔρωτος* ἢ τὸ θέμα ποὺ ἀφορᾶ τὴν ὀρθὴ χρήση τῆς ρητορικῆς, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς συζήτησης στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ διαλόγου[4]. Στὸν *Φαῖδρον*, ὅπου ὁ Πλάτων, μεταξὺ ἄλλων, ἐπιδιώκει νὰ κατανοήσει τὴν ἀλήθεια γιὰ τὴ φύση τῆς ψυχῆς, τῆς θεϊκῆς καὶ τῆς ἀνθρώπινης, ἐξετάζοντας τὰ πάθη καὶ τὰ ἐνεργήματά της[5],

---

[1] Βλ. *Plato Phaedrus*, Translated with Introduction & Notes, by A. Nehamas & P. Woodruff, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing Company, 1995, σ. xii. Ὅπως, ἐξ ἄλλου, ἐπισημαίνει ὁ Nehamas, ὁ *Φαῖδρος* καὶ ἡ *Πολιτεία* εἶναι οἱ μόνοι διάλογοι, ὅπου ὁ Σωκράτης φέρεται νὰ ἐγκαταλείπει τὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν «γιὰ νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μία φιλοσοφικὴ συζήτηση» (σ. ix-x).

[2] Βλ. Διογ. Λ. III. 58. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ W.H. Thompson, ὁ *Φαῖδρος* εἶναι ἕνας διάλογος ποὺ ἔχει λάβει ποικίλους τίτλους ἀπὸ σχολιαστὲς καὶ φιλοσόφους. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ εἶναι οἱ ἑξῆς: «Φαῖδρος ἢ περὶ τοῦ καλοῦ–Φ. ἢ περὶ ἔρωτος–Φ. ἢ περὶ ῥητορικῆς–περὶ τἀγαθοῦ–περὶ ψυχῆς–περὶ τοῦ πρώτου καλοῦ–περὶ τοῦ παντοδαποῦ καλοῦ» (*The Phaedrus of Plato. With English Notes and Dissertations*, New York, Arno Press, 1868, rpt. 1973, σ. xiii).

[3] Βλ. π.χ. Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, σ. 92-93.

[4] Ὁ A.E. Taylor, γιὰ παράδειγμα, θεωρεῖ ὡς βασικὸ θέμα τοῦ διαλόγου τὴ σωστὴ χρήση τῆς ρητορικῆς (*Πλάτων*, σ. 350). Πβ. Ν. Ἀχείμαστος, *Πλάτων. Φαῖδρος*, στό: Γ. Κορδάτος (ἐπιμ.), *Πλάτων. Ἀπολογία Σωκράτους, Φαῖδρος, Ἵππαρχος*, Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», χ.χ., σ. 5. Βλ. ὅμως Κ.Σ. Γούναρης, *Πλάτωνος Φαῖδρος*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Γ. Φέξη, 1912, σ. ιγ', ὅπου φαίνεται ὅτι στὸν διάλογο αὐτὸν δίδεται προτεραιότητα στὸ θέμα τοῦ ἔρωτα.

[5] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 245 c: «δεῖ οὖν πρῶτον ψυχῆς φύσεως πέρι θείας τε καὶ ἀνθρωπίνης ἰδόντα πάθη τε καὶ ἔργα τἀληθὲς νοῆσαι».

ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης γίνεται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ μύθου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ μυθικοῦ ὕμνου τοῦ *ἔρωτος*[6] (245 c–257 b). Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ ἀλληγορία τοῦ *Φαίδρου*, ἀλληγορία στὴν ὁποία, κατὰ τὸν D. Scott[7], «ὁ Πλάτων συγχωνεύει τὴν ἐμπειρία τῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν μανία τοῦ ἔρωτα», μία μανία, ποὺ συνδέεται, τελικά, μὲ τὴν ἀνάμνηση.

Ἡ συγκεκριμένη ἀλληγορία ἀποτελεῖ μέρος τοῦ δεύτερου λόγου τοῦ Σωκράτη γιὰ τὸν ἔρωτα, ἢ ἀλλιῶς τῆς παλινωδίας του. Ὁ δεύτερος λόγος τοῦ Σωκράτη ἐμπεριέχει, ὅπως παρατηρεῖ ὁ A. Nehamas[8], θεωρίες τοῦ Πλάτωνα, τὶς ὁποῖες ὁ φιλοσόφος εἶχε, ἤδη, διατυπώσει σὲ προηγούμενα ἔργα του, ὅπως στὸν *Μένωνα*, τὸν *Φαίδωνα* καὶ τὴν *Πολιτείαν*. Τέτοιες θεωρίες εἶναι αὐτὴ τῶν ἰδεῶν, τῆς γνώσης ὡς ἀνάμνησης καὶ τῆς μετενσάρκωσης τῆς ψυχῆς. Ἀξίζει, ὡστόσο, νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ὅπως αὐτὴ ἀπαντᾶ στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον*, δὲν ἀνευρίσκεται σὲ κανέναν μεταγενέστερο τοῦ *Φαίδρου* διάλογο[9]. Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ τὸν E.E. Benitez[10], ἡ θεωρία αὐτὴ προϋποτίθεται σὲ κάθε ἀναφορὰ ποὺ γίνεται στὴ μέθοδο τῆς διαίρεσης στοὺς ὕστερους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα.

Ὁ Πλάτων ἀρχίζει τὴ διήγηση τοῦ μεγάλου μύθου τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ἀξιωματικὴ παραδοχὴ[11] «ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος» (245 c5). Τὴν κατηγορηματική του αὐτὴ ρήση τὴ στηρίζει στὶς προκείμενες ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πηγὴ καὶ «ἀρχὴ κινήσεως», ὅτι εἶναι κάτι τὸ αὐτοκίνητο («αὐτὸ κινοῦν», 245 c), καθὼς ἐπίσης καὶ κάτι τὸ «ἀεικίνητον» (245 c) καὶ τὸ «ἀγένητον» (245 d)[12].

---

[6] Ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὴν M.F. Rousseau, «ὅλα τὰ χωρία στοὺς διαλόγους ποὺ μιλοῦν γιὰ ἀνάμνηση εἶναι μυθικὰ» ("Recollection as Realization–Remythologizing Plato", σ. 338).

[7] *Recollection and Experience*, σ. 73 [= τοῦ ἰδίου, "Platonic Recollection", σ. 120].

[8] *Plato Phaedrus*, σ. xii, ὑποσ. 7.

[9] Βλ. σχετ. E.E. Benitez, *Forms in Plato's Philebus*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1989, σ. 113.

[10] *Ὅ.π.*, σ. 113, 117.

[11] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 245 c: «ἀρχὴ δὲ ἀποδείξεως ἥδε».

[12] Γιὰ μιὰ σὲ βάθος ἀνάλυση τοῦ χωρίου 245 c-d τοῦ *Φαίδρου* βλ. Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Πλάτωνος "Φαῖδρος"*, σ. 184-192.

Στὴ συνέχεια, ὁ ἀποδεικτικὸς χαρακτήρας αὐτῶν τῶν ἀπόψεων μεταβάλλεται σὲ μυθικό[13], καθὼς ὅσα ἀναφέρονται γιὰ τὴν ψυχή, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ἀναπτύσσονται μέσα σὲ ἕνα μυθολογικὸ περιτύλιγμα, στὸ ὁποῖο θεμελιώδεις ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα, παρουσιάζονται μέσῳ ποιητικῶν ἐξεικονίσεων.

Στὸν μεγάλο μῦθο τῆς ψυχῆς (246 a-249 d), ἡ ψυχὴ παρομοιάζεται μὲ τὴν εἰκόνα ἑνὸς «ὑποπτέρου ζεύγους» ἀλόγων, τὸ ὁποῖο κυβερνᾶται ἀπὸ ἕναν ἡνίοχο[14]. Ὡς πρὸς τὶς θεϊκὲς ψυχές, καὶ τὰ δύο ἄλογα καὶ οἱ ἡνίοχοι εἶναι καλῆς φύσης καὶ προέλευσης, δὲν ἰσχύει, ὅμως, τὸ ἴδιο γιὰ τὶς ἀνθρώπινες ψυχές. Ὁ ἡνίοχος κάθε ἀνθρώπινης ψυχῆς θὰ πρέπει νὰ χαλιναγωγήσει ἕνα ζεῦγος ἀλόγων, τοῦ ὁποίου τὸ ἕνα ἄλογο εἶναι ὄμορφο, εὐγενικὸ καὶ ἀπὸ καλὴ γενιά, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἔχει τὰ ἀντίθετα χαρακτηριστικά, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἡνιόχηση νὰ καθίσταται ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ κουραστική. Οἱ ἵπποι καὶ ὁ ἡνίοχος συμβολίζουν τὴν τριμερῆ διαίρεση τῆς ψυχῆς, διαίρεση ἡ ὁποία ἀπαντᾶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν *Πολιτείαν*[15]. Σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεση αὐτή, ὁ ἡνίοχος συμβολίζει τὸ *λογιστικὸν* μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ καλὸ ἄλογο τὸ *θυμοειδὲς* καὶ τὸ κακὸ καὶ ἄσχημο ἄλογο[16] τὸ *ἐπιθυμητικόν*. Οἱ θεϊκὲς ψυχὲς περιφέρονται μαζὶ μὲ τὶς ἀνθρώπινες στὸ οὐράνιο στερέωμα, ὅπου ἐξουσιάζει ὁ Δίας, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ ἅρμα του «πρῶτος πορεύεται, διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος» (246 e). Γιὰ ὅσο διάστημα τὰ φτερὰ τῶν ἀνθρώπινων ψυχῶν παραμένουν ἀλώβητα, αὐτὲς συνεχίζουν τὴν περιφορά τους καὶ θεῶνται τὶς ἰδέες, ποὺ ἐντοπίζονται στὸν «ὑπερουράνιον τόπον» (247 c3). Ὅταν, ὅμως,

---

[13] R. Hackforth, *Plato's Phaedrus Translated with an Introduction and Commentary*, London, Cambridge University Press, 1972, σ. 64.

[14] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 246 a: «ἐοικέτω δὴ συμφύτῳ δυνάμει ὑποπτέρου ζεύγους τε καὶ ἡνιόχου».

[15] Βλ. *Πολιτ.* 436 a-441 c, 580 d-581b. Πβ. *Τίμ.* 69 c–70b, 89 e.

[16] Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, μεταξὺ ἄλλων, βλ. H. Pfeil, «Ἡ σοφία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὁ νεώτερος ἄνθρωπος κατὰ τὰς ἐνδείξεις τῶν πλατωνικῶν μύθων», μτφρ. Π. Γεωργούντζος, *Πλάτων*, 17 (1957), 392-415, σ. 396· R. Hackforth, *Plato's Phaedrus*, σ. 72· N. Μακρής, «Ο έρως, η ερωτική μανία και ο μύθος της ψυχής», στό: Κ. Βουδούρης, *Έρωτας, παιδεία και φιλοσοφία*, Αθήνα, 1989, 83-93, σ. 87· Π. Δόικος, *Πλάτων, Φαίδρος, Μελέτη, μετάφραση, σχόλια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2001, σ. 37-38· R. Waterfield, *Plato Phaedrus, Translated with an Introduction and Notes*, Oxford, Oxford University Press, 2002, σ. 87.

ὁρισμένες χάσουν τὰ φτερά τους, ἀποκόπτονται ἀπὸ τὸν ἀρχέγονο κόσμο, ἐκπίπτουν ἀπὸ τὴν θεία τάξη, ἐνσωματώνονται σὲ σώματα ἀνθρώπων, καὶ μετέχουν, ἔτσι, στὴ θνητὴ φύση.

Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι τὸ σῶμα του, λοιπόν, ἐπικοινώνησε μὲ τὸ θεῖο[17], ἀφοῦ στὴν πρὸ τῆς ἐνσωμάτωσης κατάστασή της ἡ ψυχὴ μπόρεσε νὰ ἀντικρύσει –ἄλλη σὲ μεγαλύτερο καὶ ἄλλη σὲ μικρότερο βαθμὸ– τὴν ἀλήθεια, τὴν «ἀχρώματον», δηλαδή, καὶ «ἀσχημάτιστον» καὶ «ἀναφῆ οὐσίαν», ποὺ ταυτίζεται μὲ τὶς αἰώνιες καὶ ἄφθαρτες ἰδέες, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν «τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης γένος»[18]. Σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, ἡ ψυχὴ ποὺ ἐθεάθη τὴν ἀλήθεια σχεδὸν στὴν ὁλότητά της «θὰ ἐμφυτευθεῖ στὸ σπέρμα ἑνὸς ἄνδρα ποὺ θὰ γίνει φιλόσοφος ἢ φίλος τῆς ὁμορφιᾶς ἢ δουλευτὴς τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ ἔρωτα»[19], ἐνῶ αὐτὴ ποὺ τὴν θεάθηκε ἐλάχιστα θὰ ἐμφυτευθεῖ στὸ σπέρμα ἑνὸς ἄνδρα ποὺ θὰ γίνει τύραννος[20].

Ὁ βαθμός, ἑπομένως, θέασης τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν ψυχὴ εἶναι αὐτὸς ποὺ καθορίζει καὶ τὸ σῶμα στὸ ὁποῖο θὰ εἰσέλθει, καθὼς καὶ τὸ εἶδος τοῦ βίου ποὺ θὰ διάγει κατὰ τὴν ἐπίγεια ζωή της[21]. Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ θανάτου ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀμειφθεῖ ἀνάλογα μὲ τὶς πράξεις ποὺ διέπραξε κατὰ τὴν ἐνσώματη χωροχρονικὴ ὕπαρξή του. Ἡ ἀνάκτηση τῶν φτερῶν τῆς ψυχῆς ἀπαιτεῖ τὸ πέρασμα δέκα χιλιάδων χρόνων, μὲ ἐξαίρεση ὅσους «ἐπιλέγουν τὸν βίο τοῦ "φιλοσόφου" ἢ τοῦ "φιλοσοφικοῦ ἐραστῆ" ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς φορές». Γιὰ τοὺς τελευταίους, τὰ δέκα χιλιάδες χρόνια μειώνονται σὲ τρεῖς χιλιάδες (249 a)[22].

---

[17] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ*. 246 d: «κεκοινώνηκε δέ πῃ μάλιστα τῶν περὶ τὸ σῶμα τοῦ θείου [ψυχή]».

[18] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ*. 247 c.

[19] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ*. 248 d «τὴν μὲν πλεῖστα ἰδοῦσαν εἰς γονὴν ἀνδρὸς γενησομένου φιλοσόφου ἢ φιλοκάλου ἢ μουσικοῦ τινος καὶ ἐρωτικοῦ».

[20] Ἐννέα εἶναι οἱ «τύποι» τῶν ἀνθρώπων στὸν *Φαῖδρον*, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, καὶ ὅλοι σχετίζονται μὲ τὸν βαθμὸ ποὺ θεάθηκε ἡ ψυχὴ τοῦ κάθε τύπου τὴν ἀλήθεια. Βλ. σχετ. *Φαῖδρ*. 248 d-e.

[21] Βλ. C. Bobonich, *Plato's Utopia Recast. His Later Ethics and Politics*, Oxford, Clarendon Press, 2002, σ. 302.

[22] Ὅπως παρατηρεῖ ἐπ' αὐτοῦ ὁ A.E. Taylor, «τὸ σχῆμα συμπίπτει μὲ αὐτὸ τοῦ μύθου τοῦ Ἠρὸς στὴν *Πολιτεία*. Προϋποτίθεται ὅτι τὸ κανονικὸ ὅριο τῆς ἀνθρώπινης μακροβιότητας εἶναι ἡ ἑκατονταετία. Οἱ μετεμψυχώσεις πραγματοποιοῦνται ἀνὰ χιλιετία,

Σύμφωνα μὲ τὶς πλατωνικὲς ἀντιλήψεις περὶ μετενσωμάτωσης, ἡ ψυχὴ ἐνδέχεται «νὰ καταλήξει καὶ στὴ ζωὴ ἑνὸς ζώου, καὶ ἀπὸ τὸ ζῶο νὰ ξαναπάει σὲ ἄνθρωπο ὅποια ψυχὴ ἦτανε κάποτε ἄνθρωπος. Γιατὶ ἡ ψυχὴ ποὺ δὲν εἶδε ποτὲ τὴν ἀλήθεια δὲν θὰ φθάσει σὲ αὐτὴν τὴ μορφή»[23]. Ἐδῶ, μὲ σαφήνεια, δηλώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὅτι μία ψυχὴ ποὺ δὲν ἐθεάθη ἔστω καὶ ἕνα μικρὸ κομμάτι ἀλήθειας, δὲν θὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ σῶμα ἀνθρώπου, κατὰ τὴν πρώτη ἐνσωμάτωσή της, ἀλλὰ σὲ σῶμα ζώου, ἂν καὶ εἶναι δυνατὸν μία ψυχὴ ἀνθρώπου, λόγῳ τοῦ βίου ποὺ ἔζησε[24], νὰ καταλήξει σὲ σῶμα ζώου ἀργότερα[25]. Μία ψυχή, ὅμως, ποὺ εἶναι ἐγκατεστημένη σὲ ζῶο καὶ δὲν εἶχε προηγουμένως ἐγκατασταθεῖ σὲ σῶμα ἀνθρώπου, δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ λάβει ἀνθρώπινη μορφή.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀναδύεται ἕνα ἰδιαίτερα αἰσιόδοξο στοιχεῖο, ὅσον ἀφορᾶ τὴν πλατωνικὴ γνωσιολογία. Ὁ Πλάτων θεωρώντας ὅτι «πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα», προβάλλει τὴν αἰσιόδοξη θέση ὅτι ὅλοι δύνανται νὰ φθάσουν στὴν ἀληθινὴ γνώση, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ γνώση τῶν ἰδεῶν. Καὶ αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ συμβεῖ, διότι οἱ ψυχὲς ποὺ ἔλαβαν τὴ μορφὴ ἀνθρώπου, ἔχουν θεαθεῖ τὴν ἀλήθεια πρὶν ἐνσωματωθοῦν, ἀλήθεια ἡ ὁποία εὔστοχα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν H. Pfeil[26] ὡς μία «περιουσία γνώσης».

Ἡ γνώση ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἀντικειμενική, διότι ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, μιὰ πραγματικότητα, δηλαδή, τῆς ὁποίας ἡ ὕπαρξη δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἑκάστοτε νοοῦν ὑποκείμενο. Ἄρα καὶ οἱ ἠθικοῦ

ἔτσι ὥστε οἱ ἀμοιβὲς ἢ οἱ ποινὲς ποὺ συνοδεύουν τὸ τέλος κάθε μετεμψύχωσης νὰ εἶναι δεκαπλάσιες» (*Πλάτων*, σ. 666, σημ. 10).

[23] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ*. 249 b: «ἔνθα καὶ εἰς θηρίου βίον ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀφικνεῖται, καὶ ἐκ θηρίου ὅς ποτε ἄνθρωπος ἦν πάλιν εἰς ἄνθρωπον. οὐ γὰρ ἥ γε μήποτε ἰδοῦσα τὴν ἀλήθειαν εἰς τόδε ἥξει τὸ σχῆμα».

[24] Βλ. I.M. Crombie, *An Examination of Plato's Doctrines*. II: *Plato on Knowledge and Reality*, σ. 144-145.

[25] Γιὰ τὴ σχέση τῆς ἀνάμνησης μὲ τὴ θεωρία τῆς μετενσωμάτωσης στὸν *Φαῖδρον* βλ. C. Bobonich, *Plato's Utopia Recast*, σ. 312-314· R. Hackforth, *Plato's Phaedrus*, σ. 91.

[26] «Ἡ σοφία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὁ νεώτερος ἄνθρωπος κατὰ τὰς ἐνδείξεις τῶν πλατωνικῶν μύθων», σ. 395.

περιεχομένου ἰδέες, ποὺ ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα τὸν Πλάτωνα, λόγῳ τῆς σύγχρονής του ἠθικοπολιτικῆς κρίσης, ἔχουν ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα καί, ἑπομένως, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ πρέπει νὰ ἐννοοῦν τὸ ἴδιο, ὅταν ἀναφέρονται σὲ ἠθικὲς ἔννοιες, καὶ νὰ μὴν θεωροῦν ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖ τὸ μέτρο γιὰ τὶς ἠθικὲς ἀξίες καὶ τὶς ἠθικὲς κρίσεις ποὺ διατυπώνει γιὰ τὰ πράγματα. Τὸ γεγονὸς ὅτι κάθε ἀνθρώπινη ψυχὴ γνώρισε κάποτε τὴν ἀλήθεια καὶ δυνητικὰ μπορεῖ νὰ τὴν ἀνακαλέσει στὴ μνήμη της, ἀποτελεῖ τὴν ἀπάντηση τοῦ Πλάτωνα στὸν γνωσιοθεωρητικὸ σχετικισμὸ καὶ τὸν σκεπτικισμὸ τῶν Σοφιστῶν.

Ἂν, λοιπόν, ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ δὲν εἶχε γνωρίσει τὴν ἀλήθεια, «δὲν θὰ ἔρχονταν σὲ αὐτὴν τὴ μορφὴ ζωῆς»[27]. Ὅπως ὀρθὰ ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν Γ. Βλαστό[28], «τὰ ὑπερβατικὰ Εἴδη ἀποτελοῦν γέφυρα ἀνάμεσα στὴν παρούσα, ἐνσώματη ὕπαρξή μας καί τό ἀσώματο παρελθόν καί μέλλον μας. Ἐπειδή γνωρίσαμε τίς ὀντότητες αὐτές κατά τή διάρκεια τῆς προγεννητικῆς μας ἱστορίας, μποροῦμε τώρα νά "ἀναμνησθοῦμε" πολύτιμα ἀποσπάσματα ἀπό τήν χαμένη ἐκείνη γνώση».

Ἄξιο ἰδιαίτερης προσοχῆς στὸν *Φαῖδρον* εἶναι τὸ στοιχεῖο τοῦ ἔρωτα καὶ ὁ ρόλος ποὺ ὁ ἔρωτας διαδραματίζει ἀπὸ γνωσιοθεωρητικὴ ἄποψη στὸν διάλογο αὐτόν. Ὁ ἔρωτας στὸν *Φαῖδρον* ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν πλατωνικὸ Σωκράτη, ἕνα εἶδος μανίας. Ἡ μανία, ὡς ἔννοια γενική, διακρίνεται σὲ δύο εἴδη. Τὸ ἕνα εἶδος προέρχεται ἀπὸ τὶς ἀνθρώπινες ἀρρώστιες, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἔχει θεϊκὴ προέλευση, καθὼς δίδεται στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν θεὸ καὶ γίνεται ἀντιληπτὸ ὡς ἀπομάκρυνση ἢ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴ θεωρούμενη ὡς φυσιολογικὴ ἀνθρώπινη κατάσταση[29]. Τὸ δεύτερο εἶδος μανίας, ἤτοι ἡ θεϊκή, χωρίζεται μὲ τὴ σειρά της σὲ τέσσερες κατηγορίες, ποὺ ἡ καθεμία συνδέεται μὲ ἕναν διαφορετικὸ θεό: «μαντικὴν μὲν ἐπίπνοιαν Ἀπόλλωνος θέντες, Διονύσου δὲ τελεστικήν, Μουσῶν δ' αὖ ποιητικήν, τετάρτην δὲ Ἀφροδίτης καὶ

---

[27] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 249 e-250 a: «ἢ οὐκ ἂν ἦλθεν εἰς τόδε τὸ ζῷον».

[28] *Σωκράτης*, σ. 134.

[29] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 265 a: «τὴν μὲν ὑπὸ νοσημάτων ἀνθρωπίνων, τὴν δὲ ὑπὸ θείας ἐξαλλαγῆς τῶν εἰωθότων νομίμων γιγνομένην».

Ἔρωτος»[30]. Ὁ ἔρωτας ἀποτελεῖ τὴ σπουδαιότερη θεϊκὴ μανία, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς «πασῶν τε ἐνθουσιάσεων ἀρίστη»[31]. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλο[32], ἡ ἐρωτικὴ μανία θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα «ὡς τὸ ἀνώτερο καὶ καλύτερο εἶδος μανίας, γιατὶ μᾶς πηγαίνει ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ πρὸς τὸ νοητὸ κάλλος», ἐνῶ, κατὰ τὸν G. Santas[33], ἡ μανία αὐτὴ εἶναι σπουδαιότατη, γιατὶ εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὸ λογικὸ μέρος τῆς ψυχῆς, καθὼς συνιστᾶ «τὸ πάθος τοῦ λόγου».

Ἡ μανία τοῦ ἔρωτα κυριεύει τὸν φιλόσοφο-ἐραστή, στὴν ψυχὴ τοῦ ὁποίου ξυπνᾶ τὸ ἐρωτικὸ πάθος ἀπὸ τὴ θέα τῶν «θεοειδῶν» νέων, ποὺ λάμπουν ἀπὸ ὀμορφιά. Ὁ ἐραστής, ὅταν βλέπει τὸ ἐπίγειο κάλλος ἐνσαρκωμένο στὰ νεαρὰ ἀγόρια, βγάζει φτερὰ στὴν ψυχὴ καὶ εἶναι ἕτοιμος νὰ πετάξει σὰν πουλὶ πρὸς τὸν ὑπερουράνιο τόπο τῆς ἀπόλυτης καὶ νοερῆς ὡραιότητας. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ αἰσθητὸ κάλλος καὶ ὁ ἔρωτας, ποὺ γεννᾶται ἐξ αἰτίας τοῦ κάλλους στὴν ψυχή, ἀποτελοῦν τὸ σημεῖο ἔναρξης τῆς διανοητικῆς διαδικασίας τῆς ἀνάμνησης, ἡ ὁποία κατευθύνει τὴν ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου στὴν ἐκ νέου σύλληψη τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅπως εὔστοχα παρατηρεῖ ὁ Κ.Ἰ. Δεσποτόπουλος[34], «ἐμφανίζονται συνυφασμένες ἡ "μανία", ἡ "ἀνάμνησις" καὶ ἡ πτέρωση τῆς ψυχῆς». Ἂν τεθεῖ τὸ ἐρώτημα γιατὶ ὁ ἔρωτας καὶ τὸ ἐνδοκοσμικὸ κάλλος συνδέονται μὲ τὴν ἀνάμνηση, ἡ ἀπάντηση ποὺ μπορεῖ νὰ δοθεῖ, σύμφωνα μὲ τὸν μεγάλο μῦθο τῆς ψυχῆς, εἶναι ἡ ἑξῆς: Κατὰ τὴν περιφορὰ τῶν ψυχῶν στὸ οὐράνιο στερέωμα, τὸ ἰδεατὸ κάλλος ἦταν ταγμένο ἀπὸ τὴ μοῖρα του νὰ εἶναι «ἐκφανέστατον... καὶ ἐρασμιώτατον»[35], δηλαδὴ ὁλοφάνερο καὶ ἐξαιρετικὰ ἀγαπητό. Λόγῳ, λοιπόν, τῆς φωτεινότητας καὶ τῆς λάμψης του, δὲν ὑπῆρξε ψυχὴ ποὺ νὰ μὴν τὸ ἔχει θεαθεῖ καὶ ἐρωτευθεῖ. Καὶ στὸν γήινο κόσμο ἡ

---

[30] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 265 b.

[31] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 249 e.

[32] Βλ. *Πλάτωνος Φαῖδρος*, σ. 322. Γιὰ μία ἐκτενῆ ἀνάλυση τῆς *μανίας* στὸν *Φαῖδρον* βλ. W.J. Verdenius, "Der Begriff der Mania in Platons *Phaidros*", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 44 (1962), 132-150.

[33] *Plato and Freud: Two Theories of Love*, Oxford, B. Blackwell, 1988, σ. 69.

[34] *Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 164.

[35] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 250 d-e.

λάμψη τοῦ κάλλους εἶναι ἀπαράμμιλη καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διέγερση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας καὶ –παράλληλα– τὴν ἐκκίνηση τῆς ἀναμνηστικῆς πορείας πρὸς τὸ ἰδεατὸ κάλλος[36].

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ αἰσθητὲς ἐκφάνσεις τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους εἶναι ἐμφανέστατες καὶ προσλαμβάνονται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῆς ὅρασης, ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ «ἐναργεστάτη αἴσθησις» (*Φαῖδρ.* 250 d) τοῦ ἀνθρώπου, ἐξηγεῖ, κατὰ τὸν R. Hackforth[37], τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἰδέα αὐτὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἀνάμνησης εὐκολότερα σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες ἰδέες. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ ὁ C. Bobonich[38] θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀνάμνηση στὸν *Φαῖδρον* «εἶναι σφηνωμένη βαθιὰ στὴν καθημερινὴ σκέψη καὶ δὲν συνδέεται κατὰ τρόπο σαφῆ μὲ τὴν συνειδητὴ ἀντίληψη τῶν ἐννοιῶν ποὺ δὲν ἔχουν αἰσθητὸ περιεχόμενο». Σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, τῆς σωφροσύνης καὶ ὅσων ἄλλων εἶναι πολύτιμες γιὰ τὴν ψυχή[39], δὲν ἔχουν καμμία λάμψη, οὔτε αὐτὲς καθ' ἑαυτὲς οὔτε τὰ γήινα ὁμοιώματά τους[40], γι' αὐτὸ καὶ δὲν συνδέονται μὲ τὴν πρόκληση τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρῳ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ στὸν *Φαῖδρον* οἱ αἰσθήσεις διαδραματίζουν ἕναν πολὺ σημαντικὸ ρόλο ἀναφορικὰ μὲ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης[41].

Ὁ ἐραστὴς φαντάζει στὰ μάτια τῶν πολλῶν ὡς μανιακός, γιατὶ καθὼς ἀντικρύζει τὰ ἀντίγραφα τῆς παραδειγματικῆς ἰδέας τοῦ κάλλους στὸν αἰσθητὸ κόσμο παθιάζεται καὶ –κοιτάζοντας πρὸς τὰ πάνω– ἀδιαφορεῖ τελείως γιὰ τὰ ἀνθρώπινα ζητήματα[42]. Οἱ ἐραστὲς εἶναι, πρωτίστως, οἱ

---

[36] Πβ. Β. Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», σ. 134-135.

[37] *Plato's Phaedrus*, σ. 92.

[38] *Plato's Utopia Recast*, σ. 312.

[39] Κατὰ τὸν W.H. Thompson, ὁ Πλάτων ἐδῶ «φαίνεται νὰ ἐννοεῖ τὶς ἠθικὲς ἰδέες» (*The Phaedrus of Plato*, σ. 58).

[40] Βλ. *Φαῖδρ.*, 250 b: «δικαιοσύνης μὲν οὖν καὶ σωφροσύνης καὶ ὅσα ἄλλα τίμια ψυχαῖς οὐκ ἔνεστι φέγγος οὐδὲν ἐν τοῖς τῇδε ὁμοιώμασιν».

[41] Γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς «αἰσθητικῆς ἐμπειρίας» στὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὸν *Φαῖδρον* βλ. N. Gulley, "Plato's Theory of Recollection", σ. 201 κ.ἑ.

[42] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 249 d-250 b.

φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ μόνοι ποὺ διάγουν *vitam contemplativam*, ἕναν βίο, δηλαδή, ἀφιερωμένο στὴ θεωρία καὶ «στὴν ἀνάμνηση τῶν ἰδεῶν»[43].

Οἱ φιλόσοφοι θεωροῦνται μανιακοί, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι «εἶναι οἱ πιὸ λογικοὶ καὶ τέλειοι ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ὄντα»[44]. Ὅταν ὅμως, ὅπως εὔστοχα παρατηρεῖ ὁ D. Scott[45], κυριεύονται ἀπὸ τὴν μανία τοῦ ἔρωτα, εἶναι ἐκτὸς ἑαυτοῦ, δὲν ἀντιλαμβάνονται τίποτα, καὶ γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦν, «πρέπει νὰ ἀναμνησθοῦν». Ἔτσι, λοιπόν, ὁ φιλόσοφος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἀναπτύσσει τὰ φτερά, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων, ὅταν ἐπέλθει ὁ θάνατος ἡ ψυχὴ θὰ τὸν κατευθύνει πρὸς τὸν ἰδεατὸ κόσμο, φτερὰ πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ R. Hackforth[46], ἀποκαθίστανται ξανὰ στὴν ψυχὴ χάρη στὸν ἔρωτα. Ὁ ἔρωτας, ἐπιπλέον, βοηθάει, στὴν ἀνάκτηση τῆς θεϊκῆς καθαρότητας τῆς ψυχῆς. Ἡ διάνοια τοῦ φιλοσόφου εἶναι ἡ μόνη ποὺ «δικαίως» ἀποκτᾶ φτερὰ (*Φαῖδρ.* 249 c) καὶ αὐτὸ συμβαίνει, κατὰ τὸν Thompson[47], διότι ὁ φιλόσοφος «συστηματικὰ καὶ ἐπίμονα» μεταβαίνει ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους στὰ γενικά, ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους, δηλαδή, ἐκφάνσεις τῶν ἰδεῶν, στὶς ἴδιες τὶς ἰδέες. Ὁ φιλόσοφος εἶναι, ἐπίσης, αὐτὸς ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα θεϊκὸς («θεῖός ἐστιν», *Φαῖδρ.*, 249 c), διότι ἔχει μέσα του τὸν θεό ἢ ἀλλιῶς εἶναι κυριευμένος ἀπὸ τὸν θεὸ («ἐνθουσιάζων», *Φαῖδρ.*, 249 d). Μὲ αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ ποὺ προσδίδει ὁ Πλάτων στὸν φιλόσοφο, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴν ἀνθρώπινη φύση στὴν τελειότητά της, καθίσταται ἐμφανὴς ὁ πλατωνικὸς ὀπτιμισμός, ὅσον ἀφορᾶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς δυνατότητές του. Ἄλλωστε, ὅπως ἀναφέρεται στὸν *Τίμαιον*, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι «φυτὸν... ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον» (90 a).

Σύμφωνα μὲ μία λαϊκὴ ἀντίληψη, ποὺ παραθέτει ὁ Γ. Βλαστός[48], «οἱ θεοὶ ὀφείλουν τὸ προνόμιο τῆς ἀπαλλαγῆς τους ἀπὸ τή θνητότητα στήν ὑπερφυσική τους διατροφή μέ *νέκταρ* καί ἀμβροσία». Ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾶ τὸ προνόμιο τῆς ἀθανασίας, ἐπειδὴ γεύθηκε τὴν τροφὴ τῆς ἀθανασίας «κατὰ

[43] A. Nehamas, *Plato Phaedrus*, σ. xxiii.

[44] *Ὅ.π.*, σ. xxii-xxiii.

[45] "Platonic Anamnesis Revisited", σ. 360.

[46] *Plato's Phaedrus*, σ. 93.

[47] *The Phaedrus of Plato*, σ. 55-56.

[48] *Σωκράτης*, 134.

τὴν προγεννητική του περίοδο»[49]. Ἡ ἀνάμνηση, ὅμως, εἶναι αὐτὴ ποὺ δίδει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα νὰ ἀνανεώσει στὴν ἐπίγεια ζωή του τὴν «ἀθανατίζουσα θρεπτικότητα» ποὺ ἔχει ἡ τροφὴ τῆς ἀθανασίας, τὴν ὁποία γεύθηκε πρὶν γεννηθεῖ[50]. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει διότι, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ἡ ψυχὴ «καθορᾷ τὴν ἐπιστήμην» στὸν «ὑπερουράνιον τόπον», «τρέφεται καὶ εὐπαθεῖ»[51]. Αὐτὴ ἡ «θρέψη»[52] τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ εἶδος, ἐκδηλώνεται στὴν ἐπίγεια ζωὴ τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ἀνάμνησης του εἴδους. Οἱ ἰδέες, ἄλλωστε, γιὰ τὸν Πλάτωνα ἔχουν χαρακτήρα θεϊκό[53], καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος τὶς ξαναθυμηθεῖ μέσῳ τῆς ἀνάμνησης θὰ εἶναι γεμάτος ἀπὸ θεό.

Ἡ ἀνάμνηση, ἀσφαλῶς, δὲν παραπέμπει σὲ κάτι ξένο καὶ ἄγνωστο πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ C.L. Griswold[54], «αὐτὸ ποὺ "ἤδη ἔχουμε" γίνεται ἀνάμνηση». Ὁ Πλάτων, ἐπίσης, στὸν *Φαῖδρον* δίδει τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ ἑνωθεῖ μὲ τὸ αἰώνιο, πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ «κατά τή θέαση τοῦ Εἴδους... μέσω τῆς γνώσης καί τοῦ ἔρωτα»[55]. Ἡ ἀνάμνηση, ἐπίσης, κατὰ τὸν Griswold[56], «σχετίζεται στενὰ μὲ τὴν διάνοια καὶ τὸν λογισμό, ὅπως, ἄλλωστε, αὐτὸ συμβαίνει καὶ στὸν *Μένωνα*[57]. Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα, μποροῦμε εὔκολα νὰ διακρίνουμε τὸ πνεῦμα αἰσιοδοξίας ποὺ διακατέχει τὴν πλατωνικὴ σκέψη, ὅσον ἀφορᾶ τὴ γνωστικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς ἡ ψυχὴ καὶ στὸν «ὑπερουράνιον τόπον» εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ θεαθεῖ τὶς ἰδέες καὶ στὴν ἐνσώματη ζωή της δύναται χάρη στὴν ἀνάμνηση νὰ τὶς προσεγγίσει.

Στὸν *Φαῖδρον*, ἡ συμβολὴ τοῦ λόγου στὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης ἔχει καθοριστικὴ σημασία. Ὁ λόγος εἶναι αὐτὸς ποὺ «διαπερνά και υπερβαίνει τις

---

[49] Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, 134.

[50] *Ὅ.π.*, σ. 134-135.

[51] Βλ. Πλάτ., *Φαῖδρ.* 247 d.

[52] Γιὰ τὴν «θρέψη» τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ εἶδος κατὰ τὸν Πλάτωνα βλ. ἐπίσης *Φαίδ.* 84 a-b καὶ *Πολιτ.* 490 b.

[53] Βλ. λ.χ., *Συμπ.* 211 e· *Φαίδ.* 84 a-b· *Πολιτ.* 611 e.

[54] *Self-Knowledge in Plato's Phaedrus*, New Haven and London, Yale University Press, 1986, σ. 68.

[55] Βλ. Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, σ. 135.

[56] *Self-Knowledge in Plato's Phaedrus*, σ. 107.

[57] Βλ. Πλάτ., *Μεν.* 97 e-98 a. Σχετικὰ σχόλια βλ. G. Rawson, "Platonic Recollection and Mental Pregnancy", σ. 154.

αισθητές παραστάσεις, ενιαιοποιώντας κατόπιν στο εσωτερικό των εννοιών που διαμορφώνει, το περιεχόμενο της μεταφυσικής ανάμνησης της –ερωτικά κινητοποιημένης– ψυχής»[58]. Τὰ αἰσθητὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, σύμφωνα μὲ τὸν W.H. Thompson[59], «εἶναι ἀκατάληπτα», ἂν δὲν ἀναχθοῦν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ λόγου σὲ μία γενικότερη ἔννοια. Οἱ αἰσθητές μας παραστάσεις, ποὺ ἑνοποιοῦνται χάρη στὸν λόγο, συμβάλλουν στὴν ἀνάμνηση «τῶν ὑπερβατικῶν πρωτοτύπων», δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν, τὶς ὁποῖες ἀντίκρυσε ἡ ἀσώματη ψυχὴ πρὶν τὴ *γέννηση*. Ἡ διαδικασία τῆς γενίκευσης, ἡ ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ ἀπὸ τὰ ἐπιμέρους στὰ γενικά, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ πλῆθος στὸ ἕνα παραπέμπει, κατὰ τὸν Thompson[60], στὴν «πλατωνικὴ φόρμουλα *ἓν* καὶ *πολλά*, *classicus locus* τῆς ὁποίας εἶναι τὸ χωρίο 16 c τοῦ *Φιλήβου*». Τὸ πρόβλημα τοῦ «ἑνὸς» καὶ τῶν «πολλῶν» ἀφορᾶ τὶς «ταξινομικές σχέσεις των ιδεών» [61], καθὼς καὶ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὰ πολλὰ στὸ ἕνα καὶ συνδέεται μὲ τὶς μεθόδους τῆς συναγωγῆς καὶ τῆς διαίρεσης.

Σύμφωνα μὲ τὸν M. Latona[62], ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης προβάλλει «ὡς ἀπάντηση στὸ πρόβλημα τῆς γνώσης τοῦ "ἑνὸς καὶ τῶν πολλῶν"», ἀφοῦ «κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσεις στὴ γνώση τοῦ "ἑνὸς"» ἔχοντας ὡς βάση μόνο τὴν αἴσθηση. Μέσῳ τῆς ἀνάμνησης, ὅμως, ἐξηγεῖται πῶς ἡ γνώση ἑνὸς ἁπλοῦ ἀντικειμένου συνδέεται μὲ τὴ γνώση μιᾶς ἰδέας, ἀφοῦ ἡ ἰδέα «ἑνώνει» ἕνα ἀντικείμενο τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου μὲ ἄλλα ὅμοιά του. Κατὰ τὸν I.M. Crombie[63], ἡ «δύναμη τῆς γενίκευσης» εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων ἀνάμνηση.

Γιὰ τὸν C.J. Rowe[64], ἡ ἀνάμνηση στὸν *Φαῖδρον* προβάλλει ὡς μία μικρογραφία τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ποὺ ἀναπτύσσεται στὸν *Φαίδωνα*.

---

[58] Π. Δόικος, *Πλάτων, Φαίδρος*, σ. 422, σημ. 32.

[59] *The Phaedrus of Plato*, σ. 55. Πβ. N. Gulley, "Plato's Theory of Recollection", σ. 201.

[60] *The Phaedrus of Plato*, σ. 55.

[61] Β. Σολωμού-Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, σ. 115· πβ. σ. 212-213.

[62] "The Tale is Not My Own (*οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος*): Myth and Recollection in Plato", σ. 203.

[63] *An Examination of Plato's Doctrines. II: Plato on Knowledge and Reality*, σ. 145.

[64] *Plato: Phaedrus, with Translation and Commentary*, Warmnister, Wiltshire, Aris and Phillips, 1988^2 [1986^1], σ. 182. Ὁ D. Scott, φαίνεται νὰ συμφωνεῖ μὲ τὴ συγκεκριμένη θέση,

Τὸ βασικὸ στοιχεῖο, ὅμως, στὸν *Φαῖδρον*, σύμφωνα μὲ τὸν Rowe[65], εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸ πλατωνικὸ αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖ «ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ θεμέλια στὴν περὶ ἔρωτος θεώρηση τοῦ Σωκράτη».

Κατὰ τὸν C. Bobonich[66], «κάποια μορφὴ ἀνάμνησης εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κατανόηση τῆς γλώσσας, καθὼς ἡ γλῶσσα ἀντανακλᾶ, ἀμυδρὰ ὡστόσο ἢ ἀνακριβῶς, τὴ διαίρεση τοῦ κόσμου σὲ φυσικὰ εἴδη». Ἐπίσης, σύμφωνα μὲ τὸν J. Klein[67], ἡ ἀνάμνηση συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἀφοῦ γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ λεχθεῖ, πρέπει νὰ συλλάβουμε τὰ Εἴδη». Ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιες οἱ λέξεις ἀναφέρονται στὰ Εἴδη. Ἀπὸ τὶς ἐπιμέρους, λοιπόν, αἰσθητὲς ἐκφάνσεις τῶν ἰδεῶν σχηματίζονται χάρη στὴ δύναμη τοῦ λόγου γενικὲς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες καθιστοῦν δυνατὴ ἡ γνώση.

Ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν R. Hackforth[68], ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ἀντικαθίσταται στοὺς διαλόγους τῆς ὕστερης περιόδου ἀπὸ τὴ μέθοδο τῆς διαίρεσης, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει στὸν *Σοφιστὴν* καὶ στὸν *Πολιτικόν*. Πουθενὰ ἀλλοῦ δὲν ἐπανεμφανίζεται ἡ ἀνάμνηση μετὰ ἀπὸ τὸν *Φαῖδρον*, στὸν ὁποῖον προβάλλει ὡς μία «μυθικὴ περιγραφὴ τῆς προόδου τῆς διαλεκτικῆς», τὴν ὁποία διαλεκτική, ὅπως καὶ στὸν *Μένωνα* (98 a), ὁ Πλάτων τὴν ταυτίζει μὲ τὴν ἀνάμνηση[69]. Ὁ N. Gulley[70] ἐξετάζοντας τὸ θέμα τῆς ἀνάμνησης καὶ τῆς διαίρεσης, θεωρεῖ τὴν ἀνάμνηση ὡς μία τεχνικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴ γνώση τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ τὴ διαίρεση ὡς μία τεχνικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει τὴ σχέση ποὺ ἔχουν οἱ ἰδέες μεταξύ τους. Γιὰ τὸν Gulley,

---

δεδομένου ὅτι κατ' αὐτόν, ὁ *Φαῖδρος* «ἀντιμετωπίζει τὴν ἀνάμνηση μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ αὐτὴ ἀντιμετωπίζεται στὸν *Φαίδωνα*» ("Platonic Anamnesis Revisited", σ. 363).

[65] *Plato: Phaedrus*, σ. 182.

[66] *Plato's Utopia Recast*, σ. 314.

[67] *A Commentary on Plato's Meno*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1989, σ. 151. Πβ. Πλάτ., *Παρμ.* 135 b-c, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὕπαρξης τῶν ἰδεῶν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν παντελῆ καταστροφὴ τῆς «τοῦ διαλέγεσθαι δυνάμεως».

[68] *Plato's Phaedrus*, σ. 68. Πβ. R.D. Archer-Hind, *The Phaedo of Plato*, σ. x· R. Waterfield, *Plato Phaedrus*, σ. 77.

[69] Σύμφωνα μὲ τὸν K.M. Sayre, ἡ ἀνάμνηση στὸν *Φαῖδρον* ταυτίζεται μὲ μέθοδο τῆς συναγωγῆς καὶ τῆς διαίρεσης (*Plato's Late Ontology: A Riddle Resolved*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1983, σ. 193).

[70] "Plato's Theory of Recollection", σ. 209-210.

ὡστόσο, δὲν τίθεται θέμα ἀντικατάστασης τῆς ἀνάμνησης ἀπὸ τὴ διαίρεση καὶ θεωρεῖ ἐσφαλμένη τὴν ἄποψη ὅσων ἰσχυρίζονται κάτι τέτοιο.

Ἀπὸ ὅσα ἕως τώρα ἀναφέρθηκαν, θὰ μπορούσαμε νὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης διαδραματίζει καὶ στὸν *Φαῖδρον* βασικότατο ρόλο, ὅσον ἀφορᾶ τὴ μεταφυσικὴ θεμελίωση τῆς δυνατότητας τῆς γνώσης. Ὁ Πλάτων στὸν συγκεκριμένο διάλογο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀναφέρεται ἐκτενῶς στὴ θεωρία αὐτή, τὴν περιπλέκει ἔντεχνα μὲ ἄλλες πτυχὲς τῆς πλατωνικῆς μεταφυσικῆς, ὅπως εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ θεωρία τῆς μετενσάρκωσης τῆς ψυχῆς. Ἀναφερόμενος στὸ θέμα τῆς ἀνάμνησης φαίνεται ὅτι τὸ θεωρεῖ ἤδη, ἐν πολλοῖς, γνωστό, ἀφοῦ τὸ ἔχει, ἄλλωστε, παρουσιάσει ἀναλυτικότερα στὸν *Μένωνα* καὶ στὸν *Φαίδωνα*.

Καὶ στὸν *Φαῖδρον*, λοιπόν, ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀνάμνησης βοηθᾶ τὶς ἀνθρώπινες ψυχὲς νὰ ξαναθυμηθοῦν στὴν ἐπίγεια ζωὴ ὅ,τι γνώρισαν στὴν πρὸ τῆς ἐνσωμάτωσης κατάστασή τους καὶ νὰ ξεπεράσουν τὴν κατάσταση τῆς λήθης, στὴν ὁποία περιῆλθαν, ἐξ αἰτίας τῆς εἰσόδου τῆς ψυχῆς στὸ σῶμα. Ἡ πίστη στὴ δυνατότητα κατάκτησης τῆς ἀληθινῆς γνώσης, ποὺ εἶναι ἐμφανὴς καὶ σὲ αὐτὸν τὸν διάλογο, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξε εἰσηγητὴς μιᾶς αἰσιόδοξης γνωσιοθεωρίας.

Ὁλοκληρώνοντας τὴν ἀναφορά μας στὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται μὲ σαφήνεια στοὺς διαλόγους *Μένων*, *Φαίδων* καὶ *Φαῖδρος*, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ L.P. Schrenk[71], δὲν ἔτυχε τῆς δέουσας προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν φιλοσοφούντων, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸν Ἀντίοχο τὸν Ἀσκαλωνίτη (130/120-68 π.Χ.). Σύμφωνα μὲ τὸν D. Scott[72], στὴν «ἀποδυνάμωση» τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης συνέβαλε καὶ ὁ Ἐπίκουρος μὲ τὴν ἔννοια τῆς «προλήψεως» ποὺ εἰσήγαγε, στὸ πλαίσιο τῆς αἰσθησιοκρατικῆς του γνωσιοθεωρίας. Στὴν ἀποδυνάμωση τῆς θεωρίας αὐτῆς θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ συνέβαλε καὶ ἡ ἀρχαία Στοὰ μὲ τὸν

---

[71] "A Middle Platonic Reading of Plato's Theory of Recollection", *Ancient Philosophy*, 11 (1991), 103-110, σ. 103.

[72] "Platonic Anamnesis Revisited", σ. 365.

ἐμπειρικὸ χαρακτήρα τῆς γνωσιοθεωρίας της καὶ τὴν ὑλιστική της ὀντολογία[73]. Ἀργότερα, ὁ Σέξτος Ἐμπειρικὸς (β' μισὸ 2ου - ἀρχὲς 3ου αἰ. μ.Χ.) στὸ ἔργο του *Πρὸς μαθηματικούς*[74] ἀναφέρεται περιπαικτικὰ στὴν ἰσχὺ τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ἀφοῦ ἡ συγκεκριμένη δογματική, κατ' αὐτόν, θεωρία ἀντιτάσσεται στὶς βασικὲς γνωσιοθεωρητικὲς ἀρχὲς τοῦ ρεύματος τοῦ Σκεπτικισμοῦ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν γίνεται σαφὴς μνεία στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα ποὺ ἕπονται τοῦ *Φαίδρου*, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ ἐπικρίθηκε ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη[75] καὶ ἀγνοήθηκε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ τρία ρεύματα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας, ὁδήγησε στὴ διατύπωση τῆς ἄποψης ὅτι ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση ἀναδύθηκε ἀπὸ ἕναν μῦθο στὸν *Μένωνα* καὶ τελικὰ ἐξαφανίσθηκε μὲ ἕναν μῦθο στὸν *Φαῖδρον*[76].

---

[73] Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ τῆς ἀρχαίας στωικῆς φιλοσοφίας βλ. ἐνδεικτικὰ Ε.Α. Καραμπατζάκη, *Ποσειδώνιος Απαμεύς ή Ρόδιος. Ελληνιστική φιλοσοφία & επιστήμη, Εισαγωγή, φιλοσοφική ερμηνεία, σχόλια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2011, σ. 25-26.

[74] 11.242-11.243: «θέσει δ' εἴπερ σημαίνει, δῆλον ὡς οἱ μὲν προκατειληφότες, καθ' ὧν αἱ λέξεις εἰσὶ τεταγμέναι, ἀντιλήψονται τούτων, οὐκ ἐξ αὐτῶν διδασκόμενοι ἅπερ ἠγνόουν, ἀλλ' ἀναμιμνῃσκόμενοι καὶ ἀνανεούμενοι ταῦθ' ἅπερ ᾔδεσαν, οἱ δὲ χρῄζοντες τῆς τῶν ἀγνοουμένων μαθήσεως καὶ ἀγνοοῦντες, καθ' ὧν εἰσι τεταγμέναι αἱ λέξεις, οὐδενὸς ἀντίληψιν ἔξουσιν. διόπερ εἰ μήτε τὸ διδασκόμενον ἔστι πρᾶγμα μήτε ὁ διδάσκων μήτε ὁ μανθάνων μήτε ὁ τρόπος τῆς μαθήσεως, οὐδέν ἐστι μάθησις».

[75] Βλ. σ. 62 τῆς παρούσης Ἐργασίας.

[76] Βλ. D. Scott, "Platonic Anamnesis Revisited", σ. 365.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΘΕΩΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΩΣ ΑΝΑΜΝΗΣΗ ΣΕ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΑ ΜΟΡΦΗ

Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὁ Πλάτων καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητας ἔμεινε πιστὸς στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ἄσχετα ἂν σὲ ὁρισμένους διαλόγους δὲν ἀναφέρεται μὲ σαφήνεια σὲ κάποια ἀπὸ τὶς θεωρίες αὐτές. Ὁ F.J. Gonzalez[1], γιὰ παράδειγμα, παρατηρεῖ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς ἀνάμνησης φαίνεται ὅτι ἀπουσιάζει ἀπὸ τοὺς περισσότερους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὄχι ἐπειδὴ ὁ φιλόσοφος παύει νὰ πιστεύει στὴν ἐγκυρότητά της, ἀλλὰ ἐπειδὴ γίνεται πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀνάμνησης στους συνομιλητὲς τοῦ Σωκράτη καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δὲν εἶναι ἀπαραίτητη μία ξεκάθαρη μνεία στὴ συγκεκριμένη θεωρία σὲ κάθε διάλογο.

Στὸ Κεφάλαιο αὐτὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τρεῖς διαλόγους, ἤτοι τὸ *Συμπόσιον*, τὴν *Πολιτείαν* καὶ τὸν *Φίληβον*, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μποροῦσε νὰ τεκμηριωθεῖ ἡ ὑπόθεση, ὅπως θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε, ὅτι ἐνῶ δὲν γίνεται ἀναφορὰ σὲ αὐτοὺς στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ἐν τούτοις ἡ θεωρία αὐτὴ ὑπονοεῖται.

1. *Συμπόσιον*

Τὸ *Συμπόσιον* [*ἢ περὶ ἀγαθοῦ, ἠθικός*][2] εἶναι ἕνας διάλογος τοῦ Πλάτωνα, στὸν ὁποῖο ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσει, μεταξὺ ἄλλων, τὶς ἀπόψεις του περὶ *ἔρωτος*. Ἐντάσσεται στὴ μεσαία περίοδο τῆς συγγραφικῆς δραστηριότητας

[1] "How is the Truth of Beings in the Soul? Interpreting *Anamnesis* in Plato", σ. 301.

[2] Βλ. Διογ. Λ., III. 58.

τοῦ Πλάτωνα[3], περίοδο κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν διατυπώνεται καὶ ἀναπτύσσεται στὴν ὀρθόδοξη ἢ κλασικὴ μορφή της πλήρως. Στὸ *Συμπόσιον* οἱ πλατωνικὲς ἀπόψεις περὶ *ἔρωτος* συνδέονται μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ στὸν *Φαῖδρον* συνδέονται, ἐπιπλέον, καὶ μὲ τὶς θεωρίες γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση.

Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ *Φαίδων* καὶ ὁ *Φαῖδρος* ἀποτελοῦν «ἄμεση συνέχεια του *Συμποσίου*», καθὼς ἔχουν μεταξύ τους θεματολογικὲς συγγένειες[4]. Γιὰ θεματολογικὴ συγγένεια, ἐπίσης, *Συμποσίου* καὶ *Φαίδωνος* κάνει λόγο ὁ F.H. Sandbach[5], ὁ ὁποῖος θεώρησε τὸ *Συμπόσιον* ὡς «αντιπαραβολή και συμπλήρωμα του *Φαίδωνος*». Μία ἀπὸ τὶς βασικές, ὡστόσο, διαφορὲς τοῦ *Συμποσίου* ἔναντι τοῦ *Φαίδωνος* καὶ τοῦ *Φαίδρου* εἶναι ὅτι στὸ *Συμπόσιον* ἀπουσιάζουν οἱ θεωρίες γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση καὶ γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, οἱ ὁποῖες τόσο στὸν *Φαίδωνα* ὅσο καὶ στὸν *Φαῖδρον* ἀναπτύσσονται κατὰ τὸν πλέον σαφῆ τρόπο.

Σύμφωνα μὲ πολλοὺς ἐρευνητές, ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀναφέρεται, φαίνεται ὅτι ὑπονοεῖται στὸ *Συμπόσιον*, στὸ χωρίο στὸ ὁποῖο γίνεται ἀναφορὰ στοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Διοτίμας (209 e-210 d)[6], τῆς ἱέρειας, δηλαδή, ποὺ φέρεται ὅτι μύησε τὸν Σωκράτη

---

[3] Βλ. H. Thesleff, *Studies in Platonic Chronology*, σ. 7-17· Γ. Βλαστός, *Σωκράτης*, σ. 91-93.

[4] Βλ. Η.Σ. Σπυρόπουλος, *Πλάτων. Συμπόσιον, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, υπομνήματα*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2004, σ. 24.

[5] «Ο Πλάτων και το σωκρατικό έργο του Ξενοφώντα», στό: P.E. Easterling-B.M.W. Knox (eds), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή, Αθήνα, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2006[8] [1990[1]· ἀγγλ. πρωτότ. 1985], 631-656, σ. 646.

[6] Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἀνάμνησης στὸ *Συμπόσιον* βλ., ἐνδεικτικά, J. Klein, *A Commentary on Plato's Meno*, σ. 154-157· R.R. Wellman, "A note on Platonic Anamnesis", σ. 172· K. Dover, *Plato Symposium*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004[13] (1980[1]), σ. 113-114· R.E. Allen, *The Dialogues of Plato,* Vol. II, *The Symposium*, Translated with Comment by R.E. Allen, New Haven and London, Yale University Press, 1991, σ. 89-90· P. Stern, *Socratic Rationalism and Political Philosophy*, σ. 68-69· F.C.C. Sheffield, "Psychic Pregnancy and Platonic Epistemology", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 20 (2001), 1-33, καὶ ἰδιαίτ. σ. 25· L. Brisson, "Agathon, Pausanias, and Diotima in Plato's *Symposium*: *Paiderastia and Philosophia*", στό: J.H. Lesher, D. Nails, F.C.C. Sheffield (eds), *Plato's Symposium. Issues in Interpretation and Peception*, Washington, Center for Hellenic Studies, Harvard University Press, 2006, 229-251, σ. 249.

στὴν ἐρωτικὴ τέχνη. Κατὰ τὸν Ἰ.Ν. Θεοδωρακόπουλο[7], μάλιστα, «ἡ ἀνάμνηση ὡς ἔννοια τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος ἀποσαφηνίζεται στὸ "Συμπόσιο" μὲ τὸ λόγο τῆς Διοτίμας».

Στὸν συγκεκριμένο λόγο, μεταξὺ ἄλλων, περιγράφεται ἡ πορεία ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ ἀκολουθήσει ὁ «ὀρθῶς ἐρῶν», «προκειμένου να αναχθεί από το πεπερασμένο στο αιώνιο κάλλος, ώστε να πραγματώσει χάρη στη θέα του αληθινού όντος τον τελικό σκοπό της ζωής»[8]. Πρόκειται γιὰ μία πορεία, ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ προσήλωση σὲ ἕνα ὡραίο σῶμα καὶ συνεχίζει σταδιακὰ καὶ ἀνοδικά, ὥσπου τελικὰ κορυφώνεται, ὅταν ὁ μυούμενος στὰ *ἐρωτικὰ* «ἐξαίφνης κατόψεταί τι θαυμαστὸν τὴν φύσιν καλόν»[9], ὅταν, δηλαδή, ὁ μυούμενος θεαθεῖ ξαφνικὰ τὴν ἰδέα τοῦ κάλλους σὲ ὅλο της τὸ μεγαλεῖο. Οἱ ἐρωτικοὶ ἀναβαθμοὶ ὑποδηλώνουν μία βαθμιαία μετάβαση ἀπὸ τὸ ἐνδοκοσμικὸ στὸ ἰδεατὸ κάλλος, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ «ὀρθῶς παιδεραστεῖν» καὶ τοῦ «ὀρθῶς ἐπὶ τὰ ἐρωτικὰ ἰέναι»[10]. Ἡ μετάβαση αὐτὴ μπορεῖ κάλλιστα νὰ παραλληλισθεῖ μὲ τὴν ἀναμνηστικὴ πορεία, ἡ ὁποία ἐκκινεῖ ἀπὸ τὶς αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις καὶ ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἰδέας.

Τὸ πρόβλημα, ὅμως, ποὺ ἀνακύπτει εἶναι ὅτι ἡ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ποὺ συναρτᾶται ἄμεσα μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, δὲν ἐμφανίζεται στὸ *Συμπόσιον*. Στὸ *Συμπόσιον*, δηλαδή, δὲν γίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως λόγος γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, ὅπως γίνεται στὸν *Φαίδωνα*, τὴν *Πολιτείαν* καὶ τὸν *Φαῖδρον*. Ἔχουμε, ὅμως, ὑποκατάστατα ἀθανασίας ὡς προϊόντα σωματικῆς ἢ πνευματικῆς κυοφορίας. Σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρει ἡ Διοτίμα καὶ ἀποδέχεται ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης, ἡ ἐρωτικὴ συγκίνηση καὶ ἐπιθυμία εἶναι, πρωτίστως, πόθος ἀθανασίας, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ διὰ «τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ τόκου ἐν τῷ καλῷ» (206 e). Συγκεκριμένα, ἡ ἀθανασία συνδέεται, ἀφ ἑνὸς μὲ τὴν σωματικὴ κυοφορία καὶ γέννηση καὶ ἀφ ἑτέρου μὲ τὴν πνευματική. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ

---

[7] Βλ. *Πλάτωνος Φαῖδρος*, σ. 463, ὑποσ. 5.

[8] Βλ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», σ. 139-140.

[9] Βλ. Πλάτ., *Συμπ.* 210 e.

[10] Βλ. Πλάτ., *Συμπ.* 211 b-c.

συμμετοχὴ τοῦ θνητοῦ ζώου στὴν ἀθανασία ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους μέσῳ τῆς ἀναπαραγωγῆς (207 a-208 b). Στὴν περίπτωση τῆς πνευματικῆς ἀθανασίας, ἡ ἀθανασία προκύπτει τόσο ἀπὸ τὴν ὑστεροφημία καὶ τὴν αἰώνια δόξα, ποὺ χαρίζουν στοὺς σπουδαίους δημιουργοὺς τὰ πνευματικά τους τέκνα (208 c-209 e), δηλαδὴ τὰ δημιουργήματά τους, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ γέννηση καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ἀληθινῆς ἀρετῆς, ποὺ ἐπιτυγχάνεται χάρη στὴ νοερὴ ἐπαφὴ τοῦ φιλοσόφου-ἐραστῆ μὲ τὴν ἰδέα τοῦ κάλλους (212 a)[11].

Στὸ ἐρώτημα ποῦ μπορεῖ νὰ ὑπονοηθεῖ ἡ ἀθανασία τῆς καθ' ἕκαστον ψυχῆς, προκειμένου νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ λειτουργία τῆς ἀνάμνησης, θὰ μποροῦσε νὰ δοθεῖ μιὰ ἀπάντηση, ἂν προσφύγουμε στὸ χωρίο 208 e5 - 209 a4, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι αὐτὰ ποὺ κυοφοροῦν οἱ ψυχὲς καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ γεννήσουν δὲν εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὴν «φρόνησίν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετήν». Πῶς, ὅμως, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν κυοφορούμενα ἔμβρυα *φρονήσεως* καὶ *ἀρετῆς* στὴν ψυχή, ποὺ συνιστοῦν σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἕναν πυρῆνα ἔμφυτης γνώσης[12], ἂν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ἀθάνατη καὶ δὲν ἔχει πρὶν τὴν ἐνσωμάτωσή της γνωρίσει τὶς ἰδέες; Στὸ προαναφερθέν, λοιπόν, χωρίο εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσουμε ὅτι γίνεται ὑπαινικτικὴ ἀναφορὰ στὴν ἀτομικὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσει καὶ τὴν ἀναμνηστικὴ πορεία, ποὺ ὑπολανθάνει στοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Διοτίμας.

Ἂν καὶ ὁ R. Hackforth[13] ἰσχυρίζεται ὅτι «δὲν ὑπάρχει, οὔτε μία λέξη στὸ *Συμπόσιον* ποὺ νὰ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄφθαρτη» καὶ ὅτι ὁ Πλάτων ἐσκεμμένα ἀποφεύγει νὰ διακηρύξει τὴν πίστη του στὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς στὸν διάλογο αὐτόν, θὰ μπορούσαμε, πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσης μας ὅτι ἡ ψυχὴ στὸ *Συμπόσιον* εἶναι ἀθάνατη, νὰ ἀντιπαραθέσουμε

---

[11] Γιὰ τὶς μορφὲς ἀθανασίας στὸ *Συμπόσιον* πβ. Β.Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», σ. 141, ὑποσ. 3, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

[12] Πβ. R. Hunter, *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα*, μτφρ. Δ. Κουκουζίκα, επιμ. Γ.Μ. Παράσογλου, Θεσσαλονίκη, ΙΝΣ ['Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2007 [ἀγγλ. πρωτότ. 2004], σ. 97.

[13] *Plato's Phaedo*, σ. 21· πβ. τοῦ ἰδίου, "Immortality In Plato's *Symposium*", *The Classical Review*, 64 (1950), 43-45, σ. 44.

τὴν ἄποψη τοῦ A.E. Taylor[14] ὅτι «στὸ *Συμπόσιον* δὲν ὑπάρχει οὔτε λέξη ποὺ νὰ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι φθαρτή», καθὼς καὶ τὴν ἄποψη τοῦ Ἰ. Συκουτρῆ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ἀντίφαση μεταξὺ *Φαίδωνος* καὶ *Συμποσίου*, ὅσον ἀφορᾶ «τὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς»[15], καθὼς ὅπως προκύπτει, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀπὸ τὸ χωρίο 208 b ἡ ἔννοια τῆς ἀθανασίας δὲν παραπέμπει μόνο στοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ στὴν ψυχή[16].

Κλείνοντας τὴν ἀναφορά μας στὸ *Συμπόσιον* ἀξίζει νὰ ἐστιάσουμε τὴν προσοχή μας στὴ ρήση «κυοῦσιν... πάντες ἄνθρωποι καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν» (206 c), ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναδύεται ἕνα πνεῦμα ὀπτιμισμοῦ, ἀφοῦ ἡ ψυχικὴ κυοφορία ἐμβρύων *φρονήσεως* καὶ *ἀρετῆς* εἶναι δυνατὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ρήση αὐτὴ παραπέμπει στὴν παραπλήσια ρήση «πᾶσα μὲν ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα» (*Φαῖδρ.* 249 e), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, τὸ σταθερὸ θεμέλιο ἐπάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομεῖται ἡ θετικὴ καὶ αἰσιόδοξη γνωσιοθεωρία τοῦ Πλάτωνα.

2. *Πολιτεία*

Παρὰ τὸ εὐρύτερο ὀπτιμιστικὸ πνεῦμα ποὺ διέπει τὴν *Πολιτείαν*, ἀφοῦ εἶναι ὁ διάλογος στὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων καταθέτει τὶς ριζοσπαστικές του προτάσεις γιὰ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀλλαγή, ἐντύπωση προξενεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φιλόσοφος στὸ συγκεκριμένο ἔργο δὲν ἀναφέρεται μὲ σαφήνεια στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἄλλοι ἐρευνητὲς νὰ ἀπαντοῦν καταφατικὰ στὸ ἐρώτημα ἂν μποροῦμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὴν *Πολιτείαν*, καὶ ἄλλοι ἀρνητικά[17].

---

[14] *Πλάτων*, σ. 657, σημ. 17.

[15] *Πλάτωνος Συμπόσιον, Κείμενον, μετάφρασις καὶ ἑρμηνεία*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἰωάννης Δ. Κολλάρος & Σ[IA]. A.E. Βιβλιοπωλεῖον τῆς "Ἑστίας", 1949[2], σ. 210-211, ὑποσ. 1.

[16] *Ὅ.π.*, σ. 210 (ἀπὸ τὴν *Εἰσαγωγήν*) καὶ σ. 164, ὑποσ. 2 (ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ *Συμποσίου*.

[17] Γιὰ καταφατικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν στὴν *Πολιτείαν* ἀπαντᾶ ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης βλ. T. Irwin, *Plato's Moral Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1977, σ. 140 καὶ 218· R. Mohr, "The Divided Line and the Doctrine of Recollection in Plato", *Apeiron*, 18

Ὑπαινικτικὴ ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι γίνεται, ὅταν ὁ φιλόσοφος ἐπιχειρεῖ νὰ διασαφηνίσει μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἀλληγορίας τὴ φύση τῆς ἰδέας τοῦ *ἀγαθοῦ*, τῆς ἰδέας, δηλαδή, ποὺ «χορηγεῖ στὰ νοητὰ ἀντικείμενα τὴν ἀλήθεια καὶ στὴν ψυχὴ τὴ δύναμη νὰ τὰ γνωρίζη»[18], καὶ ποὺ πανθομολογουμένως συνιστᾶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς πλατωνικῆς μεταφυσικῆς.

Στὸ Ἕκτο καὶ στὸ Ἕβδομο Βιβλίο τῆς *Πολιτείας* περιλαμβάνονται, ὡς γνωστόν, τρεῖς εἰκόνες, ἀλληγορίες ἢ ἀναλογίες, ὅπως διαφορετικὰ καλοῦνται, αὐτὲς τοῦ ἡλίου (507 c-509 c), τῆς διαιρεμένης γραμμῆς (509 d-511 e) καὶ τοῦ σπηλαίου (514 a-517 c)[19]. Μὲ τὶς συγκεκριμένες ἀλληγορίες, σύμφωνα μὲ τὸν T. Irwin[20], ἐπαναβεβαιώνεται ἕνα βασικὸ αἴτημα τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο, «η ικανότητά μας για ορθολογικό και αυτοκριτικό αναστοχασμό μπορεί να προσεγγίσει την αλήθεια αν παρακινηθεί με το σωστό τρόπο και χωρίς να μας παρέχονται έτοιμες απαντήσεις». Κατὰ τὸν Irwin, ὁ Πλάτων «επιμένει ότι η γνώση μας δεν αυξάνεται με τον τρόπο που κάποιος κάνει έναν τυφλό να βλέπει, αλλά μάλλον με το να στρέφουμε το βλέμμα κάποιου προς τη σωστή κατεύθυνση».

Καὶ ὁ I.M. Crombie[21], ἐπίσης, διατείνεται ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συγγενεύει «μὲ ὁρισμένα πράγματα ποὺ λέγονται στὴν *Πολιτείαν* γιὰ τὸ *ἀγαθόν*» καὶ ὅτι ἡ διαλεκτικὴ πορεία πρὸς τὴ σύλληψη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ γενικότερα τῶν ἰδεῶν, «θὰ μποροῦσε νὰ περιγραφεῖ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐπαναφορᾶς στὴ μνήμη μιᾶς θύμησης ποὺ βρίσκεται στὸ πίσω μέρος τοῦ

(1984), 34-41, σ. 34· E.E. Benitez, *Forms in Plato's Philebus*, σ. 111· T. Irwin, "Prudence and Morality in Greek Ethics", *Ethics*, 105 (1995), 284-295· C. Bobonich, *Plato's Utopia Recast*, σ. 65 καὶ 306. Γιὰ ἀρνητικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ βλ. π.χ. ὁ C.D.C., Reeve, *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's Republic*, Princeton, Princeton University Press, 1988, σ. 107-110· K.M. Sayre, *Plato's Late Ontology: A Riddle Resolved*, σ. 191.

[18] *Πολιτ.* 508 e (μτφρ. Ἰ. Γρυπάρης).

[19] Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῶν ἀλληγοριῶν αὐτῶν βλ. π.χ. J. Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, μτφρ. Χ. Γραμμένου, επιμ. Χ. Ζαφειρόπουλος - Π. Μπουρλάκης, Αθήνα, εκδ. Καλέντης, 2006 [ἀγγλ. πρωτότ. 1981], σ. 305-339· Μ.Γ. Βενετή, *Πλάτωνος Πολιτεία: Ένα πολίτευμα της ψυχής*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2009, σ. 146-159.

[20] *Κλασική Σκέψη*, μτφρ. Γ. Βογιατζής, επιμ. Γ. Μανιάτης, Αθήνα, εκδ. Πολύτροπον, 2005 [ἀγγλ. πρωτότ. 1989], σ. 199.

[21] *An Examination of Plato's Doctrines. II: Plato on Knowledge and Reality*, σ. 135.

μυαλοῦ μας ἢ τῆς ἐπανασύλληψης μιᾶς μνήμης ποὺ διατηροῦμε θαμπά»[22]. Ὁ R. Mohr[23], ὁ ὁποῖος ἑρμηνεύει τὴν ἀλληγορία τῆς διαιρεμένης γραμμῆς ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, κρίνει τὸν ρόλο τῆς ἀνάμνησης ὡς ἰδιαίτερα σημαντικὸ στὴν ἀλληγορία αὐτή, καθώς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἡ ἀνάμνηση ἀποτελεῖ τὸ ὄχημα γιὰ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν *διάνοιαν* στὴν *νόησιν*, ἀφοῦ ἡ μέθοδος τῆς ὑπόθεσης, παρ' ὅτι βοηθάει, δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ συντελεσθεῖ ἡ προαναφερθεῖσα μετάβαση. Ἡ ἀλληγορία τῆς διαιρεμένης γραμμῆς στὸ Ἕκτο Βιβλίο τῆς *Πολιτείας* καὶ ἡ ἀλληγορία τοῦ σπηλαίου στὴν ἀρχὴ τοῦ Ἑβδομου Βιβλίου, ὅπως ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸν J. Klein[24], ἀναφέρονται «σὲ μία ἄνοδο στὸ πεδίο τῶν νοητῶν», σὲ ἕναν τρόπο, δηλαδή, ἀπόκτησης «γνήσιας γνώσης», ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν γίνεται καμμία ἀναφορὰ στὴν ἀνάμνηση στὶς ἀλληγορίες αὐτές.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν συνδέει τὴ μάθηση μὲ τὴν ἀνάμνηση οὔτε ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἐκπαίδευση τῶν φυλάκων στὶς προπαιδευτικὲς ἐπιστῆμες οὔτε ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἐκπαίδευσή τους στὴ διαλεκτική[25]. Καὶ στὴν περίπτωση ὅμως αὐτή, κατὰ τὸν N. Gulley[26], «τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς διαλεκτικῆς προϋποθέτει τὴν ἀνάμνηση ὡς παρέχουσα ἕνα τελικὸ κριτήριο τῆς ἀλήθειας».

Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, σύμφωνα μὲ τὸν E.E. Benitez[27], φαίνεται νὰ ὑπονοεῖται στὸ χωρίο 518 b-c, ὅπου ὁ Πλάτων, ἀντιτιθέμενος σὲ αὐτοὺς ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν ὑπάρχει μέσα στὴν ψυχὴ καὶ ὅτι αὐτοὶ εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν τοποθετήσουν, ἀναφέρεται στὴν ὑπάρχουσα, κατὰ τὴ γνώμη

---

[22] I.M. Crombie, *An Examination of Plato's Doctrines. II: Plato on Knowledge and Reality*, σ. 136· πβ. σ. 558-561.

[23] "The Divided Line and the Doctrine of Recollection in Plato", σ. 39. Γιὰ τὴ θέση τῆς ἀνάμνησης στὸ Ἕβδομο Βιβλίο τῆς *Πολιτείας* βλ. π.χ. M.T. Ferejohn, "Knowledge, Recollection, and the Forms in *Republic* VII", στό: G. Santas (ed.), *The Blackwell Guide to Plato's Republic*, Malden, Blackwell Publishing, 2006, 214-233, καὶ ἰδιαίτερα σ. 225-230.

[24] *A Commentary on Plato's Meno*, σ. 157.

[25] Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν φυλάκων στὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες καὶ στὴ διαλεκτικὴ βλ. *Πολιτ.* 521 c-541 b.

[26] "Plato's Theory of Recollection", σ. 200.

[27] *Forms in Plato's Philebus*, σ. 111. Πβ. G. Rawson, "Platonic Recollection and Mental Pregnancy", σ. 149-150.

του, ἐντὸς τῆς ψυχῆς δύναμη νὰ μαθαίνει, καθὼς καὶ στὸ ἐπίσης ἐνυπάρχον ὄργανο γιὰ μάθηση[28]. Στὸ προαναφερθὲν χωρίο ἀναφέρεται καὶ ὁ J. Klein στὴν προσπάθειά του νὰ ἐντοπίσει τὰ σημεῖα τῆς *Πολιτείας*, στὰ ὁποῖα γίνεται νύξη στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Ὅπως, ὅμως, παρατηρεῖ οὔτε καὶ σὲ αὐτὸ τὸ τόσο σημαντικὸ χωρίο, ποὺ παραπέμπει στὴν ἀνάμνηση, γίνεται ἀναφορὰ στὸν ὅρο[29].

Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ἐνῶ δὲν ἐντοπίζεται ἐμφανῶς στὴν *Πολιτείαν* προϋποτίθεται καὶ ὑπονοεῖται, καθ' ὅσον στὸν διάλογο αὐτὸν γίνεται ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν (502 c-521 b), ὅπως, ἐπίσης, καὶ στὴν θεωρία περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (608 c-611 a), σὲ θεωρίες, δηλαδή, ποὺ στὸ μεταφυσικὸ οἰκοδόμημα τῆς μεσαίας συγγραφικῆς περιόδου τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἄρρηκτα δεμένες μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση.

3. *Φίληβος*

Στὸν διάλογο *Φίληβος* [*ἢ περὶ ἡδονῆς, ἠθικός*], κεντρικὸ θέμα εἶναι ὁ προσδιορισμὸς τῶν στοιχείων ποὺ συνθέτουν τὸν εὐδαίμονα βίο. Ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι ἕνας ἀμιγῶς ἡδονικὸς βίος δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν εὐδαιμονία, ποὺ συνιστᾶ τὸ ὕψιστο ἀνθρώπινο ἀγαθό, οὔτε ἐπίσης ἕνας βίος ἀποτελούμενος ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἀπὸ φρόνηση. Ὁ ἄριστος βίος, κατὰ τὴ γνώμη του, εἶναι ἕνας βίος μεικτὸς ποὺ περιλαμβάνει καὶ φρόνηση καὶ ἡδονὴ («ἐξ ἀμφοῖν συμμειχθεὶς κοινὸς γενόμενος»)[30] γιατὶ μόνον ἕνας τέτοιος βίος μπορεῖ νὰ εἶναι «τέλεος», «ἱκανὸς» καὶ «αἱρετὸς» (20 d-22 b), νὰ ἔχει, δηλαδή, τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν νὰ χαρακτηρισθεῖ *ἀγαθός*.

Ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν ἔννοια τῆς ἀνάμνησης, ὅταν ἀναλύει τὴν κατηγορία τῶν προκαταβολικῶν ἡδονῶν ἢ ἡδονῶν τῆς προσμονῆς. Τὴν

---

[28] *Πολιτ.* 518 c: «τὴν ἐνοῦσαν ἑκάστου δύναμιν ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τὸ ὄργανον ᾧ καταμανθάνει ἕκαστος».

[29] *A Commentary on Plato's Meno*, σ. 158.

[30] Βλ. Πλάτ., *Φίληβ.* 22 a.

ἔννοια αὐτὴ τὴν ἐξετάζει μαζὶ μὲ τρία ἄλλα ψυχολογικὰ φαινόμενα, αὐτὰ τῆς αἴσθησης, τῆς μνήμης καὶ τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ μνήμη ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς «σωτηρία αἰσθήσεως»[31]. Ἡ αἴσθηση συνιστᾶ ἕνα εἶδος κίνησης, ὅπου συγκινοῦνται ἀπὸ κοινοῦ ψυχὴ καὶ σῶμα.[32] Γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς αἴσθησης κάνουμε λόγο, «ὅταν οἱ σωματικὲς λειτουργίες γίνονται ἀντιληπτὲς ἀπὸ τὴν ψυχή. Ἡ διαφύλαξη καὶ ἡ διατήρηση τῆς αἴσθησης ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ "μνήμη"»[33]. Ἡ ἀνάμνηση, σύμφωνα μὲ ὅσα ἀναφέρονται στὸν *Φίληβον*, λαμβάνει χώρα ὅταν ἡ ψυχὴ ἀνακαλεῖ «ἄνευ τοῦ σώματος αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ» ὅσα κάποια στιγμή, κατὰ τὸ παρελθόν, «μετὰ τοῦ σώματος ἔπασχεν»[34]. Ὁ Μ. Ἀνδρόνικος[35] θεωρεῖ τὴν ἀνάμνηση στὸν διάλογο αὐτὸν ὡς τὴν «αὐθόρμητη ἐπανεμφάνιση» τῶν ἐντυπώσεων στὴ συνείδηση, «τὴ στιγμὴ ποὺ τὶς θεωρούσαμε χαμένες». Ἡ ἐπιθυμία, τέλος, δὲν εἶναι σωματικὴ ἀλλὰ ψυχικὴ λειτουργία (35 c-d)[36] καὶ δὲν ἀπαιτεῖται πάντοτε γιὰ τὴν ἐμφάνισή της κάποια συγκεκριμένη σωματικὴ κατάσταση.

Στὸ πλαίσιο τῆς περὶ ἡδονῆς θεωρίας τοῦ Πλάτωνα στὸν *Φίληβον*, ἡ λειτουργία τῆς μνήμης ἐπιτυγχάνει τὴ διατήρηση κάποιας παρελθούσας αἴσθησης. Ἡ ἐπιθυμία ὡς ψυχικὸ φαινόμενο προκαλεῖται ἀπὸ τὸ αἴσθημα τῆς ἔλλειψης κάποιου ἀπὸ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ, αἴσθημα ποὺ ἀνασύρει τὴν ἀνάμνηση τῆς ἡδονικῆς πλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας, ἡ

---

[31] Βλ. Πλάτ., *Φίληβ.* 34 a· πβ. Ἀλκ., *Διδασκαλικός* 154. 36-40. Κατὰ τὸν Μ. Ἀνδρόνικο, ἡ μνήμη στὸ χωρίο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ ὡς ἡ διάσωση-διατήρηση τῶν ἐντυπώσεων στὴ συνείδηση, σὲ μιὰ λανθάνουσα κατάσταση (*Πλάτων, Φίληβος, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, ἐπιμ. ἐκδόσεως Ε. Παπανοῦτσος - Κ. Ἀραπόπουλος, *Πλάτων, Κρίτων, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, ἐπιμ. ἐκδόσεως Γ. Κορδάτος, 'Βιβλιοθήκη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», 46', Ἀθήνα, «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», χ.χ., σ. 183-184, ὑποσ. 74).

[32] Βλ. Πλάτ., *Φίληβ.* 34 a: «τὸ δ' ἐν ἑνὶ πάθει τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα κοινῇ γιγνόμενον κοινῇ καὶ κινεῖσθαι, τούτην δ' αὖ τὴν κίνησιν ὀνομάζων αἴσθησιν οὐκ ἀπὸ τρόπου φθέγγοι ἄν».

[33] Βλ. Ο. Περδικίδης, *Πλάτων, Φίληβος ἢ περὶ ἡδονῆς, Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια*, 'Οι Έλληνες, 177', Αθήνα, εκδ. Κάκτος, 1993, σ. 53.

[34] *Φίληβ.* 34 b6-8: «ΣΩ. Ὅταν ἃ μετὰ τοῦ σώματος ἔπασχέν ποθ' ἡ ψυχή, ταῦτ' ἄνευ τοῦ σώματος αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ ὅτι μάλιστα ἀναλαμβάνῃ, τότε ἀναμιμνῄσκεσθαί που λέγομεν».

[35] *Πλάτων, Φίληβος*, σ. 183-184, ὑποσ. 74.

[36] Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῆς ἐπιθυμίας στὸν *Φίληβον* βλ. J.C.B. Gosling, *Plato Philebus, Translated with Notes and Commentary*, Oxford, Clarendon Press, 1975, s. 104-106.

ὁποία συντελέσθηκε σὲ κάποια παλαιότερη στιγμή. «Επομένως, μπορεί κάποιος να έχει ανάμεικτα συναισθήματα λύπης (από την έλλειψη) και χαράς (από την προσδοκία εξουδετέρωσης της έλλειψης)»[37]. Ἡ ἡδονὴ προσδιορίζεται ὡς μία ἀναπλήρωση, μὲ τὴν ὁποία ἀποκαθίσταται ἡ φυσικὴ ἰσορροπία τοῦ ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ[38].

Ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνηση διαδραματίζουν σημαντικὸ ρόλο στὴν περίπτωση τῶν προκαταβολικῶν ἡδονῶν ἢ ἡδονῶν τῆς προσμονῆς, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ εἶναι μεικτὲς ἢ ψευδεῖς ψυχικὲς ἡδονές, καθὼς ἐπίσης καὶ μεικτὲς ἢ ψευδεῖς ψυχο-σωματικὲς ἡδονές. Στὴν πρώτη περίπτωση εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθεῖ ὁ ἄνθρωπος τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχει πραγματικὴ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας τῶν στοιχείων ποὺ συνθέτουν τὸν ὀργανισμό του οὔτε πραγματικὴ πλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, τὴν ὁποία δημιουργεῖ ἡ κατάσταση τῆς ἔλλειψης κάποιου ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή, μὲ βάση τὶς λειτουργίες τῆς μνήμης καὶ τῆς ἀνάμνησης, φέρνει στὸν νοῦ του ἡδονὲς ποὺ εἶχε βιώσει στὸ παρελθὸν λόγῳ ἀποκατάστασης τῆς ὀργανικῆς του ἁρμονίας καὶ νιώθει ἡδονὴ βιώνοντας φανταστικὲς πληρώσεις.

Στὴ δεύτερη περίπτωση, δηλαδὴ αὐτὴ τῶν μεικτῶν ἢ ψευδῶν ψυχο-σωματικῶν ἡδονῶν, ἔχουμε πραγματικὴ διατάραξη τῆς ἰσορροπίας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αἰσθάνεται πραγματικὸ πόνο, εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθεῖ καὶ ἡδονὴ μέσῳ τῆς προσδοκίας της, ἀναμιμνησκόμενος παρόμοιες καταστάσεις ποὺ συνέβησαν στὸ παρελθόν, ὅπου τὸν πόνο λόγῳ τῆς πλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας ἀκολούθησε ἡ ἡδονή, καὶ ἐλπίζοντας ὅτι σύντομα θὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ὀδυνηρὴ ἐπιθυμία του καὶ ὅτι θὰ περιέλθει πάλι σὲ κατάσταση ἰσορροπίας.

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα καθίσταται σαφὲς ὅτι χωρὶς νὰ παρεμβάλεται τὸ σῶμα, ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνηση μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴ δημιουργία ἡδονικῶν αἰσθημάτων, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι κάποτε ἀποτυπώθηκε στὴ

---

[37] Βλ. Ο. Περδικίδης, *Πλάτων, Φίληβος ἢ περὶ ἡδονῆς*, σ. 53.

[38] Γιὰ ἀνάλυση τοῦ σχήματος κένωσις-πλήρωσις στὴ συγκεκριμένη προβληματικὴ βλ. J.M. Lee, «Philebus, 35 a 6-10», *Phronesis*, 11 (1966), 31-34, ἐνῶ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ σχήματος αὐτοῦ γενικότερα στὸν Πλάτωνα βλ. Β.Π., Σολωμού-Παπανικολάου, *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, σ. 131-133.

μνήμη ἡ βίωση τῆς ἡδονῆς ὡς «ἀναπληρώσεως τοῦ ἐλλείποντος». Ἡ ἀνάμνηση στὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὸν *Φίληβον*, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει μεταφυσικὴ χροιά, δὲν λειτουργεῖ, δηλαδή, ὡς ἕνας μηχανισμὸς ποὺ θὰ μᾶς ὁδηγήσει στὴν πραγματικὴ γνώση, τὴ γνώση δηλαδὴ τῶν ἰδεῶν. Θὰ μποροῦσε, ὅμως, νὰ θεωρήσει κανεὶς ὅτι στὸ χωρίο 34 b10-13[39] γίνεται ὑπαινιγμὸς στὴν κλασικὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, καθὼς ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀναφέρει ὅτι κάνουμε λόγο γιὰ ἀνάμνηση, ὅταν ἡ ψυχὴ «αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ» ἀναπολεῖ πράγματα, τὰ ὁποῖα κάποτε αἰσθάνθηκε ἢ *ἔμαθε*, ἀλλὰ μετὰ λησμόνησε.

Ὁ E. Benitez[40], ἀναλύοντας ὅσα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάμνηση ἀναφέρονται στὸν *Φίληβον*, καταλήγει στὴν ἄποψη ὅτι, χωρὶς νὰ γίνεται καμμία ρητὴ ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης σὲ κανένα σημεῖο τοῦ διαλόγου, ὑπάρχουν χωρία ποὺ τὴν προϋποθέτουν, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ χωρίο 58 d, στὸ ὁποῖο γίνεται μνεία σὲ μία ἔμφυτη δύναμη τῆς ψυχῆς νὰ ἀγαπᾶ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ καταβάλει κάθε προσπάθεια γιὰ χάρη της[41]. Τὸ συγκεκριμένο, μάλιστα, χωρίο βρίσκεται, κατὰ τὴ γνώμη του, σὲ συμφωνία μὲ τὸ χωρίο 518 b-c τῆς *Πολιτείας*, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ψυχὴ διαθέτει μία ἔμφυτη ἱκανότητα γιὰ μάθηση καὶ ἕνα κατάλληλο πρὸς τοῦτο ὄργανο.

Συμπερασματικά, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ἂν καὶ δὲν ἀπαντᾶ ἐμφανῶς στὸν *Φίληβον*, ὑπονοεῖται. Ἄλλωστε, ἡ ὀντολογικὴ παρέκβαση «περὶ τὸ ἕν» καὶ τὰ

---

[39] Πβ. Πλάτ., *Φίληβ*. 34 b10-13: «ΣΩ. Καὶ μὴν καὶ ὅταν ἀπολέσασα μνήμην εἴτ' αἰσθήσεως εἴτ' αὖ μαθήματος αὖθις ταύτην ἀναπολήσῃ, πάλιν αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ, καὶ ταῦτα σύμπαντα ἀναμνήσεις [καὶ μνήμας] που λέγομεν».

[40] Βλ. σχετ. *Forms in Plato's Philebus*, σ. 117. Βλ., ὅμως, R.A. King, *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, σ. 19, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι στὰ χωρία τοῦ *Φιλήβου*, στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ ἀνάμνηση δὲν ὑπάρχει κανένας ὑπαινιγμὸς στὴ σπουδαία λειτουργία ποὺ διαδραματίζει ἡ ἀνάμνηση στὴ μεσαία συγγραφικὴ περίοδο τοῦ Πλάτωνα.

[41] *Φίληβ*. 58 d: «ἀλλ' εἴ τις πέφυκε τῆς ψυχῆς ἡμῶν δύναμις ἐρᾶν τε τοῦ ἀληθοῦς καὶ πάντα ἕνεκα τούτου πράττειν, ταύτην εἴπωμεν διεξερευνησάμενοι—τὸ καθαρὸν νοῦ τε καὶ φρονήσεως εἰ ταύτην μάλιστα ἐκ τῶν εἰκότων ἐκτῆσθαι φαῖμεν ἂν ἤ τινα ἑτέραν ταύτης κυριωτέραν ἡμῖν ζητητέον».

«πολλὰ» (14 c-20 a)[42], πού σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα ἀφορᾶ τὶς ἰδέες καὶ τὶς ταξινομικές τους σχέσεις (15 a-b), καὶ χρησιμοποιεῖται ἐδῶ γιὰ νὰ δοθεῖ λύση στὸ ἠθικὸ πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν στοιχείων ποὺ συνθέτουν τὸν «ἄριστον βίον», δείχνει ὅτι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται σὲ ἰσχὺ στὸν συγκεκριμένο διάλογο. Ἂν λοιπὸν ὁ Πλάτων παραμένει πιστὸς στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ὅπως πολλοὶ ὑποστηρίζουν[43], εὔλογα συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι παραμένει πιστὸς καὶ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης.

---

[42] Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ «ἑνὸς» καὶ τῶν «πολλῶν» στὸν *Φίληβον* βλ. π.χ. C.O. Colvin, *The One/Many Problem in Plato's Philebus*, unpubl. Ph.D. Diss., The University of Texas at Austin, 1987· G. Löhr, *Das Problem des Einen und Vielen in Platons "Philebos"*, 'Hypomnemata Heft 93', Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1990.

[43] Βλ. π.χ. R. Fahrnkopf, "Forms in the *Philebus*", *Journal of the History of Philosophy*, 15 (1977), 202-207· E.E. Benitez, *Forms in Plato's Philebus*, ἰδιαίτερα σ. 5-6, 90-91, 109-110, 129-132· C. Hampton, *Pleasure, Knowledge and Being: An Analysis of Plato's Philebus*, Albany, State University of New York Press, 1990, σ. 28-35, 78-79, 87-93.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ Πλάτων μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση ἐπιχείρησε νὰ συμβάλει στὴν ἐπίλυση τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ προβλήματος καὶ νὰ ἀναχθεῖ σὲ βέβαιη καὶ ἀντικειμενικὴ γνώση. Τὸ γνωσιοθεωρητικὸ πρόβλημα προέβαλλε ἰδιαίτερα πιεστικὸ στὴν ἐποχή του, ἐξαιτίας τοῦ Σοφιστικοῦ κίνηματος καὶ τῶν σχετικιστικῶν καὶ σκεπτικιστικῶν του τάσεων. Ὁ Πλάτων, ἐπιχειρώντας νὰ δώσει ἀπάντηση στὴ σοφιστικὴ πρόκληση, διακήρυξε μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν ἀνάμνηση ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης σὲ αὐτὸν τὸν κόσμο εἶναι ἐφικτή, ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀναμνησθεῖ τὴν ἀληθινὴ γνώση, τὴν ὁποία ἀπέκτησε ἡ ψυχή του μὲ τὴ θέαση τῶν *εἰδῶν* ἢ *ἰδεῶν*, ποὺ ἔλαβε χώρα πρὶν τὴν πρώτη ἐνσωμάτωση τῆς ψυχῆς σὲ σῶμα ἀνθρώπου.

Ἡ γνώση ποὺ ἀπέκτησε ἡ ψυχή, ὅταν ἦταν ἐκτὸς σώματος, λησμονήθηκε μὲ τὴν ἐνσωμάτωσή της. Ἡ ἀπωλεσθεῖσα γνώση, ὅμως, μπορεῖ νὰ ἀνακληθεῖ χάρη στὴ διανοητικὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης, ἡ ὁποία ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὶς αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις, δύναται νὰ ὁδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀνάμνηση τῶν ἰδεατῶν ὀντοτήτων, οἱ ὁποῖες συνιστοῦν «τὸ τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης γένος» (*Φαῖδρ.* 247 c), καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν ὀρθοπραξία, ἀφοῦ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ γνώση τοῦ *εἶναι* συνεπάγεται καὶ γνώση τοῦ *δέοντος* στὸ πεδίο τῆς πράξης.

Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης διατυπώνεται μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στοὺς διαλόγους *Μένων*, *Φαίδων* καὶ *Φαῖδρος*, ἐνῶ ὑπονοεῖται στοὺς διαλόγους *Συμπόσιον*, *Πολιτεία* καὶ *Φίληβος*.

Ὁ Πλάτων παρουσιάζει γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν *Μένωνα*, ἐπιχειρώντας νὰ ἀπαντήσει στὸ σοφιστικὸ παράδοξο τῆς γνώσης. Στὸν διάλογο αὐτὸν γίνεται καὶ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀνάμνησης, καθὼς ὁ Σωκράτης καταβάλλει προσπάθεια νὰ ὁδηγήσει ἕναν νεαρὸ δοῦλο, μὲ πλήρη ἄγνοια γεωμετρίας, στὴν ἐπίλυση τοῦ γεωμετρικοῦ προβλήματος τοῦ

διπλασιασμοῦ τοῦ τετραγώνου. Ὁ Σωκράτης χάρη στὴ μαιευτική του τέχνη κατορθώνει νὰ θέσει τὸν δοῦλο σὲ ἀναμνηστικὴ πορεία, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀφύπνιση *ἀληθῶν δοξῶν* ἐντὸς τῆς ψυχῆς του, οἱ ὁποῖες, στὴ συνέχεια, μετατρέπονται σὲ *ἐπιστήμην*. Ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συναρτᾶται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν προβολὴ τῆς ἄποψης ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη.

Στὸν *Φαίδωνα* ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συνιστὰ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ τρία ἐπιχειρήματα ποὺ ἀναπτύσσονται προκειμένου νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐπιδιωκόμενη, ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνα, ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Στὸν διάλογο αὐτὸν ἐκτίθεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ καθίσταται σαφὲς ὅτι ἡ λησμονημένη γνώση, ποὺ πρέπει νὰ ἀνακτηθεῖ μὲ τὴν ἀνάμνηση, δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ γνώση τῶν νοητῶν ὄντων. Ἔμφαση στὸν διάλογο αὐτὸν δίδεται στὴ συγγένεια ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἰδεῶν καὶ ψυχῆς, συγγένεια ποὺ ἐπιτρέπει στὴν ψυχὴ νὰ γνωρίζει τὶς ἰδέες, ἀφοῦ καὶ στὴ γνωσιοθεωρία τοῦ Πλάτωνα ἰσχύει ἡ ἀρχὴ *ὅμοιον-ὁμοίῳ*, τὴν ὁποία πρῶτος εἰσηγήθηκε ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Γίνεται, ἐπίσης, ἀναφορὰ στὸ φαινόμενο τοῦ συνειρμοῦ, ποὺ συνιστᾶ μὲν μιὰ διανοητικὴ διαδικασία, ἀλλὰ προϋποθέτει, γιὰ νὰ τεθεῖ σὲ λειτουργία, τὶς ἐντυπώσεις ποὺ μᾶς παρέχουν οἱ αἰσθήσεις.

Στὸν *Φαῖδρον* ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συνδέεται μὲ τὴν περὶ *ἔρωτος* διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα, στὴν ὁποία ἡ παρουσία τοῦ κάλλους κατέχει περίοπτη θέση. Ἡ ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης στὸν συγκεκριμένο διάλογο δὲν εἶναι λεπτομερής, καθὼς ὁ Πλάτων τὴν ἔχει ἀναπτύξει σὲ προγενέστερους διαλόγους καὶ θεωρεῖ, προφανῶς, περιττὸ νὰ ἐπαναλάβει πράγματα ἤδη γνωστά. Ὁ Πλάτων μὲ ἰδιαίτερα ἀριστοτεχνικὸ τρόπο περιγράφει τὴν ἐνατένιση τῶν ἰδεῶν ἀπὸ ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς ψυχές, ποὺ θὰ ἐνσωματωθοῦν σὲ σώματα ἀνθρώπων, πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν, ἄλλοι περισσότερο καὶ ἄλλοι λιγότερο, τὴ δυνατότητα πρόσβασης στὴν ἀλήθεια, ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ποὺ θεάθηκε ἡ ψυχὴ τοῦ καθενὸς τὶς ἰδεατὲς μορφές. Περιγράφει, ἐπίσης, τὸ ἐρωτικὸ πάθος ποὺ κυρίευσε τὶς ψυχὲς στὸ ἀντίκρισμα τοῦ ἰδεατοῦ κάλλους, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀπὸ τὴ φύση του τὸ προνόμιο νὰ εἶναι «ἐκφανέστατον» καὶ «ἐρασμιώτατατον», τονίζοντας ὅτι τὸ ἴδιο ἐρωτικὸ πάθος προκαλεῖται στὴν ψυχὴ καὶ ἐδῶ στὴ

γῆ μὲ τὸ ἀντίκρισμα τῶν ἐνδοκοσμικῶν ἐκφάνσεων τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔναρξη τῆς ἀναμνηστικῆς διαδικασίας, ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ στὸ υπεραισθητὸ καὶ αἰώνιο κάλλος. Στὸν *Φαῖδρον* ὁ Πλάτων ἐκθέτει γιὰ τελευταία φορὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, ἡ ὁποία στὴν κλασικὴ γνωσιοθεωρητική της ἐκδοχὴ εἶναι ἄρρηκτα δεμένη μὲ τὴν θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

Στὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, ὅπως αὐτὴ ἐκτίθεται στοὺς διαλόγους *Μένων*, *Φαίδων* καὶ *Φαῖδρος*, παρατηροῦνται διαφορὲς ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητες. Οἱ διαφορὲς φανερώνουν τὴ δυναμικότητα καὶ τὴ μὴ στατικότητα τῆς πλατωνικῆς σκέψης, ἐνῶ οἱ ὁμοιότητες δείχνουν ὅτι ὑπάρχουν θέσεις στὶς ὁποῖες ὁ Πλάτων παραμένει πιστὸς καὶ οἱ ὁποῖες προσδίδουν ἕναν βαθμὸ ἑνότητας στὴ σκέψη του.

Καὶ στοὺς τρεῖς διαλόγους ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συνοδεύεται ἀπὸ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Στὸν *Φαίδωνα*, μάλιστα, καὶ τὸν *Φαῖδρον* ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης συνδέεται καὶ μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, προβάλλοντας ὡς τὸ γνωσιοθεωρητικό της συμπλήρωμα, θεωρία ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν *Μένωνα*.

Στοὺς προαναφερθέντες διαλόγους, ἐπίσης, ἡ ἀνάμνηση δύναται, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ ὁδηγήσει σὲ ἀληθινὴ γνώση, δηλαδὴ σὲ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη, ὅμως, στὸν *Μένωνα* νοεῖται ὡς *ἀληθὴς δόξα μετὰ λογισμοῦ αἰτίας* (97 e-98 a), ἐνῶ στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον* ὡς γνώση τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἡ βεβαιότητα τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἀνάμνηση, ὡς μία ἀσφαλῆ μέθοδο πρόσκτησης τῆς ἐπιστήμης, ἀποτελεῖ ἕνα ἀδιάψευστο δεῖγμα τοῦ γνωσιοθεωρητικοῦ του ὀπτιμισμοῦ.

Ὁ Πλάτων τόσο στὸν *Μένωνα* ὅσο καὶ στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον* θεωρεῖ τὴν ἀνάμνηση ὡς ἕνα καθαρὰ διανοητικὸ ἐνέργημα, τὸ ὁποῖο, ὅμως, ἔχει πάντα ὡς ἀφετηρία του τὶς αἰσθητηριακὲς ἐντυπώσεις. Αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι ὁ Πλάτων δὲν παραγνωρίζει τὸν ρόλο τῶν αἰσθήσεων στὴ γνωστικὴ διαδικασία, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ὅτι βάλλει ἐναντίον τους.

Στὸ μοντέλο ἀνάμνησης ποὺ παρουσιάζεται στὸν *Μένωνα* ἡ μαιευτικὴ μέθοδος κατέχει σημαντικὴ θέση. Ἀντίθετα, στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον*

δὲν φαίνεται ὁ Πλάτων νὰ δίδει βῆμα στὴ μαιευτικὴ μέθοδο κατὰ τὴν πορεία τῆς ἀνάμνησης.

Τόσο στὸν *Μένωνα* ὅσο καὶ στὸν *Φαίδωνα* ὁ Πλάτων προκειμένου νὰ παρουσιάσει τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης προσφεύγει στὴν περιοχὴ τῶν μαθηματικῶν, ἀφοῦ στὸν πρῶτο διάλογο ζητεῖται νὰ δοθεῖ λύση σὲ ἕνα μαθηματικὸ πρόβλημα, ἐνῶ στὸν δεύτερο, ὡς παραδειγματικὴ ἰδέα πρὸς τὴν ὁποία κατευθύνεται ἡ ἀναμνηστικὴ πορεία, τίθεται ἡ ἰδέα τῆς ἰσότητας. Στὸν *Μένωνα* ἡ ἀφαιρετικὴ σκέψη, ποὺ προϋποθέτουν τὰ μαθηματικά, συμβάλλει ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀναμνηστικοῦ στόχου. Στὸν *Φαίδωνα* οἱ αἰσθητὲς ἐκφάνσεις τῆς ἰσότητας, οἱ ὁποῖες γίνονται εὔκολα ἀντιληπτές, καθιστοῦν εὐχερέστερο τὸ ἔργο τοῦ διανοητικοῦ ἐνεργήματος τῆς ἀνάμνησης.

Στὸν *Φαίδωνα*, ἀλλὰ καὶ στὸν *Φαῖδρον*, δὲν τίθενται πρὸς ἀνάμνηση παραδείγματα ἰδεῶν, τῶν ὁποίων τὰ αἰσθητὰ ὁμοιώματα εἶναι δυσδιάκριτα, ἀλλὰ παραδείγματα ἰδεῶν, τῶν ὁποίων τὰ αἰσθητὰ ὁμοιώματα εἶναι «ἐκφανέστατα» καὶ μποροῦν, ἔτσι, νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ μὲ τὴν ὅραση ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Ἀπὸ αὐτὸ καθίσταται σαφὲς πόσο σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς αἴσθησης τῆς ὅρασης γιὰ τὴν ἀνάμνηση τῆς πραγματικῆς γνώσης.

Καὶ στοὺς τρεῖς διαλόγους ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται ὡς κάτοχος γνώσης, ποὺ ἀποκτήθηκε πρὶν τὴν ἐνσωμάτωσή της καὶ ἡ ὁποία, ἂν καὶ λησμονήθηκε, δύναται νὰ ἀνακληθεῖ στὴ μνήμη. Ἡ ἐμμονὴ τοῦ Πλάτωνα στὴ δυνατότητα ἀνάκτησης τῆς λησμονημένης γνώσης ἀποκαλύπτει τὴ σταθερή του ἀντιπαράθεση πρὸς τὸν σκεπτικισμό.

Στὸν *Μένωνα*, στὸν ὁποῖον δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν, ἡ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης φαίνεται νὰ ὁδηγεῖ, μᾶλλον, σὲ αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε «κοινὴ μάθηση», ἐνῶ στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὸν *Φαῖδρον* φαίνεται νὰ ὁδηγεῖ στὴ «φιλοσοφικὴ μάθηση», ἀφοῦ ἀπὸ ὁρισμένα χωρία προκύπτει ὅτι ὁ Πλάτων ἔχει κατὰ νοῦ μία γνώση, ποὺ εἶναι προσιτὴ μόνον στοὺς φιλοσόφους.

Ὅσον ἀφορᾶ τοὺς διαλόγους, στοὺς ὁποίους ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση δὲν διατυπώνεται, ἀλλὰ ὑπονοεῖται, δηλαδὴ τὸ *Συμπόσιον*, τὴν

Πολιτείαν καὶ τὸν *Φίληβον*, θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Στὸ *Συμπόσιον* ἡ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση πρέπει νὰ ὑπολανθάνει στοὺς ἐρωτικοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Διοτίμας, καθὼς καὶ σὲ ὅσα ἀναφέρονται σχετικὰ μὲ τὴν ψυχικὴ κυοφορία, ὅπου τὰ κυοφορούμενα ἔμβρυα εἶναι ἔμβρυα *φρονήσεως* καὶ *ἀρετῆς*, εἶναι, δηλαδή, πυρῆνες ἔμφυτης γνώσης. Νύξεις, ἐπίσης, γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ποὺ ἀποτελεῖ προϋπόθεση *sine qua non* γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἀνάμνησης, θὰ μποροῦσαν νὰ ἐντοπισθοῦν τόσο στὴν ἄποψη γιὰ τὰ ἔμβρυα, ποὺ κυοφοροῦνται ἐντὸς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ὁποῖα συνιστοῦν φορεῖς *α priori* γνώσης, ὅσο καὶ στὴν ἔννοια τῆς ἀθανασίας ποὺ προβάλλεται στὸ χωρίο 208 b, ἀθανασία ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι καλύπτει καὶ τὴν καθ' ἕκαστον ἀτομικὴ ψυχή.

Στὴν *Πολιτείαν* ἡ γνωσιοθεωρία τῆς ἀνάμνησης φαίνεται ὅτι ὑποκρύπτεται στὶς τρεῖς ἀλληγορίες, μὲ τὶς ὁποῖες ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ μέσῳ τῆς χρήσης εἰκόνων καὶ ἀναλογιῶν νὰ ρίξει φῶς στὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν, καὶ μάλιστα στὴν ἰδέα τοῦ *ἀγαθοῦ*, ὅπως, ἐπίσης, καὶ στὸ χωρίο 518 b-c, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ὑπάρχει ἐντὸς τῆς ψυχῆς μία ἔμφυτη δύναμη νὰ μαθαίνει, καθὼς καὶ τὸ κατάλληλο ὄργανο γιὰ μάθηση.

Στὸν *Φίληβον* ἡ ἀνάμνηση, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὸ πλαίσιο τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὶς προκαταβολικὲς ἡδονὲς ἢ ἡδονὲς τῆς προσμονῆς, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει μεταφυσικὴ χροιά. Ὑπαινιγμὸς στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης θὰ μποροῦσε, ὅμως, νὰ ἐντοπισθεῖ στὸ χωρίο 34 b10-13, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀνάμνηση, ὅταν ἡ ψυχὴ «αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ» ἀναπολεῖ πράγματα, τὰ ὁποῖα κάποτε αἰσθάνθηκε ἢ *ἔμαθε*, ἀλλὰ στὴ συνέχεια λησμόνησε. Ἐπίσης, καὶ τὸ χωρίο 58 a, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι ὑπάρχει ἐντὸς τῆς ψυχῆς μία ἔμφυτη δύναμη νὰ ἀγαπᾶ τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ καταβάλλει κάθε προσπάθεια γιὰ χάρη της, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἕνας ἄλλος ὑπαινιγμὸς στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης.

Ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν στὸ σύνολο τῆς Ἐργασίας θὰ μπορούσαμε νὰ ὁδηγηθοῦμε στὸ τελικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Πλάτωνα, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾶ τὴ θεωρία γιὰ τὴ γνώση ὡς ἀνάμνηση, σημειώνει ἐξέλιξη

ἀνάμεσα στὴν πρώιμη καὶ τὴ μεσαία περίοδο τῆς συγγραφικῆς του παραγωγῆς. Στὸν *Μένωνα* ἐκθέτει σὲ πειραματικὸ στάδιο τὴν ἐν λόγῳ θεωρητική του σύλληψη, συνδέοντάς την μόνον μὲ τὴ θεωρία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Ἀργότερα, στὸν *Φαίδωνα*, ἐντάσσει τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης σὲ ἕνα εὐρύτερο θεωρητικὸ κατασκεύασμα, στὸ ὁποῖο ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἔχει δεσπόζουσα θέση. Τέλος, στὸν *Φαῖδρον*, μὲ τὴ δύναμη τῆς ποιητικῆς του φαντασίας, συμπλέκει, κατὰ τρόπο ἀριστοτεχνικό, στὸν μεγάλο μῦθο τῆς ψυχῆς, τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν μὲ τὶς θεωρίες τῆς ἀνάμνησης καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, προβάλλοντας, ταυτόχρονα, τὴ θέση «πᾶσα... ἀνθρώπου ψυχὴ φύσει τεθέαται τὰ ὄντα» (249 e), θέση ποὺ θεμελιώνει τὴν καθολικὴ ἰσχὺ τῆς δυνατότητας γιὰ ἀνάμνηση καὶ ἀποτελεῖ ὕψιστη ἔκφραση γνωσιοθεωρητικοῦ ὀπτιμισμοῦ.

Τέλος, θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ γνωσιοθεωρητικὸς ὀπτιμισμὸς τοῦ Πλάτωνα, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, συμβαδίζει μὲ τὸν κοινωνικοπολιτικό του ὀπτιμισμό, ἀφοῦ, ὅπως ἐπιχειρήσαμε νὰ δείξουμε στὴν «Εἰσαγωγὴ» τῆς Ἐργασίας, ὁ Πλάτων πίστευε ἀκράδαντα στὴ δυνατότητα ὕπαρξης ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος, μὴ διστάζοντας ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του νὰ καταθέτει προτάσεις γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς κρίσης τῆς σύγχρονής του *πόλεως*.

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α

Α. Πηγὲς

Πλάτων (Ἐκδόσεις-Μεταφράσεις)

Platonis Opera, Tomi I-V, recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Burnet, Oxinii, E Typographeo Clarendoniano, 1900-1907 [I=1900, II=1901, III=1903, IV=1902, V=1907]· μὲ πολλὲς ἔκτοτε ἀνατυπώσεις) (Νέα ἔκδοση [1995] τοῦ τόμ. I ἀπὸ τοὺς E.A. Duke, W.F. Hicken, W.S.M. Nicoll, D.B. Robinson, J.C.G. Strachan καὶ τῆς *Πολιτείας* [2003] ἀπὸ τὸν S.R. Slings).

Jowett, B., *The Dialogues of Plato, Translated into English with Analyses and Introductions*, Vols. IV, Oxford, Clarendon Press, 1953[4] [1871[1]].

Μένων

Bluck, R.S., *Plato's Meno, Introduction and Commentary*, London, Cambridge University Press, 1964[2] [1961[1]].

Day, J.M., *Plato's Meno in Focus*, London and New York, Routledge, 1994.

Λαμπρίδη, Ἐ., *Πλάτωνος Μένων (ἢ περὶ ἀρετῆς, πειραστικός), Εἰσαγωγὴ-μετάφρασις-σημειώσεις*, ἐκδ. Πάπυρος, 1938.

Πετράκης, Ι., *Πλάτων, Μένων, Εισαγωγή-Μετάφραση-Ερμηνευτικά σχόλια*, Αθήνα, εκδ. Πόλις, 2008.

Sharples, R.W., *Plato: Meno, Edited with Translation and Notes*, Warminster, Aris & Phillips, 1985.

Τατάκης, Β.Ν., *Πλάτωνος Διάλογοι: Λάχης-Μένων, Εἰσαγωγὴ-Μετάφρασις-Σχόλια*, (Ἀρχαῖοι Ἕλληνες Συγγραφεῖς), Ἀθῆναι, ἐκδ. «Ἰ.Ν. Ζαχαρόπουλος», 1954.

Πολιτεία

Adam, J., *The Republic of Plato, Edited with Critical Notes, Commentary and Appendices*, Second Edition with an Introduction by D.A. Rees, 2 Vols., Cambridge, Cambridge University Press, 1963[2] (1902[1]), Vol. II.

Corford, F.M., *The Republic of Plato, Translated with Introduction and Notes*, London, Oxford, New York, Oxford University Press, 1941.

Γρυπάρης, Ἰ., *Πλάτων, Πολιτεία, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, Ἐπιμ. ἐκδόσεως, Πρόλογος, Ε. Παπανοῦτσος, τόμ. Α-Β, Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», 5, 6', Ἀθήνα, 1954[1]· «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», χ.χ.

Σκουτερόπουλος, Ν.Μ., *Πλάτων. Πολιτεία, Εἰσ. σημείωμα-Μετάφραση-Ἑρμ. Σημειώματα*, Ἀθήνα, ἐκδ. Πόλις, 2002.

Συμπόσιον

Allen, R.E., *The Dialogues of Plato, Vol.* II, *The Symposium*, Translated with Comment by R.E. Allen, New Haven and London, Yale University Press, 1991.

Bury, R.G., *The Symposium of Plato*, Cambridge, Heffer, 1932[2] [1909[1]].

Dover, K., *Plato Symposium*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004[13] [1980[1]].

Σπυρόπουλος, Η.Σ., *Πλάτων. Συμπόσιον, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, υπομνήματα*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2004.

Συκουτρῆς, Ἰ., *Πλάτωνος Συμπόσιον, Κείμενον, μετάφρασις καὶ ἑρμηνεία*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἰωάννης Δ. Κολλάρος & Σ[IA]. Α.Ε. Βιβλιοπωλεῖον τῆς "Ἑστίας", 1949[2].

Φαίδων

Archer-Hind, R.D., *The Phaedo of Plato: Edited with Introduction, Notes, and Appendices*, New York, Arno Press, 1894[2] [rpt., 1973].

Bluck, R.S., *Plato's Phaedo*, London, Routledge and Kegan Paul, 1955.

Bostock, D., *Plato's Phaedo*, Oxford, Oxford University Press, 1992[3] [1986[1]].

Hackforth, R., *Plato's Phaedo, Translated, with Introduction and Commentary,* New York, Bobbs – Merril, 2001 [1952[1]].

Gallop, D., *Plato, Phaedo, Translated with Notes*, "Clarendon Plato Series", Oxford, Clarendon Press, 1975.

Μαυρόπουλος, Θ.Γ., *Πλάτων, Φαίδων, Εισαγωγή, περιλήψεις, μετάφραση, ανάλυση, θέματα-ερωτήματα για επεξεργασία, επίμετρα*, Προλεγόμενα Τ. Φάλκος – Αρβανιτάκης, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2007.

Παπανοῦτσος, Ε., *Πλάτων. Φαίδων*, στό: Ε. Παπανοῦτσος - Β. Τατάκης, *Πλάτων, Φαίδων-Πρωταγόρας, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, Ἐπιμ. Ε. Παπανοῦτσος, Ἀθήνα, Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων «Δαίδαλος» - «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», 13', 2004 [1939[1]].

Φαῖδρος

Ἀχείμαστος, Ν., *Πλάτων. Φαῖδρος*, στό: Γ. Κορδάτος (ἐπιμ.), *Πλάτων. Ἀπολογία Σωκράτους, Φαῖδρος, Ἵππαρχος*, Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», χ.χ.

Γούναρης, Κ.Σ., *Πλάτωνος Φαῖδρος*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Γ. Φέξη, 1912.

Δόικος, Π., *Πλάτων, Φαίδρος, Μελέτη, μετάφραση, σχόλια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2001.

Hackforth, R., *Plato's Phaedrus, Translated with an Introduction and Commentary*, London, Cambridge University Press, 1972.

Θεοδωρακόπουλος, Ἰ.Ν., *Πλάτωνος Φαῖδρος, Εἰσαγωγή, ἀρχαῖο καὶ νέο κείμενο μὲ σχόλια*, Ἀθῆναι, 1971[3] [1948[1]].

Nehamas A. & Woodruff P., *Plato Phaedrus*, Translated with Introduction & Notes, Indianapolis/Cambridge, Hackett Publishing Company, 1995.

Rowe, C.J., *Plato: Phaedrus, with Translation and Commentary*, Warmnister, Wiltshire, Aris and Phillips, 1988[2] [1986[1]].

Thompson, W.H., *The Phaedrus of Plato. With English Notes and Dissertations*, New York, Arno Press, 1868, rpt. 1973.

Waterfield, R., *Plato Phaedrus, Translated with an Introduction and Notes*, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Φίληβος

Ἀνδρόνικος, Μ., *Πλάτων, Φίληβος, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, ἐπιμ. ἐκδόσεως Ε. Παπανοῦτσος - Κ. Ἀραπόπουλος, *Πλάτων, Κρίτων, εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια*, ἐπιμ. ἐκδόσεως Γ. Κορδάτος, Ἀβιβλιοθήκη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», 46', Ἀθήνα, «Ἰ. Ζαχαρόπουλος», χ.χ.

Gosling, J.C.B., *Plato Philebus, Translated with Notes and Commentary*, Oxford, Clarendon Press, 1975.

Περδικίδης, Ο., *Πλάτων, Φίληβος ἢ περὶ ἡδονῆς, Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια*, 'Οι Έλληνες, 177', Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1993.

Β. Ἄλλες πηγὲς

1. Κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων

Ἀλκίνοος

Alkinoos, *Enseignement des doctrines de Plato*, introduction texte établi et commenté John Whittaker, et traduit par Pierre Louis, Paris, Les Belles Lettres, 1990.

Ἀριστοτέλης

Aristotelis Opera ex recensione I. Bekkeri, edidit Academia Regia Borussica, accedunt Fragmenta, Scholia, *Index Aristotelicus*, Vol. I-V (Vol. quantum, Index Aristotelicus, edidit H. Bonitz). Editio altera quam curavit O. Gigon, Berolini, Apud W. de Gruyter et Socios, 1960-1961 [=Vol I-IV (1831-1836[1]), Vol. V (1870[1])].

Ἀριστοφάνης

Aristophanis Comodiae, Tomi I-II, recognoverunt brevique adnotatione instruxerunt F.N. Hall, W.M. Geldart, Oxonii, 1900[1], E. Typographeo Clarendoniano, 1906[2].

Δαμάσκιος

Westerink, L.G., *The Greek Commentaries on Plato's Phaedo*, Volume II Damascius, Horth-Holland Publishing Company, Amsterdam, Oxford, New York, 1977.

Διογένης Λαέρτιος

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, in Two Vols., with an English Translation by R.D. Hicks, "The Loeb Classical Library", Cambridge, Mass./London, Harvard University Press/W. Heinemann, 1925· μὲ πολλὲς ἀνατυπώσεις.

Θουκυδίδης

Thucydidis Historiae, Tomi I-II, iterum recognovit brevique adnotatione critica instruxit H.S. Jones. Apparatum criticum correxit et auxit J.E. Powell,

Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1900-1901· μὲ πολλὲς ἀνατυπώσεις.

Ἰσοκράτης

Isocrate Discours, Tom. I-IV, texte établi et traduit par G. Mathieu et É. Brémond, Paris, Société d' Édition "Les Belles Lettres", 1929-1962.

Ξενοφῶν

Xenophontis Opera Omnia, Tomi I-V, recognovit brevique adnotatione critica instruxit E.C. Marchant. Editio altera, Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1900-1920· μὲ πολλὲς ἀνατυπώσεις.

Ὀλυμπιόδωρος

Olympiodori Philosophi in Platonis Phaedonem Commentaria, editit W. Norvin, Accedit tabula lucis ope expressa 1913· Nachdruckauflage, Hildesheim/Zürich/New York, G. Olms Verlagsbuchhandlung, 1966.

Σέξτος Ἐμπειρικὸς

Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις, στό: *Sexti Empirici Opera*. Vol. I. Ed. H. Mutschmann-I. Mau, Leipzig, B.G. Teubner, 1958.

Πρὸς δογματικούς ΑΒΓΔ (*Πρὸς μαθηματικούς* VII-XII), στό: *Sexti Empirici Opera*. Vol. II. Ed. H. Mutschmann, Leipzig, B.G. Teubner, 1914.

2. Ἀποσπάσματα ἀπὸ ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch* von H. Diels, hrsg. Von W. Kranz, 3 Bde (Bd. III: *Wortindex* von W. Kranz, *Namen – und Stellenregister* von H. Diels ergänzt von W. Kranz), Dublin/Zürich, Weidmann, I-II 1972[16], III 1971[13] [unveränderter Nachdruck der 6. Auflage (1951-1952)· 1903-1906[1]]. [H Diels-W. kranz, *Οἱ Προσωκρατικοί. Οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, τόμ. Α'-Γ', (Τόμ. Α'-Β': Ἀπόδοση στὰ Νέα Ἑλληνικὰ καὶ Ἐπιμέλεια: Β.Α. Κύρκος, Φιλολογικὴ ἐποπτεία: Γ.Α. Χριστοδούλου· τόμ. Α', Συνεργασία: Δ.Γ. Γεωργοβασίλης. Τόμ. Γ', Ἐπιμέλεια: Β.Α. Κύρκος, Μεταγραφὴ καὶ ἐπεξεργασία: Β.Α. Κύρκος καὶ Εὐτέρπη Σ. Φλόκα), Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαδήμα, 2005-2010 (Α'=2007 [2005[1]], Β'=2007, Γ'=2010)].

Σκουτερόπουλος, Ν.Μ., *Ἡ ἀρχαία Σοφιστική. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα*, Ἀθήνα, Γνώση, 1991.

Γ. Λεξικὰ - Ἐγκυκλοπαίδειες

Βοσταντζόγλου, Θ., *Ἀντιλεξικὸν ἢ ὀνομαστικὸν τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης*, Ἐπανέκδοση 2008 μὲ Εἰκονόγραπτο Συμπλήρωμα, Ἀθήνα, ἐκδ. Νῆμα, 2008 [1962[1]].

Brandwood, L., *A Word Index to Plato*, Leeds, W.S. Maney & Son Ltd., 1976.

Liddell, H.G., Scott, R., *A Greek-English Lexicon (=LSJ)*. A New Edition Revised and Augmented throughout by H.S. Jones with the Assistance of R. McKenzie and with the Co-operation of Many Scholars (1843[1]· Oxford, At the Clarendon Press, 1940[9] μὲ πολλὲς ἀνατυπώσεις. (Ἑλλ. μτφρ. Ζ. Μόσχου Liddell, H.G., Scott R., *Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Τόμοι 1-4. Διὰ πολλῶν δὲ βυζαντινῶν ἰδίως λέξεων καὶ φράσεων πλουτισθὲν καὶ ἐκδοθὲν ἐπιστασίᾳ Μ. Κωνσταντινίδου, 1906[1]· ἀνατ. Ἀθῆναι, Ἐκδ. Οἶκος «Ἴ. Σιδέρης», 1966).

Liddell, H.G., Scott, R., Jones, H.S., *Greek-English Lexicon: A Supplement*, ed. By E.A. Barber, with the assistance of P. Maas, M. Scheller and M.L. West, Oxford, Clarendon Press, 1968.

—*Συμπλήρωμα τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* Liddell, H.G., R. Scott, τόμ. 1-2, σχεδιασθὲν ὑπὸ Κ.Δ. Γεωργούλη, συνταχθὲν δὲ ὑπὸ ὁμάδος φιλολόγων ἐπιστασίᾳ: Π.Κ. Γεωργούντζου, Ἀθῆναι, Ἐκδ. Οἶκος «Ἴ. Σιδέρης», 1972-1977.

Σταματάκος, Ἰ.Δ., *Λεξικὸν Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἀθῆναι, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Π. Δημητράκου, 1949.

Πελεγρίνης, Θ., *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2004.

Δ. Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

Ackrill, J.L., (ed.), *Essays on Plato and Aristotle*, Oxford, Clarendon Press, 1997.

Ackrill, J.L., "Anamnesis in the *Phaedo*: Remarks on 73c-75c", στό: J.L. Ackrill, *Essays on Plato and Aristotle*, 13-32.

Ἀλατζόγλου-Θέμελη, Γ., *Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος. Ἡ πλατωνικὴ καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ μαρτυρία*, Διδακτ. διατρ., Ἀθήνα, Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός», 1976.

Ἀλατζόγλου-Θέμελη, Γ., «Γνωσιολογικὲς ἀπόψεις τῶν Σοφιστῶν», *Φιλοσοφία*, 10-11 (1980-81), 241-264.

Ἀλατζόγλου-Θέμελη, Γ., «Ὁ Πλάτων, τὸ "χρυσὸ" παρελθὸν καὶ τὸ "σιδερένιο" παρόν», στό: E. Moutsopoulos, M. Protopapas-Marneli (eds), *Plato, Poet and Philosopher. In Memory of Ioannis N. Theodorakopoulos. Proceedings of the 3rd International Conference of Philosophy, Magoula-Sparta, 26-29 May 2011*, 245-258.

Allen, R.E., "Anamnesis in Plato's *Meno* and *Phaedo*", *The Review of Metaphysics*, 13 (1959), 165-174.

Annas, J., *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, μτφρ. Χ. Γραμμένου, επιμ. Χ. Ζαφειρόπουλος - Π. Μπουρλάκης, Αθήνα, εκδ. Καλέντης, 2006 [ἀγγλ. πρωτότ. 1981].

Annas, J., *Πλάτων. Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, μτφρ. Ε. Λεοντσίνη, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2006 [ἀγγλ. πρωτότ. 2003].

Arendt, H., *Υπόσχεση πολιτικής*, Επιμ. και εισαγ. Τζερόμ Κον, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 2009 [ἀγγλ. πρωτότ. 2005], σ. 53.

Ariety, J.A., "A Dramatic Interpretation of Plato's *Phaedo*", *Illinois Classical Studies*, 11 (1986), 129-142.

Austin M.M. and Vidal-Naquet P., *Economic and Social History of Ancient Greece: An Introduction*, trans. and rev. by M.M. Austin, London, B.T. Batsford, 1977.

Bassett, E.O., "Plato's Theory of Social Progress", *International Journal of Ethics*, 38 (1928), 467-477.

Bedu-Addo, J.T., "Sense-experience and Recollection in Plato's *Meno*", *American Journal of Philology*, 104 (1983), 228-248.

Bedu-Addo, J.T., "Recollection and the Argument 'from a Hypothesis' in Plato's *Meno*", *Journal of Hellenic Studies*, 104 (1984), 1-14.

Bedu-Addo, J.T., "Sense-experience and the Argument for Recollection in Plato's *Phaedo*", *Phronesis*, 36 (1991), 27-60.

Βενετή, Μ.Γ., *Πλάτωνος Πολιτεία: Ένα πολίτευμα της ψυχής*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2009.

Benitez, E., *Forms in Plato's Philebus*, Assen/Maastricht, Van Gorcum, 1989.

Benson, H.H., "Meno, the Slave boy and the Elenchos", *Phronesis*, 35 (1990), 128-158.

Βλαστός, Γ., *Σωκράτης: Εἰρωνευτὴς καὶ ἠθικὸς φιλόσοφος*, Προλεγόμενα-Ἐπιμέλεια μετάφρασης Ἀ. Νεχαμᾶς, Ἀθήνα, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., 1993.

Bluck, R.S., "Plato's Biography: The *Seventh Letter*", *The Philosophical Revew*, 58 (1949), 503-509.

Bobonich, C., *Plato's Utopia Recast. His later Ethics and Politics*, Oxford, Clarendon Press, 2002.

Bormann, K., *Πλάτων*, μτφρ. Ι. Καλογεράκος, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 2006 [γερμ. πρωτότ. 2003].

Βουδούρης, Κ.Ἰ., *Ψυχὴ καὶ πολιτεία. Ἔρευνα ἐπὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος*, Διδακτ. διατρ., 'Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου', 7', Ἐν Ἀθήναις, Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή, 1970.

Βουδούρης, Κ. (ἐπιμ.), *Ἔρωτας, παιδεία και φιλοσοφία*, Αθήνα, 1989.

Βουδούρης, Κ. (επιμ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*, Αθήνα, εκδ. Ιωνία, 2001.

Brandwood, L., *The Chronology of Plato's Dialogues*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Brisson, L., "Agathon, Pausanias, and Diotima in Plato's *Symposium*: *Paiderastia and Philosophia*", στό: J.H. Lesher, D. Nails, F.C.C. Sheffield (eds), *Plato's Symposium. Issues in Interpretation and Peception*, 229-251.

Bury, J.B., *The Idea of Progress. An Inquiry into Its Origin and Growth*, Introd. C.A. Beard, New York, Dover Publications, 1960 (rpt) [1932[1]].

Calvert, B., "Meno's Paradox Reconsidered", *Journal of the History of Philosophy*, 12 (1974), 143-152.

Cameron, A., *The Pythagorean Background of the Theory of Recollection*, Menasha, Wisconsin, George Banta Publishing Company, 1938.

Chen, L., C.H., *Acquiring Knowledge of the Ideas: A Study of Plato's Methods in the Phaedo, The Symposium and the Central Books of the Republic*, 'Paligenesia' 35, Stuttgart, Steiner, 1992.

Cherniss, H., "The Philosophical Economy of the Theory of Ideas", *American Journal of Philology*, 57 (1936), 445-456.

Cherniss, H., Βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου *The Pythagorean Background of the Theory of Recollection*, ὑπὸ A. Cameron, στό: L. Tarán (ed.), *Selected Papers*, Leiden, E. J. Brill, 1977, 99-105.

Christoforatou, E., "The Thory of *Ἀνάμνησις* in Plato", *Skepsis*, 16 (2004), 524-539.

Classen, C.-J., «Σοφιστικὴ καὶ Σοφιστὲς στὸν Ἀριστοτέλη», μτφρ. Γ. Καλογεράκος, *Παλίμψηστον*, Τεῦχ. 9/10 (1989-1990), 69-92.

Cobb, W.S., "Anamnesis: Platonic Doctrine or Sophistic Absurdity?" *Dialogue*, 12 (1973), 604-28.

Colvin, C.O., *The One/Many Problem in Plato's Philebus*, unpubl. Ph.D. Diss., The University of Texas at Austin, 1987.

Coomaraswamy, A., "Recollection, Indian and Platonic", *Supplement to the Journal of the American Oriental Society*, 64 (1944), 1-29.

Coy, J. Mc, "Re-examining Recollection: The Platonic Account of Learning", *International Philosophical Quarterly*, 51 (2011), 451-466.

Crombie, I.M., *An Examination of Plato's Doctrines. II: Plato on Knowledge and Reality*, London, Routledge and Kegan Paul, 1979[4] [1962[1]].

Δεσποτόπουλος, Κ.Ἰ., *Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Παπαζήση, 1980.

Δεσποτόπουλος, Κ.Ἰ., *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ τὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Παπαζήση, 1982.

Δεσποτόπουλος, Κ.Ἰ., *Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθῆναι, Κ.Ε.Ε.Φ., 1997.

Dettiene, M., Vernant, J.-P., *Μῆτις. Ἡ πολύτροπη νόηση στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, «Δαίδαλος» - Ἰ. Ζαχαρόπουλος, 1993 [γαλλ. πρωτότ. 1974].

Digby, T., "The Doctrine of Recollection at *Phaedo* 74 a-75 d: Coherence is Not Enough", *Φιλοσοφία*, 10-11 (1980-1981), 296-303.

Dodds, E.R., «Εἰσαγωγὴ» στό: Ζ. Σαρίκας (επιμ.), *Η ιδέα της προόδου στην κλασική αρχαιότητα*, 11-51.

Easterling, P.E., - Knox, B.M.W. (eds), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Ν. Κονομή, Χρ. Γρίμπα, Μ. Κονομή, Αθήνα, εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2006[8] [1990[1]· ἀγγλ. πρωτότ. 1985].

Ebert, T., *Sokrates als Pythagoreer und die Anamnesis in Platons "Phaidon"*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1994.

Eckstein, J., *The Platonic Method: An Interpretation of the Dramatic-Philosophic Aspects of the Meno*, New York, Greenwood Pubishing Corporation, 1968.

Edelstein, L., *The Idea of Progress in Classical Antiquity*, Baltimor, Md., The Johns Hopkins Press, 1967.

Everson, S. (ed.), *Companions to Ancient Thought* 1. *Epistemology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Everson, S., "The Incoherence of Thrasymachus", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 16 (1998), 99-131.

Θεοδωρακόπουλος, Ἰ.Ν., *Εἰσαγωγὴ στὸν Πλάτωνα*, Ἀθῆναι, χ. ἐκδ., 1970[5] [1941[1]], σ. 36-47.

Fahrnkopf, R., "Forms in the *Philebus*", *Journal of the History of Philosophy*, 15 (1977), 202-207.

Farandos, G.D., *Platons Philosophie der Periagoge*, Würzburg, Verlag Königshausen und Neuman, 1979.

Farrar, C., *Οι αρχές της δημοκρατικής σκέψης στην κλασική Αθήνα*, Μτφρ. Α.Η. Σακελλαρίου, Αθήνα, εκδ. Δ.Ν. Παπαδήμας, 1991 [ἀγγλ. πρωτότ. 1988· rpt 1990].

Fay, S.B., "The Idea of Progress", *The Americal Historical Review*, 52 (1947), 231-246.

Ferejohn, M.T., "Knowledge, Recollection, and the Forms in *Republic* VII", στό: G. Santas (ed.), *The Blackwell Guide to Plato's Republic*, 214-233.

Fine, G., "Inquiry in the *Meno*", στό: R. Kraut (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, 200-226.

Fine, G. (ed.), *Plato 1. Metaphysics and Epistemology*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

Fine, G., *Plato on Knowledge and Forms. Selected Essays*, Oxford, Clarendon Press, 2003.

Franklin, L., "Recollection and Philosophical Reflection in Plato's *Phaedo*", *Phronesis*, 50 (2005), 289-314.

Gerson, L.P., "Platonic Dualism", *The Monist*, 69 (1986), 352-369.

Gerson, L.P., "The Recollection Argument Revisited", *Apeiron*, 32 (1999), 1-15.

Gerson, L.P., *Knowing Persons. A Study in Plato*, New York, Oxford University Press, 2003.

Gifford, M., "Aristotle on Platonic Recollection and the Paradox of Knowing Universals: *Prior Analytics* B.21 67α8-30", *Phronesis*, 64 (1991), 1-29.

Gonzalez, F., Βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου *Sokrates als Pythagoreer und die Anamnesis in Platons "Phaidon"*, ὑπὸ Th. Ebert, *Journal of the History of Philosophy*, 34 (1996), 452-454.

Gonzalez, F.J., "How is the Truth of Beings in the Soul? Interpreting *Anamnesis* in Plato", *Elenchos*, 28 (2007), 275-301.

Gosling, J., "Similarity in *Phaedo* 73b seq.", *Phronesis*, 10 (1965), 151-161.

Griswold, C.L., *Self-Knowledge in Plato's Phaedrus*, New Haven and London, Yale University Press, 1986.

Griswold, C.L. Jr. (ed.), *Platonic Writings, Platonic Readings*, New York & London, Routledge, 1988.

Gulley, N., "Plato's Theory of Recollection", *Classical Quarterly*, n.s. 4 (1954), 194-213.

Guthrie, W.K.C., *Orpheus and Greek Religion. A Study of Orphic Movement*, London, Methuen, 1935 (1952[2]).

Guthrie, W.K.C., *A History of Greek Philosophy*, Vols. I-VI, Cambridge, Cambridge University Press, 1962-1981.

Guthrie, W.K.C., *Οἱ Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, Ἀθήνα, M.I.E.T., 1989 [ἀγγλ. πρωτότ. 1969].

Guthrie W.K.C., *Ὁ Σωκράτης*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδη Ἀθήνα, M.I.E.T., 2005[3] [1990[1]. ἀγγλ. πρωτότ. 1969].

Hackforth, R., "Immortality In Plato's *Symposium*", *The Classical Review*, 64 (1950), 43-45.

Hadot, P., *Τί εἶναι ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία*, μτφρ. Ἄντα Κλαμπατσέα, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἴνδικτος, 2002 [γαλλ. πρωτότ. 1995].

Hampton, C., *Pleasure, Knowledge and Being: An Analysis of Plato's Philebus*, Albany, State University of New York Press, 1990.

Henderson, T.U., "In Defendence of Trasymachus", *American Philosophical Quarterly*, 7 (1970), 218-228.

Hornblower, S., *The Greek World 473-323 BC*, Third Edition, London and New York, Routledge, 2002.

Hourani, G.F., "Thrasymachus' Definition of Justice in Plato's *Republic*", *Phronesis*, 7 (1962), 110-120.

Huffman, C.A., *Philolaus of Croton: Pythagorian and Presocratic, A Commentary on the Fragment and Testimonia with Interpretive Essays*, Cambridge University Press, 1993.

Hunter, R., *Το Συμπόσιον του Πλάτωνα*, μτφρ. Δ. Κουκουζίκα, επιμ. Γ.Μ. Παράσογλου, Θεσσαλονίκη, ΙΝΣ [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 2007.

Ionescu, C., *Plato's Meno: An Interpretation*, Lanham, Md and Plymouth, Lexington Books, 2007.

Irwin, T., *Plato's Moral Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1977.

Irwin, T., *Plato's Moral Theory: The Early and Middle Dialogues*, Oxford, Clarendon Press, 1979.

Irwin, T., *Κλασική Σκέψη*, μτφρ. Γ. Βογιατζής, επιμ. Γ. Μανιάτης, Αθήνα, εκδ. Πολύτροπον, 2005 [άγγλ. πρωτότ. 1989].

Irwin, T., "Prudence and Morality in Greek Ethics", *Ethics*, 105 (1995), 284-295.

Jaeger, W., *Παιδεία. Ἡ μόρφωσις τοῦ Ἕλληνος ἀνθρώπου*, τόμ. I-III, μτφρ. Γ.Π. Βέρροιος, Ἀθήνα, Παιδεία, 1968-1974.

Karabatzaki-Perdiki, H., *Individual and Society in Plato and Durkheim: A Comparative and Critical Analysis*, unpubl. Ph.D Diss., School of Econimic and Social Studies, University of East Anglia, U.K., 1988.

Καραμπατζάκη, Ε.Α., *Ποσειδώνιος Απαμεύς ή Ρόδιος. Ελληνιστική φιλοσοφία & επιστήμη, Εισαγωγή, φιλοσοφική ερμηνεία, σχόλια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Ζήτρος, 2011.

Kattsoff, L.O., «Man is the Measure of All Things», *Philosophy and Phenomenological Research*, 13 (1953), 452-466.

Κελεσίδου-Γαλανοῦ, Ἄ., *Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*, Πρόλ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν - Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1982.

Κελεσίδου, Ἄ., *Σπουδές Ψυχῆς. Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ψυχολογία*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἰδεοθέατρον, 1999.

Kerferd, G.B., "The Doctrine of Thrasymachus in Plato's Republic", *Durham University Journal*, n.s. 9, (1947-48), 19-27.

Kerferd, G.B., «Ἡ ἑρμηνεία τῆς πραγματείας τοῦ Γοργία *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περὶ φύσεως*», μτφρ. Ἰ. Πατέλλη, *Δευκαλίων*, 36 (1981), 329-338.

Kerferd, G.B., *Ἡ Σοφιστικὴ κίνηση*, μτφρ. Π. Φαναρᾶ, Ἀθήνα, Ἰνστιτοῦτο τοῦ Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, 1996 [ἀγγλ. πρωτότ. 1981[1]· rpt 1984].

Ketchum, R., "Knowledge and Recollection in the *Phaedo*: An Interpretation of 74 a- 74 b", *Journal of the History of Philosophy*, 17 (1979), 243-253.

King, R.A., *Aristotle and Plotinus on Memory*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009.

Klein, J., *A Commentary on Plato's Meno*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1989.

Kraut, R. (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

Κύρκος, Β.Α., *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1992[2] [1987[1]].

Λαμπροπούλου Σ., «Περὶ τινῶν πυθαγορείων φιλοσοφικῶν προτύπων παρὰ Πλάτωνι», *Πλάτων*, 28 (1976), 44-58.

Landry, E., "Recollection and the Mathematician's Method in Plato's *Meno*, *Philosophia Mathematica*, 20 (2012), 143-169.

Lasch, C., *The True and Only Heavens. Progress and Its Critics*, New York/London, W.W. Norton & Company, 1991.

Latona, M., "The Tale is Not My Own (*οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος*): Myth and Recollection in Plato", *Apeiron*, 37 (2004), 181-210.

Lee, J.M., «Philebus, 35 a 6-10», *Phronesis*, 11 (1966), 31-34.

Lesher, J.H., *Xenophanes of Colophon, Fragments. A Text and Translation with a Commentary*, Toronto, University of Toronto Press, 1992.

Lesher J.H., Nails, D., Sheffield F.C.C. (eds), *Plato's Symposium. Issues in Interpretation and Peception*, Washington, Center for Hellenic Studies, Harvard University Press, 2006.

Levi, A., «Studies on Protagoras. The Man-measure Principle: Its Meaning and Applications», *Philosophy*, 15 (1940), 147-167.

Λεωνίδας, Σ., «Ἡ σωκρατικὴ θέση γιὰ τὴ σχέση δασκάλου-μαθητῆ», *Φιλόλογος*, 3 (1978), 365-380.

Lodge, R.C., "Plato and Progress", *The Philosophical Review*, 55 (1946), 651-667.

Löhr, G., *Das Problem des Einen und Vielen in Platons "Philebos"*, 'Hypomnemata Heft 93', Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1990.

Long, A.A., *Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι: Συναγωγὴ συστατικῶν μελετημάτων*, μτφρ. Θ. Νικολαΐδης - Τ. Τυφλόπουλος, επιμ. Δ.Ι. Ιακώβ, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2005, 415-441 [ἀγγλ. πρωτότ. 1999].

Μακρής, Ν., «Ο έρως, η ερωτική μανία και ο μύθος της ψυχής», στό: Κ. Βουδούρης, *Έρωτας, παιδεία και φιλοσοφία*, Αθήνα, 1989, 83-93.

Μαραγγιανοῦ-Δερμούση, Εὐ., *Αἰσιόδοξες καὶ ἀπαισιόδοξες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸν κόσμο στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, Μέρος Α', Ἀπὸ τὸν*

Ὀρφέα στόν Πλάτωνα, Ἀθήνα, Ἰνστιτοῦτο τοῦ βιβλίου Ἀ. Καρδαμίτσα, 2000.

Μάρκου, Ἀ.Γ., *Ἡ ἰδέα τῆς προόδου στόν Ξενοφάνη*, Διατριβή ἐπί διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τήν Φιλοσοφικήν Σχολήν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ἐγκριθεῖσα ὑπ' αὐτῆς, Πάτρα, 1983.

Marrou, H.-I., *Ἱστορία τῆς ἐκπαίδευσης στήν ἀρχαιότητα. Ὁ ἑλληνικός κόσμος*, μτφρ. Β. Σερέτης, Ἀθήνα, ἐκδ. «Δαίδαλος» - Ἰ. Ζαχαρόπουλος, 2009 [γαλλ. πρωτότ. 1948].

Martano, G., «Ἡ ἀντινομία στόν Γοργία», *Παρνασσός*, ΙΔ' (1972), 351-377.

Martin, G., *Πλάτων*, Μτφρ. Φ. Πρεβεδούρου, Μτφρ. Αρχαίων Κειμένων Β. Παπαδή, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 1991.

Coy, Mc J., "Re-examining Recollection: The Platonic Account of Learning", *International Philosophical Quarterly*, 51 (2011), 451-466.

Meyers, J.I., Plato's Geometric Hypothesis: *Meno* 86e-87b", *Apeiron*, 21 (1988), 173-180.

Mohr, R., "The Divided Line and the Doctrine of Recollection in Plato", *Apeiron*, 18 (1984), 34-41.

Moline, J., "Recollection, Dialectic, and Ontology: Kenneth M. Sayre on the Solution to a Platonic Riddle, στό: C.L. Griswold Jr. (ed.), *Platonic Writings, Platonic Readings*, 233-239.

Moravcsik, J., "Learning as Recollection", στό: G. Vlastos (ed.), *Plato. A Collection of Critical Essays, I: Metaphysics and Epistemology*, 53-69.

Mossé, C., *Τό τέλος τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας. Κοινωνικές καί πολιτικές ὄψεις τῆς παρακμῆς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως στόν 4ο αἰώνα π.Χ.*, ἐπιμ. Γ.Κ. Βλάχου, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήσης, 1978 [γαλλ. πρωτότ. 1962].

Μούκανος, Δ., *Ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τῶν μαθηματικῶν ἀντικειμένων κατά τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη*, Διατριβή ἐπί Διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τήν Φιλοσοφικήν Σχολήν τοῦ Ἐθνικοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ἐγκριθεῖσα ὑπ' αὐτῆς, Αθήνα, 1979.

Moutsopoulos, E., Protopapas-Marneli M., (eds), *Plato, Poet and Philosopher. In Memory of Ioannis N. Theodorakopoulos. Proceedings of the 3rd International Conference of Philosophy, Magoula-Sparta, 26-29 May 2011*, Athens, Academy of Athens - Research Centre on Greek Philosophy, 2013.

Μπαγιόνας, Α., *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἠθικῆς ἀπό τούς προσωκρατικούς ὡς τήν Ἀρχαία Ἀκαδημία*, Θεσσαλονίκη, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1978.

Μπακαούκας, Μ.Δ., *Από την οντολογία των Προσωκρατικών στον αγνωστικισμό του Γοργία*, Αθήνα, εκδ. Γρηγόρη, 2008.

Μπρακατσούλας, Β., *Ὁ Διαφωτισμός στήν ἀρχαία Ἀθήνα*, ἐκδ. Ἀτέρμων, 1976.

Nehamas, A., "Meno's Paradox and Socrates as a Teacher", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 3 (1985), 1-30.

Nestle, W., *Ἀπό τόν Μῦθο στόν Λόγο. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἑλληνικῆς σκέψης ἀπό τόν Ὅμηρο ὡς τήν Σοφιστική καί τόν Σωκράτη*, Τόμος β', μτφρ. Ἄν. Γεωργίου, ἐπιμ. Π. Κονδύλης, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα, 1999 [γερμ. πρωτότ. 1966].

Nisbet, R., "The Idea of Progress", *Literature of Liberty: A Review of Contemporary Liberal Thought*, 2 (1979), 7-37.

Novak, D., *Suicide and Morality in Plato, Aquinas and Kant*, unpubl. Ph.D. Diss., Georgetown University, 1971.

O'Brien, D., "Forms and Concepts", στό: E. Moutsopoulos, M. Protopapas-Marneli (eds), *Plato, Poet and Philosopher. In Memory of Ioannis N. Theodorakopoulos*, 193-244.

Osei, R.N., "The Argument for Recollection in the *Phaedo*: A Defence of the Standard Interpretation", *Scholia*, 10 (2001), 22-37.

Painter, G.S., "The Idea of Progress", *American Journal of Sociology*, 28 (1922), 257-282.

Πανέρης, Ι.Ρ., «Ο "Εὔδημος" του Αριστοτέλη σε σχέση με το "Φαίδωνα" του Πλάτωνα», *Φιλόλογος*, 6 (1982), 254-268.

Πανούσης, Β.Σ., «Η πλατωνική γνωσιοθεωρία και η ενορατική της διάσταση», στό: Κ. Βουδούρης (επιμ.), *Ελληνική Φιλοσοφία και Γνωσιοθεωρία*, 120-133.

Πεντζοπούλου-Βαλαλᾶ, Τ., *Γοργίας*, Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Ζῆτρος, 1999.

Πέτσιος, Κ.Θ., *Φιλοσοφικές ἔννοιες ως τρόπος επιχειρηματολογίας στους αττικούς ρήτορες*, αδημοσ. Διδακτ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 1993.

Pfeil, H., «Ἡ σοφία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ὁ νεώτερος ἄνθρωπος κατὰ τὰς ἐνδείξεις τῶν πλατωνικῶν μύθων», μτφρ. Π. Γεωργούντζος, *Πλάτων*, 17 (1957), 392-415.

Rankin, H.D., "An Unresolved Doubt: *Phaedo* 76 c14-d6", *Apeiron*, 1 (1967), 24-26.

Rawson, G., "Platonic Recollection and Mental Pregnancy", *Journal of the History of Philosophy*, 44 (2006), 137-155.

Reale, G., *A History of Ancient Philosophy*, II. *Plato and Aristotle*, edited and translated by J.R. Catan, Albany, State University of New York Press, 1990.

Reeve, C.D.C., *Philosopher-Kings: The Argument of Plato's Republic*, Princeton, Princeton University Press, 1988.

Ritchie, D.G., "On Plato's *Phaedo*", *Mind*, 11 (1886), 353-376.

Robins, I.N., "Recollection and Self-understending in the *Phaedo*", *Classical Quarterly*, 47 (1997), 438-451.

Robinson, T.M., «Τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του πλατωνικού δυϊσμού ψυχής-σώματος στα πλατωνικά έργα», μτφρ. Ε. Καραμπατζάκη, *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 17 (1998), 73-92.

Romeyer-Dherbey, G., *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Γ. Αραμπατζής, Αθήνα, «Δαίδαλος» - Ι. Ζαχαρόπουλος, 2009 [γαλλ. πρωτότ. 2002].

Romilly, J. De, *Οι μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, 1994 [γαλλ. πρωτότ. 1988].

Ross, D., *Plato's Theory of Ideas*, Oxford, Clarendon Press, 1951, rpt.1963.

Rousseau, M.F., "Recollection as Realization—Remythologizing Plato", *Review of Metaphysics*, 35 (1981), 337-348.

Ροῦσσος, Ε., «Μένων, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργία», *Φιλοσοφία*, 1 (1971), 229-251.

Sandbach, F.H., «Ο Πλάτων και το σωκρατικό έργο του Ξενοφώντα», στό: P.E. Easterling-B.M.W. Knox (eds), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, 631-656.

Santas, G., *Plato and Freud: Two Theories of Love*, Oxford, B. Blackwell, 1988.

Santas, G. (ed.), *The Blackwell Guide to Plato's Republic*, Malden, Blackwell Publishing, 2006.

Σαρίκας, Ζ. (επιμ.), *Η ιδέα της προόδου στην κλασική αρχαιότητα*, μτφρ. Γ. Τραϊανός, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 2000.

Sayre, K.M., *Plato's Late Ontology: A Riddle Resolved*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1983.

Schrenk, L.P., "A Middle Platonic Reading of Plato's Theory of Recollection", *Ancient Philosophy*, 11 (1991), 103-110.

Scott, D., "Platonic Anamnesis Revisited", *Classical Quarterly*, 37 (1987), 346-366.

Scott, D., *Recollection and Experience. Plato's Theory of Learning and Its Successors*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1995.

Scott, D., "Platonic Recollection", στό: G. Fine (ed.), *Plato* 1. *Metaphysics and Epistemology*, 93-124.

Scott, D., *Plato's Meno*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Sedley, D., "XII —Form-Particular Resemblance in Plato's *Phaedo*", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 106 (2006), 309-325.

Sheffield, F.C.C., "Psychic Pregnancy and Platonic Epistemology", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 20 (2001), 1-33.

Shorey, P., *What Plato Said*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1965.

Sklair, L., *The Sociology of Progress*, London, Routledge & Kenan Paul, 1970.

Solomou-Papanikolaou, V., *Polis and Aristotle. The World of the Greek Polis and its Impact Upon Some Fundamental Aspects of Aristotle's Practical Philosophy*, Δωδώνη, Suppl. no. 40, Ioannina, University of Ioannina, 1989.

Σολωμού-Παπανικολάου, Β.Π., «Ο έρωτας στη θεώρηση του Πλάτωνα», *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 18 (1999), 129-146.

Σολωμού-Παπανικολάου, Β.Π., *Ανθρώπινος βίος και ηδονή κατά τον Πλάτωνα*, αδημοσ. Διδακτ. διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2003.

Σολωμού-Παπανικολάου, Β.Π., «Η σωκρατική θεώρηση για τον άνθρωπο», *Ευδικία*, 9 (2009), 51-62.

Σορέλ, Ζ., *Οἱ ψευδαισθήσεις τῆς προόδου*, μτφρ. Φ. Παπαδοπούλου, Ἀθήνα, ἐκδ. «Γνώση», 1990.

Σταμάτης, Ε., «Συμβολὴ εἰς τὴν ἑρμηνείαν γεωμετρικοῦ χωρίου τοῦ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος 'Μένων'», *Πλάτων*, 5 (1951), 218-227.

Stern, P., *Socratic Rationalism and Political Philosophy. An Interpretation of Plato's Phaedo*, Albany, State University of New York Press, 1993.

Szlezák, T.A., *Τί ὀφείλει ἡ Εὐρώπη στοὺς Ἕλληνες; Ἡ θεμελίωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα*, μτφρ. Ὁμάδα Συνεργατῶν τῆς «Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης Ἕλλης Λαμπρίδη» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Γεν. ἐπιμ.: Λ.Γ. Μπενάκης, Κ. Γαρίτσης, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Κ.Ε.Ε.Φ., 2012, [γερμ. πρωτότ. 2010].

Tarrant, H., *Recollecting Plato's Meno*, London, Duckworth, 2005.

Τατάκης, Β.Ν., *Ὁ Σωκράτης. Ἡ ζωή του, ἡ διδασκαλία του*, Ἀθῆναι, ἐκδ. Ἀστήρ, 1975[2] [1970[1]].

Taylor, A.E., *Πλάτων. Ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, μτφρ. Ἰ. Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2003[3] [1990[1]· ἀγγλ. πρωτότ. 1926[1]· 1960[7]· rpt].

Τέζας, Χ.Α., «Ο παιδαγωγός Χρήστος Φράγκος και η αρχαία ελληνική φιλοσοφία», *Δωδώνη* (Μέρος Τρίτο), 17 (1998), 23-54.

Τέζας, Χ.Α., «Δυνατότητα και όρια γνώσης κατά τον Σωκράτη», στό: *Ξανά για τον Σωκράτη (Αφιέρωμα στον Ομότιμο καθηγητή Νίκο Κ. Ψημμένο)*, *Δωδώνη*, Παράρτ. Αρ. 72', Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, 2004, 59-94.

Tenbruck, F., «Die Sophistik als Aufklärung», στό: Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία, *Ἡ ἀρχαία Σοφιστική*, Ἀθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, σ. 294-311.

Thesleff, H., *Studies in Platonic Chronology*, 'Commentationes Humanarum Litterarum, 70', Helsinki, Societas Scientiarum Fennica, 1982.

Tigner, S.S., "On the 'Kindship' of 'All Nature' in Plato's *Meno*", *Phronesis*, 15 (1970), 1-4.

Untersteiner, M., *The Sophists* [1949], Trans. From the Italian by K. Freeman, Oxforn, B. Blackwell, 1954.

Verdenius, W.J., "Der Begriff der Mania in Platons *Phaidros*", *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 44 (1962), 132-150.

Vlastos, G., "Anamnesis in the Meno", *Dialogue*, 4 (1965), 143-167.

Vlastos, G. (ed.), *Plato. A Collection of Critical Essays, I: Metaphysics and Epistemology*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1971.

Vlastos, G., *Πλατωνικὲς μελέτες*, μτφρ. Ἰ. Ἀρζόγλου, Ἀθήνα, M.I.E.T., 1994 [ἀγγλ. πρωτότ. 1973[1]].

Vlastos, G., «Βαθμοὶ πραγματικότητας στὸν Πλάτωνα», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, 100-123.

Vlastos, G., «Σωκρατικὴ γνώση καὶ πλατωνικὴ "ἀπαισιοδοξία"», στό: G. Vlastos, *Πλατωνικὲς μελέτες*, 295-312.

Warnek, P., *Descent of Socrates. Self-Knowledge and Cryptic Nature in the Platonic Dialogues*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2005.

Wedin, M.V., "αὐτὰ τὰ ἴσα and the Argument at "Phaedo" 74b7-c5", *Phronesis* , 22 (1977), 191-205.

Weiss, R., *Virtue in the Cave: Moral Inquiry in Plato's Meno*, New York, Oxford University Press, 2001.

Wellman, R.R., "A Note on Platonic Anamnesis", *Educational Theory*, 11 (1966), 169-175.

White, D.A., *Myth and Metaphysics in Plato's Phaedo*, London and Toronto, Associated University Presses, 1989.

White, N.P., *Ο Πλάτων για τη γνώση και την πραγματικότητα*, Επιμ. Γ. Καραμανώλης, Μτφρ. Χ. Γραμμένου, Αθήνα, Gutenberg, 2012 [ἀγγλ. πρωτότ. 1976].

Wieland, W., *Platon und die Formen des Wissens*, Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1982.

Williams, T., "Two Aspects of Platonic Recollection", *Apeiron*, 35 (2002), 131-152.

Woodruff, P., «Ρητορικὴ καὶ σχετικισμός: Πρωταγόρας καὶ Γοργίας», στό: A.A. Long, *Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι: Συναγωγὴ συστατικῶν μελετημάτων*, μτφρ. Θ. Νικολαΐδης - Τ. Τυφλόπουλος, επιμ. Δ.Ι. Ιακώβ, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2005, 415-441 [ἀγγλ. πρωτότ. 1999].

Φραγκομίχαλος, Κ.Ε., «Ἀδικεῖ τὸν Θρασύμαχο ὁ Πλάτων;», *Πλάτων*, 41 (1989), 58-64.

SUMMARY

The aim of this Master Thesis is the exploration of the platonic theory of knowledge as recollection, under the prism of a more general socio-political optimism that characterizes Plato's thought.

The Introduction includes an attempt to argue that Plato has a spirit of optimism concerning the possibility of improving the sociopolitical situation and the possession and promulgation of true knowledge.

In the First Chapter I make an analytical presentation of the theory of recollection, as it is firstly presented in the *Meno*. The emphasis is on the so called eristic or sophistic "paradox of knowledge", which Socrates attempts to answer, by developing the theory of knowledge as recollection, but without connecting this theory, in this particular dialogue, with the theory of Ideas, which, as it seems, Plato had not yet fully developed. There is also emphasis on the aspects of the theory of recollection that refer to the preexistence and the immortality of the soul. I also describe the practical application of this theory, where a young slave, who has no knowledge of geometry, through Socrates' relevant questions, solves a geometrical problem.

In the Second Chapter I fully present the theory of knowledge as recollection, as it is developed in the platonic dialogue *Phædo*. It is noted that in *Phædo* Plato formulates for the first time the theory of Ideas, connecting it to the theory of the immortality of the soul and the theory of knowledge as recollection. It is also stressed that the theory of the immortality of the soul could not stand on its own without the theory of recollection and the theory of Ideas, since the immortality of the soul is based on the relevance of the soul to the *truly beings* [*ὄντως ὄντα*], which are eternal and imperishable. The proof for the immortality of the soul, which is the basic aim of this dialogue, is based on three arguments, one of which is the argument of recollection.

In the Third Chapter I note that in the *Phœdrus* Plato sketches briefly the issue of recollection in the frame of the myth of the soul, because, as it seems, Plato considers it well known. There is also an in depth reference to the myth of the soul, which clearly states that all human souls, before being embodied, had been acquainted with and had grasped the truth of the world of Ideas, in one degree or the other. The perceivable beauty and love, which comes from the beauty of the soul, are the starting point of the intellectual procedure of recollection, which drives the philosopher's soul to a new conception of the idea of beauty.

In the Fourth Chapter I claim that in the *Symposium*, the *Republic* and the *Philebus* there is only a hint to the theory of recollection. In the *Symposium* the theory of knowledge as recollection must be assumed in the erotic degrees of Diotima. In the *Republic* the theory of recollection seems to be hinted in the three allegories, by which Plato attempts, through the use of images and analogies, to illuminate the world of Ideas, and in particular the idea of the *Good*. The theory of recollection is also hinted in the passage 518 b-c, which says that the soul has an inherent power and means to learn. Finally, in the *Philebus*, the recollection, which is mentioned in the frame of Plato's views on the pleasures of expectation, does not seem to have a metaphysical aspect. We could find a trace though of the theory of recollection in 34 b10-13, which says that it is possible to talk about recollection when the soul "in itself" contemplates things, which it once felt or *learned*, but later forgot. Furthermore, the passage 58 a, which refers that the soul has an inherent power to love the truth and make any attempt to reach it, could be seen as another hint to the theory of recollection.

Next, I point to the differences and the similarities of the theory of recollection in *Meno*, *Phœdo* and *Phœdrus*. The differences reveal that Plato's thought is dynamic and non static, while the similarities show that there are views to which Plato remains faithful to and which assign unity to his thought.

The overall claims of this Thesis could lead to the conclusion that Plato's thought, concerning the theory of knowledge as recollection, changes between his former and latter writing period. In the *Meno*, Plato presents an experimental

sketch of this theoretical conception, connecting it only to the theory of the immortality of the soul. Later, in the *Phædo*, Plato integrates the theory of recollection to a broader theoretical construction, in which the theory of Ideas has a preeminent position. Finally, in the *Phædrus*, with the power of Plato's poetic imagination, Plato masterly entwines the theory of Ideas and recollection and immortality of the soul into the great myth of the soul, claiming, at the same time, that "the soul of every human being has seen reality" (249 e), a view that grounds the universal power of the ability for recollection and is the highest formulation of gnosiotheoretic optimism.